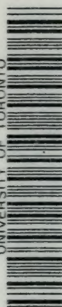

31 СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА 31

СЛИКЕ ИЗ СЕОСКОГА ЖИВОТА

НАПИСАО

ЈАНКО М. ВЕСЕЛИНОВИЋ

СВЕСКА ПРВА

[illegible]

31 СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА 31

СЛИКЕ ИЗ СЕОСКОГА ЖИВОТА

НАПИСАО

ЈАНКО М. ВЕСЕЛИНОВИЋ

СВЕСКА ПРВА

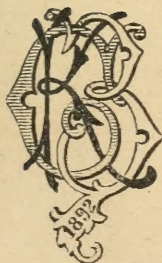

У БЕОГРАДУ

ШТАМПАНО У ДРЖ. ШТАМПАРИЈИ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ

1896

Данас се навршило десет година приповедачкога рада Јанка М. Веселиновића. За то време дао је он српској књижевности велики низ својих радова, у којима је, као нико до сада, изнео живот српскога сељака у Краљевини Србији у свима његовим менама. Међу Веселиновићевим књижевним пословима има их који с правом заслужују да их прочита и цени сваки писмен човек широм Српства, те је Управа Српске Књижевне Задруге сматрала за своју пријатну дужност да на завршетку ове прве десетогодишњице Веселиновићеве изда у две свеске избор његових приповедака, од којега у овом колу члановима предаје прву свеску, са жељом да се читајући је упознају с њиховим писцем и Задругини чланови по оним крајевима Српства, у које су Веселиновићеви радови још слабо продрли и још недовољно цењени.

Овом приликом Управа Српске Књижевне Задруге жели и писцу ових приповедака, да га у другом десетогодишту рада Бог обдари здрављем и снагом, те да своме роду пером привреди и још више и још боље.

На Видов дан 1896
У Београду

С. К. З.

НА ПРЕЛУ

расне су јесење вечери код нас (говорим о раној јесени). Нема оне летње омарине, да те гуши, нити зимске студени, да те у собу гони — него је она блага хладовина, која старца подмлађује, а болнога крепи. Ветрић те милује, птице ти певају, ваздух мирише — ти седиш и уживаш; а онај бледи месец и они милијуни сјајних звездица гледе те — и завиде ти... Тишина је, али ти осећаш да си баш у тој самоћи окружен самим животом, па ти годи што си сам. Све око тебе опомиње те на живот: онај звук свирале, она песма девојачка, говор људски, шкрипа кола, лупање ветрењаче, лавеж паса, хуктање сове — све то, смешано, пре те задовољава него што ти смета...

Ја сам стајао на отвореном прозору, и слушао, гледао и уживао све. Пустио сам срцу на вољу, нека само жељу за жељом ниже.

„Жеља и нада су тако јевтина роба, да их и сваки сиромашак може имати.“ Мисли су ми серојиле као пчеле, једна је другу изазивала, стизала, обилазила, док најпосле не осетих како ми се саме трепавице склапају и како ми тело отежава. Хтедох се спустити у кревет, али ипак остадох на прозору.

Из овог полусна трже ме послужитељ својом виком.

— Но, шта је?

— Ја бих те нешто замолио.

— Добро, говори.

— Да ме пустиш, да идем...

— На прело, је л'?

— Јест, на прело.

Сину ми кроз главу мисао, да и сам идем на прело. Брзо се одлучих, па му рекох:

— А јеси ли вечерао?

— Јесам.

— Онда дај ми капут — и ја ћу с тобом.

— Зар на прело? — рече он, зинувши од чуда.

— На прело, дабоме. Толико сам година провео на селу, на селу сам и рођен, па нисам никад био на прелу.

Он ми донесе и придржа капут, те га обукох.

— А где је прело?

— Свуда, и у Гуњачанима и Грабљу и Ратковцу, али ми ћемо у Грабље, — знаш тамо је најбоље.

— У чијој је кући?

— У Јовиној.

— Е, па лепо. Хајде.

Скопчам капут, савијем и запалим цигару, закључам собу и изиђем на поље. Живојин, тако му беше име, забављаше се закључавајући ходник. Кад би готов, пођосмо. Он извади иза појаса свиралицу, и отпоче свирати. Ја иђах најлак крај њега пушећи, и слушах како се разлегаху звуци његове свирале. Мишљах о прелу и о онима који су на прелу. Стварах пред собом слику изненађења: како ће сви поскакати, кад ме угледају, како ће се жене изговарати, а девојке оборити очи и ћутати. Мишљах и о томе, како ће се одмах пронети глас, да сам био на прелу, и већ хтедох да се вратим, али чух песму:

Сејо моја, имаш кога свога? —
Имам брата имам и драгога. —
Сејо моја право да ми кажеш:
Или волиш брата ил' драгога? —
За брата бих оба ока дала,
А за драгог три низа дуката,
И то, велим, не знам бих ли дала:
Село прођох, ја драгога нађох,
Свијет прођох, ја брата не нађох:
Нема брата, док не роди мајка!

Песма беше дивно испевана. Девојачки се гласови разлегаху по странама и јаругама. Ја се брзо одлучих, и пођох баш на прело.

— Куд ћеш тамо около? Ево прелаза, па ћемо овом стазом право у кућу — рече Живојин.

Пређосмо преко прелаза у ливаду, из ливаде у воће. Шљиве се беху окитиле родом да једва гране држаху. У воћу беше пушница,

и пред њом се пушњичари разговараху. Кроз воће се виђаху бели кућни зидови. Дођосмо на вратнице што воде из воћа у двориште. Пси наврнуше. Ми се бранисмо штаповима од њих. Из куће изиђе млада жена — снаха домаћинова — одби псе, и позва нас у кућу.

Ступисмо. Насред куће велико огњиште. На огњишту гораше цела клада. Пламен беше велики, да је сву кућу осветлио. Над огњиштем висиаху вериге, и над њима котао пун зелењака. Осим верижњаче беше још неколико мотака, и о њима беху извешани велики комади сланине. Око ватре бејаху поседале преље и плетиље. Код долапа беше поседало и неколико момчади. Један међу њима држаше неку књигу у руци — биће да је песмарица. Кад смо ступили, женскиње поустаја. Нисам се преварио, кад сам рекао да ћу их изненадити. Сви од најмлађе девојчице, па до старе Виде — стрине домаћинове — беху изненађени. Стара Вида као да одржаваше ред на овом прелу. Беше то крупна и здрава жена; па — и ако беше претурила шесет година — опет сеђаше с преслицом у руци.

После обичних поздрава понуди ми она малу троногу столицу да седнем. Седајући рекох и осталима да седну, што и учинише. Стара ми се Вида изговараше:

— Ето, учо! Ми жене, кâ жене: закртожиле свуд. Тако ти је код нас кад се ради.

— Тако је и код мене, стрина-Видо. Шта ради Јова?

Ето, мало час оде, да легне̑. А да ниси, бој се, дошао до њега каким послом?

— Нисам, стрина-Видо, него сам баш дошао на прело. Никад до данас нисам био на прелу, па, кад чух од Живојина да је код вас вечерас, ја се наканих. — Него, да вам ја што год не̑ сметам?

— Боже сачувај! Што, дијете? Како би ти нама сметао! Тешто, што си дошао. — Анђо, иди, моје дете, узми чутуру, па наточи вина учи — рече најмлађој снаси.

— Хвала, стрина-Видо, ја нећу пити. Немој ти, снахо, ићи — седи, па ради.

— Шта — немој ићи? Мора она тебе служити, јер си ти чак у Миличиницу ишао, да је нама доведеш. А што велиш да нећеш да пијеш — мораш! Знаш ли како смо ја и ти о свадби?

Снаха оде. Ја се окретох опет старој Види, па рекох:

— Зар ти још предеш, славе ти?

— Бога ми се и не може више! Тако по мало с вечера седим с децом, те им причам.

— Па хоћеш ли и вечерас причати што год, стрина? — упитах је.

— Па почех нешто овој женској деци.

— Па, причај, стрина, причај!

— Шта, ти мариш да чујеш? Али ово су женски послови.

— Све једно. Ја бих рад био да чујем како је пре живела девојка, а како жена.

У тај мах снаха донесе вино. Стара Вида пружи ми чутуру, и рече да јој наздравим.

— Спаси Бог, стрина!

— На спасеније!

Ја се напих, и дадох њој чутуру, те се и она напи. Пошто остави чутуру, она привеза на своју преслицу повесмо, узе вретено, и поче прести, квасећи уснама кудељу и вадећи трује из повесма.

— Ти питаш, учо, како је живела девојка у оно време, кад сам ја девовала. А кад је девојци било рђаво живети? Шта сам имала бриге и посла? — Ништа. Слушала сам, што ми мати каже, и — то је све. Боже, ала сам живела! Данашње девојке баш не умеју да живе. Кад дођу овако прела, искупим ја моје другарице; ту дођу још и жене из комшилука — пуна кућа. Наложимо добру ватру, искупимо се око ње наоколо, па плетиље ближе, а преље подаље. Жене помало разговарају, а ми девојке ћутимо или шапћемо полако. Људи сви поспали. Понека од жена тек нам рекне, да испевамо по коју — и ми то учинимо, онда жене окрену причати. Е причају, брате, да се мораш чудити од куд оноликe приче! Неких пута причају по штогод смешно, да се за трбух мораш ухватити, а неких пута опет страшно, да на поље не смеш изићи. Неких пута проведемо цело вече загонетајући загонетке. Никад слађе нисам радила! Све што ми је требало у мој спрем, све сам ја на прелима порадила. Никад ми није било тешко; никад нисам на прелу задремала! Што се тиче других кућанских послова, и то сам научила и радила слатко.

Ето, мајка ми је ове недеље редара; ја с њом готовим ручак, с њом месим хлебац, с њом перем кошуље. С тога, ваљда, што сам имала с ким радити, није ми никад било тешко. Имала сам и другарицу, којој бих казала, да сам не знам шта учинила. Она беше кћи нашега комшије чича Степана, а било јој име Живана. Беше то ваљана другарица. Нас две смо заједно радиле, заједно певале, заједно копале, заједно желе (јер смо се позајмљивали са чича-Степаном); и све, што смо радиле, ми смо заједно радиле. Никад нећу заборавити, како смо брале ивањско цвеће и правиле венце; како смо се на Ђурђев дан рано купале, и како смо... та онда бих морала за сваки у Бога дан причати наше живовање. Дође недеља — ми изиђемо на брдо; дође празник, па и свечаник — ми се тамо проводимо. Ту уз свиралу мало поиграмо — па се опет вратимо кући.

Кад дође време копању кукуруза, ми с мотикама на њиву. Са мном је и Живана, јер — као што рекох — ми смо се позајмљивали са чича-Степаном. Од раног јутра до ручанице радимо, тада ручамо и одмарамо се, па опет радимо, и тако до вечера; а кад у вече, ми запевамо... Није било наблизу певачица равних нама двема. А што смо песама знале — то нема!... Покојни мој чича Иван иде за нама, па тек рекне: „Ово су прави мушкарци!“ — Па још кад се сради летина, па кад наступе љуштидбе — е ту сам живела!... До неко доба ноћи љуштимо кукурузе, па

ако нам је воља, ми останемо — ја и Живана — код хрие, и ту преноћимо. Завучемо се у ону комушу — па не спавамо до зоре. Бадава!... што девојка живи, то не живи нико.

Ја већ бејах одрасла девојка, и беше ми време да се и удам. Стрепела сам од просилаца као јагње од ножа. Бојах се, али се не убојах. Једног дана дођоше просци, и испросише ме. Ја примих паре. Пре ти није било да бираш по својој вољи куда ћеш, него где те даду отац и мајка, па било ти право или не било. Како ли ми беше тешко, кад узех паре! Као да је неко навалио на ме стену од сто ока. Одох у вајат и окретох плакати. Није шала одрећи се свега: свога живота, своје слободе, па отићи у туђу кућу, где никога не познајеш, где тебе нико не познаје; туђу мајку звати својом, туђу кућу звати својом; од туђина својту правити... Њихово весеље у соби дираше ме у срце; њихов пуцањ из пушака мене погађаше... Плаках и плаках, и плакала бих тако дуго, да не дође Живана.

— Ти плачеш, Видо?

Ја сам јецала.

— Видо!

— Чујем.

— Зашто плачеш?

— Морам!

— Ћути!

— Не могу! Помисли само шта сам сад учинила. Никад више среће! Ја ћу се убити!

— Нећеш се убити. Срећа ће опет доћи. То је морало бити, па ако није данас, оно

би сутра. Ти тек не би могла остати код оца и мајке — морала би своју кућу сама потражити. Кад би могло бити тако, као што желиш, било би најбоље. Али шта ћеш — така нам је судбина свима.

— Живана, сестро! Ко ће се на туђу кућу навикнути? Ко ће туђој мајци умостити? — рекох, заценувши се од плача.

— То није тешко, Видо! Ради што ти се заповеди. Слушај и млађе и старије. Не куди ништа, што је њихово, а увек се прави задовољна, па ћеш им омилети, као да су те и родили.

— Ја могу радити!

— Ја знам да можеш, па зато ти то и велим.

Мени лакну на срцу.

— Све ћу чинити, сејо моја, да им умостим, не бих ли им омилела!...

— И ти ћеш им омилети.

— Пиј, учо! — рече Вида, пресецајући и пружајући ми чутуру.

Ја се напих, и замолих је, да даље прича.

— То је била другарица, каких данас мало има.

— Је ли жива још? — питах.

— Није! Умрла је лане, Бог да јој душу прости! — рече Вида, и прекрсти се.

— Ето, децо, девојка је девојка. Не пева се залуду: „Цар ти бејах, док девојка бејах!"...

Поћута мало, поћута, па тек рече:

— Мени није било ни као жени рђаво. Истина, било ми је потешко, али ја сам се

била зарекла, да будем као што треба. Кад сам била доведена у ову — баш ову кућу — која је једина и била у авлији, беше она пуна задруге (пуна је хвала Богу и данас). Требало је то умостити и најмлађем ка̑ и најстаријем. И ја сам се трудила да умостим, и умостила сам. Што год човек хоће, он може. И данас жена има посла, али пре и више. Прву годину нисам редовала, али сваког јутра била сам прва на ногама. Одем на бунар и захватим воде у судове, па онда наложим ватру и почистим кућу. Узмем обућу свекрову, свекрвину, његову и нежењеног ми девера, истрљам је, кашне намажем, па оставим на место. У том се избуде и остале јетрве, и настане у кући жагор. Чим се свекар пробуди, ја му одмах унесем обућу у собу. Чим ступим на врата, ја му се поклоним, дам обућу, поклоним се опет, и клањам док на врата не изиђем. Хоћу да му полијем — клањам док до њега дођем, и опет док не изиђем. Очешљам га — тако; послужим ракијом — опет тако; и то није да клањам самом свекру, него и куму и сваком старијем човеку. Леђа ме заболе — али тако је обичај. Данас нема тога обичаја. Децу по кући сву изумивам и очешљам. Са свима лепо, и сви са мном лепо. Прође прва година, и ја почех редовати и радити — све добро. Свекар ме је волео, свекрва такође; а укућани би за ме душу дали. Ага (најстарији девер) Никола, волео ме је због пољског рада, јер сам га радила да се

мушкарца не стидим. Од милости звао ме је рођени.

— Куд мој рођени прође с мотиком — трава шале не ниче; а куд са српом — влатић не остаје. Није скуп десет дуката (толико су ми дали на прошевини), ја бих му сад сваки драм дукатом одредио, — тако би увек рекао.

— Друге године нађе ми се мој Пера. Нисам га родила као ове данашње што рађају — у соби, него чак у ливади, па сам га у бошчи кући донела. Најпре сам се стидела, али, кад видех, како ми га свекар воли, ја умањих стид. Ја сам га гајила. Кад на рад пођем, ја сам његову колевчицу с њим на своја леђа иртила; тамо бих му нашла хлада, те је он у хладу спавао, док сам ја на њиви радила. Ја сам га чешће обилазила и надгледала. Те јесени умре ми човек, и ја остадох удовица у другој години. Живела сам опет лепо. Свекар се о мени старао, и ја ни о чем бриге нисам водила, до само о своме детету. Кад се намирила година од како је он умро — мени дођоше просци, и то добре газде, из овог истог нашег села. Свекар ме дозва и рече:

— Видо, дијете, ово је већ година дана, од како си остала удова. Ево баш данас потражише те Цветковићи од мене, и ја им рекох, да ћу најпре тебе да упитам. Дијете, ако си вољна, они су добри људи, задруга је добра, од Бога и од мене нек ти је просто — иди. Ја нисам рад да твојој срећи на пут стајем.

— Бабо, ја мислим да ти до данас нисам на жао учинила? — рекох ја.

— Ниси, кћери моја.

— Ја мислим да сам те до сада увек слушала?

— Јеси, дете моје.

— Јеси ли ти, бабо, са мном задовољан?

— Јесам, кћери.

— Бабо, ја не тражим боље среће, ни бољег имања, него што ми га је Бог дао. Ја имам моје имање и моју срећу — то је моје дете. Кад не могу своје имање имати, не треба ми туђе.

— Ја видех сузе у његовим очима, јер се старац заплака као мало дете. Приђе, пољуби ме у чело, и рече:

— Ја сам срећан! Мој син није умро. Ти си ми, кћери, на место њега!

— Ја одржах реч, остала сам, заклопила сам очи свекру и свекрви: они су обоје на мојим рукама умрли. Кад су се са мном праштали, они су ме благословили — и ја сам срећна! Агин Јова је домаћин, мој Петар је добар укућанин. Дочекала сам и његово дете, дочекала сам женидбу његову, и ја сам с тобом, учо, играла у његовим сватовима. Само се сад молим Богу да умрем, да не би каку жалост дочекала. То ми је све што желим... Дијете, — рече снаси — додај учи чутуру, нек ми здрави.

— Спаси Бог! — рекох узбуђен.

— На спасеније!

— Ето, децо! Упамтите ово: кад нађете свака своју кућу, гледајте те се сложите с укућанима. Мир и слога кућу кући. Добра је

жена кућни дирек, који кућу држи. А ђаво жена и два ока у глави завади.

Настаде тишина; ништа се не чујаше осим зврке вретена и пуцкарања ватре... Стара Вида се чињаше као какав попа међу својим добрим парохијанима. Сигурно је знала колико је утиска оставила међу својим слушаоцима.

После подужег ћутања она пресече тишину, рекавши:

— Деде, Спасо; деде, Ико — јавите једну.

Девојке се погледаше, па, бацивши поглед на мене, оборише очи доле.

— Певајте, певајте, и уча воли да слуша наше, сељачке, песме.

Оне се сашапташе, па почеше:

Друговале двије другарице,
Мани биле двије удовице,
Мани биле, селу говориле:
Или ћемо село раселити,
Или ове друге разудати. —
Што су рекле то су учиниле:
Једну дају где се сунце рађа,
Другу дају где сунце залази.
Једна другу по звезди поздравља:
Ој звездице, по Богу сестрице!
Еда гдегод моје другарице;
Је ли она дому умостила? —
Звездица јој тихо одговара:
Јесте дому, али није драгом. —
Опет млада звезди говорила:
Ој звездице, по Богу сестрице!
Поздрави ми моју другарицу:
Моја мајка доста биља знала,
Биља знала и мени га дала.

Ја ћу мога биља дати,
Нека моја мила другарица
Доцкан легне, а рано устане —
Па ће своме умостити драгом.

— Врло дивно! — узвикнух.

— Тако, децо! кад ми тако певате, у мени, овако старој, срце игра — рече Вида.

— Вала, то је баш песма — рече мој Живојин, — а добро је и испеваше.

— Је л' да добре гуше имају? — питаше ме стара Вида.

— Јесте.

— Ништа ти не волим, него кад ко има добру гушу, па запева.

— Тетка! — рече Живојин.

— Шта је? — питаше га Вида.

— Ја бих те молио, да нам испричаш једну приповетку.

— Не знам, дијете, позаборављала сам.

— Ниси, тетка; знаш како си неко вече приповедала.

— Ето, шта су ти деца, рече Вида, окренувши се мени — тако сам ти и ја некада салетала жене на прелу. Е добро, децо, баш кад хоћете, ја ћу да вам приповедам.

— Молим те, тетка, само штогод страшно — мољаше Живојин.

— Којешта — рекох ја — а шта ће ти страшно? Слушајући, ти се наплашиш, па после не смеш ни на поље да изиђеш. А да је бар истина, не бих ни жалио, него пука лаж.

— Кака лаж? — питаше ме стара Вида

Ја узех да јој објасним како су постале те приче, али стара Вида не хте ни да ме чује. Шта више, рече ми да ја о томе баш ништа не знам.

— Добро — рекох ја — зар има вампира?

— Има.

— И вештица?

— И вештица и утвора и вила и ветрењака и свакога чуда Божјега! — рече Вида, увређена мојим тврдоглавством.

— Па добро, где су те виле? — питах ја.

— Видиш, мој учо, њих има и у води и на земљи. Оне виле које су у води, то су виле бродарице, и оне живе у морима. Оне су зле, и само гледају да науде човеку, како било, јер мрзе људе. А виле што живе на земљи, то су виле загоркиње. Оне су добре, воле људе, а помажу и јунацима. У великим шумама често се може наћи утрвено место колико гумно. Ту су оне коло играле. Њих нико не може видети, јер се крију; а и ко их види, неће добро проћи, пропао је: или ће га оне устрелити, ако га усмотре, или ће полудети — видећи њихову лепоту — па ће сам себи дохакати. О њима има много приповедака — јамачно си и ти у твојим књигама читао. Ето, и сада се дешава, те узму по коју девојчицу и однесу собом у гору, те је гаје. Баш за време мога девовања причали су ми да су виле у подне однеле дете из авлије. То је дете било код њих читаву годину дана — па су га тек онда вратиле натраг.

Веле да му је била свилена косица. Али, веле, да није могло живети код своје мајке. Нема у нас оне неге, као што је код њих. Дете, кажу, по вас дан ћути, мајка га нуди понудама, а оно се заплаче. Прича, веле, да их је било девет, па оне га остале чепљају, а оно сваког јутра оде и пољуби вилу старешицу, која га је врло волела... Плакало је и жалило, па најпосле и умре... Ето, видиш, мој учо, да има вила.

Видећи да би била лудорија да јој и даље то поричем, ја се учиних као да се с њом слажем.

— Па ето има и утвора. На раскршћу, на распућу, где је био човек убијен — увек се може привидети. Или се прикаже као јагње, или као прасе, или као дете, мачка — свакојако се приказује. Кад се човек што огреши, прикаже му се и у кући. Ето нпр. у твојој Мачви био је неки Павле — не знам како се зваше. То је била пре велика задруга. У њих је тако: чим раде петку, одмах им почне нешто по кући лупати, бацати прашину у очи и којекаквих хиљаду чуда чинити. Сушиле нпр. жене данас кошуље, па унеле у вајат у вече. Кад у јутру — све кошуље на сушилу!... Или поставе вечеру, вечерају, дигну синију, зачисте мрве и судове склоне у долап — па легну спавати. Кад сутра дан: синија постављена, хлебац, кашике, топраци, слашик... ама све!... Млада снаша повила у вече дете, подојила га, па метнула у колевчицу, и сама легла да спава... Кад сутра: повијена на-

тега и метнута крај ње!... Буди Бог с нама и анђели Божји! — рече Вида, и прекрсти се.

— Павле оде и јави капетану. Капетан зинуо на њега.

— То су младе снаје — вели.

— Није, господине, вере ми; дођи сам, те види, али то није.

— Капетан поручи кмету, да одабере људе за стражу. Кмет учини што му је наређено. Баш беше млада петка... Капетан нареди Павлу да тога дана с укућанима ради... Кад ти би у вече, настаде лупање — рекао би сва се кућа проломи... Међу одређеним стражарима беше и неки Сима ковач, слободан као ретко ко, али поган на језику. Он уђе с лулом у зубима у собу и викну — Боже, прости:

— Закон му његов! Да ја видим шта је то и ко је...

— Не даде му ни изрећи, а лула из зуба на земљу па — прште.

— Свеца му његова шта уради! — рече Сима, а оно осу на њега, па пуне очи прашине.

— Сима изиђе на поље и рече капетану, да није ништа видео, али му нешто разби лулу и набаца пуне очи прашине. Капетан нареди да се претресе кућа. Половина стражара опколи кућу, а половина уђе унутра, и претури све. Гледаше и собу и кућу и таван и долап, па ништа. Капетан рече да зову попа, да освети кућу. Дозваше попа, он дође, свети водицу, покропи кућу — и оде. За време читања беше тишина, а после опет... Од то доба они не раде петку, и — мирни су...

Док стара Вида причаше, све се то беше ућутало и слушаше... И сам сам слушао, и дивио се старој Види како слатко прича... Нема тишина владаше, и стара Вида поносито зврктијаше вретеном... Да бих прекинуо ћутање, питах шта су то ветрењаци.

— Ето у нас у Ратковцу има онај Петар што врача — он је ветрењак. Да је не знам какав рад. Петар чим опази сивкаст облак и чује тутњаву, одмах оставља рад и посао, па оде некуд. Он отрчи, и то тако брзо — да нема двоношца, који би га сустигао. Пошто пређе облак, он се врати наги го и модар као чивит. Онда мора да одлежи недељу дана. А знаш ли зашто је таки? Он је мени причао. Погибаоци из околних села нагоне облак на наше село, а Петар онда не да да нас лед побије. Ту се он туче с њима, док их не насвоји, или они њега. А знаш ли чим се туку?... „Грмове чупамо из корена, као главице лука из земље, па се с њима бијемо, где који кога стигне.“ Пошто одбије облак, он се тек онда врати кући. Они не смеју на њега, те зато наше село и не бије град. Сами кажу — прича он — да им је се теже тући с њим једним, него с другом петорицом.

— Па како је он жив, кад га тако издеветају? — питах ја.

— Па ено га видиш. Ја мислим да он неће дуго живети, и ако каже да је здрав као дрен.

— Је ли, тетка, хтедох те и пре питати, и па све заборавим — како се може познати која је жена вештица? — питаше је Живојин.

— Кад сам била у Шапцу код прија-Маре Петрове, па се некако око тога заговорисмо, она ми рече, да оном судопером, којом преко године судове переш, можеш то дознати, и то овако: на Божић рано отиди, па је простри на праг црквени, па свака, која је вештица, мора подигнути скуте, јер јој се учини, да је вода свуда око ње.

— Славе ми, хоћу то да радим! — рече Живојин.

Ми се заценусмо од смеја.

— А, Бога ми, јест! Хоћу да видим, која је то, што срца једе! А Бога ти, тетка, може ли она, кад хоће, да не буде вештица?

— Може. Кад то више неће да ради, оде попу и исповеди се, и од то доба престаје бити вештица; него онда зна траве, па лечи од те болести.

— Па што неураде тако?

— А шта ти ја знам, дијете; гријех им на душу, што тару млад свет. Здрави, учо!

Ја јој наздравих, и пружих чутуру. Она се напи, извади преслицу иза појаса, па рече:

— Много сам година упртила на своја леђа, па ме већ боле. Не могу ни да седим више. Сад ћу да идем спавати. А ви, децо, радите! — рече женскињу. — Немојте се шиљкати с том момчадијом, па после нисте ништа урадиле. А, Бога ми, узмите се на ум. И момака има свакојаких; неће сваки да трпи, да се лаже. Ето пре, још кад ја бејах девојка, једна газдинка варала је једног сиротана, да ће поћи за њега. Она је била једино дете у

оца, па јој је отац у свему по вољи чинио. Она с њим живоване, док ти тек једног дана њојзи дођоше просци, и она узе паре. Пронесе ти се глас по селу, да је она испрошена. Сирома Маринко беше на раду, па кад дође кући, лепо се човек помами... Другог вечера дигне ти се он њеној кући. У вођу сретне баш њу.

— Марија, зар тако?

— Како?

— Ти се баш удајеш?

— Па ја шта ћу?

— А ја?

— Жени се.

— Али ја ниједне друге осим тебе не волим; ја се не могу другом женити.

— Па шта ћу ти ја?

— А што си ме лагала?

— Ја сам се само с тобом шалила.

— Право ми кажи, што ћу те питати.

— 'Оћу.

— Јеси ли ме кад год волела?

— Никад!

— Никад?

— Баш никад!

— Е кад моја ниси, нећеш бити ничија! — рече он, и потеже нож.

— Она побеже, али је он сустиже на баштенској капији, ухвати за перчин и... сав до главе осече... па је пусти онда онаку ћулаву и шишаву у авлију. Она с места у вајат — па из вајата никуд. Кукај и запевај — не помаже ништа. Младожења и отац му

дочују шта је било (а то се врло лако чује), па врате дарове натраг, и узму паре, што су јој дали... И тако се Марија газда-Николина уда за Маринка чича-Петрова. Живели су лепо, па и окућили; али перчин јој често сузе на очи нагонио... Зато вам велим: не лажи десет, него воли једног... Лаку ноћ, учо! Лаку ноћ, децо!

— Лаку ноћ! — викнусмо сви.

Чим стара Вида оде, одмах прело узе други вид. Момчад се помери са својих места; разговор постаде живљи: и саме стидљиве девојчице почеше проговарати. Ту тек сад отпочеше причања, само друкчија него стрина-Видина. Момчад почеше причати своја јунаштва, што их је који где учинио. Један прича како је једном момку из другог села — који је код њих на прело дошао — свезао руке наопако, и за руке привезао грабуље, па га истерао на улицу, и како га је тек други његов сељак одрешио... Други причаше како је једног ударио врљиком, и како му је врљика прсла у рукама... Трећи је опет извршио тако јунаштво стеном из прикрајка... Четврти... али шта имам да причам, све су ове приче једнолике; све тако лепе ствари... Разговор се водио прилично дуго.

Али, као што свему има краја, тако има и њихову разговору. И он се исцрпе. Настаде други, сасма лепши, због кога су момчад и седела толико. Он се почиње шапутањем.

— Чујеш, изиђи на поље!

— Не смем; зар не видиш колике нас очи гледају?

— Шта те се тиче? Ја морам нешто да ти кажем.

— Други пут.

— Шта, други пут? Ја 'оћу сад!

— Сад не могу.

— Ко ће то чекати? — рече он мало гласније: познаје се да је већ љутит.

— Ћути!

Момче зашара очима, гледа њојзи у очи, па тек од једаред трже вретено, прекиде конац, и с вретеном маче на поље.

— Чујеш ли, еј! Дај вретено! Немој, болан, бити таки; знаш кака је паја — 'оће да се грди! Дај ми!

— 'Оди, па ћу дати!

— Нећу!

— А ти га нећеш ни добити! Лаку ноћ!

— Дај ми вретено!

— Други пут!

Она истрча за њим у мрак, и момче је постигло своју цељ: она је изишла...

Пар по пар излажаше, и ја остадох сам крај огњишта, једући зелењке, које ми је снаша из котла вадила. Седео сам више од пола часа, онда и снаша оде. Изиђох да потражим Живојина, али застадох, јер чух разговор:

— Па знаш, Спасеније, право да ти кажем, ја не могу 'нако како бата хоће. Није то 'нај... волујска спрега, па данас ћу да спрегнем, а сутра да распрегнем. Он хоће да иде горе у брда, да ми проси цуру. Мени,

вала, не треба — ја тебе ’оћу! Наји сам већ казô, а казаћу, вала, и њему, па да му је круна на челу! Што ја — што ’по онај казô — да тражим вила око туђих њива... Некако ми је, брате, мило, кад те сретнем; тако те волим, кâ да смо на једном срцу лежали; чини ми се да би у свет отишô, кад те не би’ узео... Ама кад те погледим до себе у колу, помислим да нас је Бог једно за друго створио, па ми само срце расте од милине: чини ми се нарасте кâ бундева, па не може да стоји у прсима...

— Видиш како је теби, а зар је мени друкчије? — рече она. — До скора ја нисам знала шта је то волети туђега човека. А сад?... сад, кад те видим, а мени је мило, кâ да сам Бог зна шта добила... Тако сам лака и весела, да ми се чини — полетећу... Кад те нема, мени је некако тешко, па све гледам да будем сама, јер ми се све врзеш по памети... Моји већ знају да ја с тобом стојим, па ми ништа не кажу; само ми наја вели да се спремам. Каже ми да још нисам спремна, и да се нећу моћи ове јесени удати... Сад је баш основала неке шаренице, и вели ми да пожурим, да саткам још за ово равнодневице, док су дани дужи.

— Их, по Богу, брате! Ако ти немаш дарова и шареница, ја не знам ко их има! Ја, брате, не могу више да чекам!

— Оно није да нема, али јака је у тебе вамилија, треба ту дара. А што се тиче удадбе — и ја би’ волела! Дотужа ми, брате, и са-

мој! Ето, моје се другарице поудаване све осим Ике, а и она ће сад за Живојина. Њима њихови не бране.

— Неће ни нама нашиубранити! Их, ала ће то бити! Помисли само: ја и ти — човек и жена, па те могу загрлити, па пољубити.

— Немој!... видеће ко!... миран!...

— Па нека види — марим ја!

— Ама, немој, брате!... Кâ Бога те молим!...

Ја се склоних у кућу. Седох, запалих цигару, и гледах како се по жишци хвата пухор. Погледах на часовник... Дванаест... Таман заустих да викнем Живојина, а он уђе у кућу.

— Хајде; хоћемо ли?

— Е 'ајдемо.

Изиђосмо из куће. Иђасмо лагано, сваки својим мислима обузет. Сетих се причања Видина, па рекох Живојину.

— Стрина се Вида наприча. Види се да је веома паметна женска.

Живојин ме погледа правце у очи, па, хтевши ваљда да каже и он нешто научено, рече:

— Дубока женска!...

Ја се насмејах, а он извади иза појаса свиралицу, и стаде извијати некакве чудновате арије...

МОМЧЕ

едног лета неста ми краве. Шта сам знао друго, него да је тражим. Обиграо сам готово цео хатар; оста ми само још један део шуме. Пораним, знате, да видим да није тамо.

За јутра беше мало хладовине, али кад ȍсла̂вӣ дан — цркох! Кипи зној с мене, као да сам Саву попио! Још да не бејах у сеоском оделу — не знам шта бих радио!... Тишина, нȇма тишина... Нигде птичице да зацвркуће, нигде поветарца да пирне!... Лишће на дрветима и не миче се никако. Рекао бих да је све мртво, да плашљиви зелембаћ не зашушти по опалом лишћу и да цврчак не зацврчи у сувој трави. Сунце не греје него пече; кад из хлада погледам мало даље од себе, а оно игра нешто... Да Бог сачува!...

Једва дођох до Камене Јаруге. Нађем неколико сељака где тешу камен за белеге.

Назовем Бога, па запитем воде. Дадоше ми једну велику тикву. Нагох је и испразних до половине. Вода ме мало ра̏зга̑ли... Правећи цигару, опишем им краву до најмањих ситница и запитам да је нису гдегод видели.

— Нисмо — одговорише они.

— А чија рече да је крава? — упита чича Андрија Момировић.

— Његова; зар ниси чуо! Нестало је пре три дана — рече Сима Крџуман.

— Е нисмо видели — рече чича Андрија — ал' ти би добро урадио да пређеш ову јаругу. На пропланку је стока сеоска; па ако је ни онде не нађеш — онда је немој ни тражити; она је потегла на свој сент.

О брате, не знаш како ми је! Не иде ми се — а морам!... Напијем се још једаред воде, узмем штап, пребацим копоран преко рамена, па — хајд! Пређем јаругу и изиђем на пропланак. Стока лежаше по хладовима, преживајући и бранећи се репом од мува. Разгледам је — али не нађох краве... „Да није отишла дубље у шуму?“ — помислих... Пређем још једну јаругу, испнем се на други пропланак — нема. Виках, мамих — а̑ја̏!... Зловољан хтедох сести, али ми се учини, да се нешто у јарузи, према мени, црни. Стрчах, размакох руком бодљикаву остругу и угледах — огорео пањ... То би сувише!... Једва изиђох на пропланак, збацих с рамена копоран под једну лиснату букву, па се простреx по њему... Срце ми би̏јаше ја̑ко; жиле забрекњавахy од силне навале крви; тело ми

гораше: мишићи на ногама играху од умора, а уши шиштаху... Осећао сам неко задовољство овако лежећи; ни једним удом нисам макнуо... И тако заспим...

Кад сам се пробудио, сунце беше на заходу. Вечерњи поветарац пиркаше те расхлађиваше дневну врућину; лишће шушташе на дрвећу; птичице певаху; баш у жбуну, према мени, прижељкиваше славља; цврчак цврчаше недалеко у трави; комарци зујаху око ушију... Све беше оживело... Запалио сам цигару, да се од комараца браним, па сам се подао утиску који је на ме околина учинила... И дуго бих тако седео, да ми до ушију не допре звук двојница... Сетно и тужно, као песма славујева, разлегаше се звук њихов по гори и трепераше по плавоме зраку и зеленом лишћу... Жалостива је то свирка. Кад је човек чује, мора помислити да ју је роб измислио, јер кроз њене звуке провејава чежња, чежња за слободом, за домовином, за братством, за љубављу, за слашћу, за срећом...

Ја пренух. Обукох копоран и похитах на пут који у село води... Чух колску лупу и глас:

— Ајс, галоња!... ајс, драги, ајс!...

Изиђох. Шумски пут вођаше венцем. Преда мном — поред кола пуних дрва — иђаше момче једно. Пожурих да га стигнем.

— О... о... о... хо... о... о... о!... викну он, и волови стадоше.

Стигох и ја. Он бараташе нешто око левог стражњег точка. Назвах Бога и поздрависмо се.

— Шта ти то радиш? — упитах га.

— Ама ето, 'оће да ми прсне наплатак на овом точку… Тешто вала! Лепо мени вели тата: „Узми ти, Драгане, нова кола,“ — а ја велим: „Нека, нека!“

— Да има чим да се привеже — рекох ја.

— Бога ми баш!… А-ă… сад ће бити!… Имам ја, знаш, неке врењије овде.

Маши се у недра и извади парче конопа те увеза наплатак; онда викну на волове и — пођосмо.

С пута који, као што рекох, иђаше венцем, беше диван изглед. Преда мном и за мном плављаху се планине. Сунце се спушташе за брег, те обасјаваше околне странчице, на којима се виђаху садевене крстине; у долинама беху ливаде и кукурузи; све то поткићаваше лепа, густа шума. Са свих страна пута беху се разастрла питома села са својим белим кућицама, које иза родних воћâ провириваху као бели зуби иза румених усанâ…

Драган тепаше воловима:

— 'Ајд, воло, 'ајд!… 'Ајде, рано, полагано!…

Ја га узех посматрати. Могаше му бити, тако, осамнаест година. Леп младић! Протегљаст, загасите косе и обрва; висока, ведра чела, пријатних, плавих очију, румена, насмејана и сунцем опаљена лица, умерених, мало испупчених уста, из којих провириваху ȍрȇтки бели зуби; прав, стасит. Ниједне боре на челу и лицу; ведар, весео, умиљат и безазлен; једном речју: једно од оних лица, која нас за-

добију чим их погледамо и чија нам безазленост намеће мисао: због оваких сунце греје!...

— Чији си ти? — упитах га.

— Ко, зар ја?

— Јест, ти.

— Ја сам, брате мој, Симин.

— Кога Симе?

— Симе Мишића.

— Ахä! — рекох ја.

— Познајеш ли га?

— Познајем. Има ли Сима још деце?

— Има: једно мушко и једно женско још.

— Је ли које старије од тебе?

Он цокну, ударивши језиком о зубе, и одмахну главом.

— Није?

— Јок! Ја сам најстарији.

Дешњак во наже у страну.

— О! виљаш!... о! — викну он.

Во се врати и пође путем.

— Нема и' 'ваки ни у цара! — рече он.

— Е?

— Бога ми нема! Помисли ти, брате мој, није то шала, натоварим ја свакад овако, пуна кола — па до куће ни један стати... Није то што је сад суво, него баш и кад је глиб.

— То је добро.

— Ја шта ти мислиш!... Дођи само у моју малу, па запитај: чији су волови најбољи, па ће ти сви казати: Симини... Па што су паметни!... Помисли, болан, толико пута задоцним ја из Шапца, па ни бриге ми није. Затурим порожје, па шареницу на главу. Кад

се пробудим — ја у Вукодражи. Нигде претурити ни закачити... Ал', вала, и тата и' 'рани кô децу. Мора њима бити њи'ов оброк, па да би не знам шта било... Једаред ме мал' не сатр'. Ја мало преснô — ја кад ти он викну... Море немадо' кад ни да се обујем, него отрча' бос да им положим... Ал' се био онда наљутио!...

— Он добро надгледа стоку? — упитах ја.

— Ко, зар тата?... Нема оно нигде! Није то, што ми је отац, да га ја 'валим — него упитај кога 'оћеш!... Сто пута ми је казô: „Драгане, пази на волове; они су 'ранитељи!...“ Једаред с Јовом Крстиним распреже насред њиве. Јова је био наш спрезник, па потеже те удари 'ајкачом Галоњу незгодно. Тата плану кô ватра. Одма' трже палице и пусти волове! „Нећеш ти — вели — на моје очи, тући мога 'ранитеља — па да си ме родио!“... Моли Јова: „Та шта ти је, човече; нисам 'тео, Бога ми!“... Јок!... Тата зајми волове, па кући... Па није само, да рекнеш, да гледа стоку, него све, брате мој. Не дâ он своје ни 'волишно!... Он вели: „Нећу туђе ни скрамке, али своје не дам!“ Јес!... Па онда кад ради, ту нема одмора, па било себи било другом. Ми се с Ђуром позајмљујемо, па кад радимо код њега, он више пута рекне: „Ама, Симо, уја мало! Кад не палиш дувана — одмори се!“ Али тата само рекне: „Нисам ја уморан!“...

— То је он добар радин — рекох ја.

— Ко, зар тата?... Ама кажем ти, нема 'наког радина, да га тражиш у капетанији!

Само да те Бог донесе кад радимо — па да видиш! Не остаје влатић иза њега; све то он покупи... Само виче: „Жури, жури!“... Ја више пута станем на бришем зној, а он тек викне: „Драгане!“... Ја брже боље прионем за посô... „Шта ми је то свакп час брисати зној!“ — вели он. — „Што га више бришеш он све више наваљује“... А он је тврд на зноју. Треба ту жестока врућина, па да се он ознојп... А Митра — то ми је, знаш, маћија: мати ми је давно умрла — само морога: не сме она за живу главу проговорити што, кад он виче.

— Шта, ти немаш мајке?

— Јок! Нисам је ни упамтио.

— Па, како маћија?

— Па да ви'ш добро је!

— Је л' те тукла, док си био мањи?

— Бога ми, па и није... Јес' једно — дваред. Једаред тата беше у авлији, а она мене поче тући. Он упаде унутра, у кућу, и — Митра излети на поље. „Нисам ја тебе довео, да ми бијеш децу, него да им будеш мајка!“ — викну он. Од то доба није ме смела Митра кључити пред њим... Па није само мене, него ни Веминју, а њу је, вала, и раду учила... Једаред — давно је то било — и позаваћаше се. Ја сам био још мали, па гледам иза фуруне, а Митра њега кори не знам за ово, не знам за оно. Била је зима, снег до колена. Митри не даде ђаво да ћути него узе валити свог првог човека, како је он био добар, како јој је чинио ово и оно, и како је он бољи од тате.

Он се помами, скочи, докопа Митру испод назува, па избаци на снег босу... Моли она, куми, братими, веже небо за земљу, — а он само мени рече да лежем, угаси жижак, па леже и са̑м. Митра сву ноћ боса обигра око куће...

— Богме је он зао — рекох ја.

— Жесток је, није вајде.

— Па како с комшијама?

— Добро.

— Не инати се ни с ким?

— Само једаред с Мићом Бимбашићем. Доша̑ Мића те диго̑ плот свој, те оградио градину, а наши волови ушли. Он и' отера у обор. Тата му није ништа реко̑, него пошље мене да чувам марву. Тога дана уђе Мићина марва у наш пашњак. Тата баш дође у тај пар, те зајми Мићину марву, па у обор. Тако данас, тако сутра — замрзоше, болан, они један на другог, па се погледају ко̑ душмани... Нема дана кад није јал' наша, јал' Мићина марва у обору... Не 'те Мића поштено, него оте једаред волове од мене, па отера. Ја плачући дотрчим кући, па кажем тати. Он ти препречи преко градине, срете Мићу у сокаку, и ту се с њим побије. Удари њега Мића жестоко, а он ти сполати врљику, те Мићу по глави. Мића падне, а он узме волове и врати кући... После је Мића ишо̑ доктору, онда тужио тату суду. Тамо-'вамо — суд њи' намири и Мића подигне опет ограду... Сад живе лепо... Могло им је бити без тога, ал' Мића је, знаш, поганац...

— Зар нема више кућâ Мишићâ? — упитах.

— Нема.

— Онда је твој отац доселио од некуд?

— Јок!... Била је то велика задруга, ал' кад оно бише красте — замре.

— Тако?

— Ја!... Наши су стари ратовали с Турцима. Тата прича да се један његов ђед удавио на Засавици. Била су тројица њих. па татиног оца отац кажу да је био јунак горопадан. Прича тата како је једаред спавô крај једне воде, па обноћ дође вештица — камен јој у срце — да га сиса. „Уватила му — вели — руке, па га притегла незгодно, али ти он, некако, извуче једну руку, па вештицу за перчин. А већ вештицу кад уватиш за перчин, нема јој се куд!... Моли она, па обећава и блага и имања и свега — не помаже! Он ти њу шчепô, па држи. „Пуштај ме — вели му она — па ћу ти казати траву, која ће те чувати од куршума!“ — „Јок!“ — вели он. — „Казаћу ти где има блага закопана, па да и ти и твоји до деветог колена будете срећни, само ме пусти!“ — „Јок“ — вели он. — „Казаћу ти траву, па ћеш постати видовит, видећеш и оно што други не може — пусти ме!“ — „Јок!“ — вели он. — „Нећу ја тебе пустити да тераш што си до сад терала: да сêш свет и да проспшаш чини, па да би' се знао раја дочепати!“... И осече јој перчин. Вештица паде, а он перчин баци у воду, узе своје оружје, па оде, а њу остави крај воде...

— Како је било име томе јунаку?

— Мишко, али га прозвали Миша; отуд смо и ми Мишићи...

Онда викну опет на дешњака, који је био нагао у страну.

Сунце се беше смирило. Слепи мишеви пролетаху изнад нас; совуљуга хукаше у шуми; ћу̑к певаше на једном дрвету крај пута; светњаци сјајаху по трави; птице певаху у шуми; пси лајаху у селу... Све оживело...

— Бо'ме неће скоро бити кише, а требала би позни̑м кукурузима, сад, кад осецају род — рече Драган.

— А по чему знаш да неће? — упитах га ја.

— Пева ћу̑к, а он слути сушу.

— Бога ми: није добро!

— Како добро, море! Ено се кукуруз сав усукб. Ако му не буде у скоро кише — бо'ме 'ладна проја.

— Мéна је сад.

— И ја се томе надам...

Из села се чу песма:

Ој Миљано, миље моје!
Смејало се миље на босиље,
Кâ 'но момче на младо девојче...

Онда певачице ућуташе.

— Је с' чуо? — питаше ме Драган.

— Чуо сам.

— Ваља ли?

— Добро је! Шта ти велиш?

— Зорли добро!

Онда пöћу̑та, па рече:

— Море сад је живот!

— Како?

— Е, како! Док се само мало преради, па да видиш.

— Шта? — настају прела, ваљда, па им се радујеш?

— Море и прела и берба и љуштидбе и... све!...

— Идеш ли, славе ти, на прело? — упитах.

— Ко, зар ја?

— Ти, јест ти?

— Ја̀ шта, море!

— Право да ми кажеш што ћу те питати!

— А шта?

— Хоћеш ли казати праву истину?

— 'Оћу!

— Имаш ли ти своју цуру?

Он окрете главу и поче се церекати.

— А? — питах ја.

— Хе! хе! хе! хе!

— Збиља, имаш ли?

— Jä!

— А како јој је име?

— Море, мани! — рече он, па се опет поче смејати.

— Што: мани — што не кажеш?

— Како да ти кажем!

— Лепо! Кажи како јој је име: не мораш казати чија је.

— Што да не кажем? — Није то кривено!

— Па?

— Па ето, име јој... Марица!... — рече, па брзо окрете главу. Да је било видно, видео бих, јамачно, ка̀ко је поруменео.

— А волиш ли је?

Он се опет поче смејати.

— Је ли?

— Хи, хи!

— Волиш ли је много?

— Jä!

— А је ли лепа?

— Кô вила!...

— Воли ли она тебе?

— Зорли воли!

— Од куда знаш?

— Е! — рече он и махне неспретно руком.

— Шта је?

— Не знам... како да кажем... овај..

— Да се не стидиш?

— Jä! — прошапта он.

— Па није то ништа непоштено, ја мислим.

— Није!

— Па немаш се чега стидети. То се свакоме дешава.

— Е?

— И мени се то десило.

— Славе ти!

— Кажем ти истину!

Он приђе ближе мени.

— Оно, знаш, није да рекнеш, да је то што кривено — Боже сачувај! Митра ми каже да тата одавно зна; а знају, вала, и њени — па нико ништа!...

— Па шта ће ти?

— Е Бога ми!... Нисам ја... овај... каки курјак, па да зазиру, да је не поједем... А право да ти кажем: ја је волим... јес'!... Кад

пођем, тако, у шуму, а ја само о њој мислим... Наворе ми, јес'!... И кад у вече легнем у поњаве, ја све о њој мислим... Узмем, тако, руку, па метнем на јастук, па помислим: кô њена глава на мојој руци, а кô она лежи уза ме — па тако заспим... Више пута је и сасним... сунца ми, јес'!... Сасним је, па се кô... е!... не може ти се казати!...

— Јеси ли стајао с њом?

— Ко, зар ја?

— Ти, јест ти!

— Иха!... триста пута до сад!

— Па шта ти вели?

— Ко, зар она?

— Jä!

— Море, не може се то казати!... Ево да ти кажем!... То је било лане. Женио се Степан Ђурић, па мене тата послô у сватове. Први дан — ништа. Кад сутра дан, донô ја част, а она стоји онде... Мени тако би мило, да се с њом разговарам... Наместила се, море, кô каква варошка, па кад погледи, а она пресече оком. Ја се све склањам у страну, али тако да ми је свакад на погледу. Не могу, море, сит да је се нагледам!... А она, пусница, само превали очима на ме, а у мени се мутља и срце и џигерица, па ми зашиште уши од зорова...

— 'Ајд', прође ручак и част, сад ће игра. Једва ја чекам! Лепо сам био полудео — па то ти је!... Знам ја Марицу од детета; с њом сам се и игрô; али који ми је ђаво, те сад не смем да јој речи рекнем! Кô да сам оман-

ђнјан — Боже сачувај!... Свирнуше Цигани, поче се свет 'ватати; у'ватим се и ја... Мало не постаја — ето ти ње, па се у'вати до мене... Не смем да је погледам! Гледам све у носове од моји' опанака. — „Што ти јорданиш?“ — пита ме она. — „Ко, зар ја?“ — „Ти, јес' ти!“ — вели она. — „Не дај Боже, кад нећеш са мном ни речи да проговориш?“...

— Ја 'тедо' да јој штогод рекнем, али стала памет, море! Ама речце!... Криво ми, Боже, на самог себе, па би' заплакô!... Само јој једва изговори' да ћемо се после разговарати...

— Кад свирнуше другу игру, у'ватим се ја опет. Очекујем да се она до мене у'вати; али она оде до Вића поповог. Уђе бес у мене! Смишљô сам како ћу да се Вићи осветим... Прође и та игра, дође трећа — ето је код мене...

— „Ти се љутиш?“ — рече она. — „Јок ја!“ — „Што вараш, болан, кад сам ја видела!“ — „Не љутим се, славе ми!“ — „Што се кунеш славом, кад није истина?“...

— Тамо-'вамо: ми се помиримо. То вече ја узмем њу за руку, па је поведем. Она пође; баш се никако не противи. Кад се мало склонисмо, рекнем јој ја: — „Маро!“ — „Ој!“ — одазва се она.

— Мени се опет завеза језик. А, Бога ми, био сам срочио све, како да јој кажем, па кад је погледа' — ја заборави'!

— Што си ме звао? — пита она.

— Маро... ја би' ти нешто казô.

— А шта?

— Немој се љутити!

— Нећу, вала!

— 'Оћеш да се ја и ти пазимо?

— 'Оћу!

— Неће ти бити криво?

— Јок!

— Ја тебе волим кô очи моје!

— И ја тебе!

— Славе ти, велиш!

— Живота ми!... Ја сам тебе из одавна запазила, па све да ми је да се ја и ти заволимо!...

— До зоре нисам кући отишô. Кад сам дошô, пита ме Митра: — „Где си ти?“ — а ја јој кажем да сам био на свадби. — „Шта си радио до сад?“ — пита она. — „Оно што си и ти кад си била девојка; — ашковô!“ — вели тата...

— Од то доба ја и Марица смо скоро увек заједно. Ако је на прелу — ја седим до ње; ако на љуштидби — опет до ње... Девојке из наше мале већ нас спевале. Дирају Марицу што тако иде са мном, а она вели:

— Идем с њим кô с братом!

— А чија је она? — упитах ја.

— Петронија Ђурића.

— Па, хоће ли отац да те жени ове јесени?

— Не знам под право; али би' рекô да 'оће.

— Е, онда ћеш узети Марицу, па ћеш бити срећан.

— Ама Митра нешто ревê у своје село, вели има добра девојка у Љубанића.

— Ти кажи оцу да нећеш другу осим Марице.

— Ко, зар ја?

— Ти богме!

— Јок ја!... Не би' ја то могô поменути њему, па да ми даш пун ћуп!... и да ми рекнеш: твоје је село!...

— А ако ти отац послуша маћију, па испроси од Љубанића?

— Морам трпети!... Онда ми је така судбина! — рече и уздахну. — Ал' ја му се не би' смео противити ни за што на свету! Кад би ме проклео, куд би' онда. Знаш што 'но кажу: тешко оном кога родитељи куну!...

— Али не би то теби отац покварио...

— Не смем ја њему поменути, па да ме закољеш сад!

— А ти гледај нека му ко други помене.

Он обори главу и замисли се.

— Па ти рече да ти и отац и Митра знају да ти стојиш с Марицом?

— Jä!... тако вели Митра.

— Па неће, ваљда, они сад против тога?

— Ко зна! — рече он и уздахну дубоко.

— Можда Митра само тебе дира; хоће да те једи?

— Може бити — рече он мало живахније.

— Немој се ти карити, немој! Духни мало у те твоје двојнице, ти тако лепо свираш, а ја волим да слушам кад ко добро у двојнице свира.

Он поче свирати. Ја идох најлак крај њега и слушах... Свирка ова увек ме баца у мисли...

На једаред он пресече.

— Што не свираш?

— Мислим нешто.

— А шта?

— Да ми је да и ја у'ватим вештицу!...

— Што ће ти?

— Да ми је да је у'ватим за перчин, па да ме моли да је пустим.

— Па би ли је пустио?

— Би': само да ми каже где су паре!

— Па шта би ти с парама?

— Купио би' коњска кола и добре коње кô што су у Смиљанића и узео би' Марицу.

— А шта би с другим новцем радио?

— Купио би' доста земље, па би' радио с татом.

Ја се насмејах.

— Што се смејеш? — упита ме он озбиљно.

— Смејем се теби, Драгане! Од куд ти тако што паде на памет?

— Море, шта мислиш ти, кад би' ја тати однео пун ћуп — он би ми одма' испросио Марицу.

— Па и овако ће он. Он је твој отац, и он воли оно што се теби свиђа. Ако је Марица добра девојка...

— Добра, не може боља бити!

— Е, онда ће је испросити — не бриши се. А Митра се само шали с тобом...

Он опет узе свирати.

Стигосмо већ и у село. Драган свираше непрестано, а ја мишљах о њему и његовој Марици.

На распућу треба да се растанемо. Ја му приђох.

— Драгане, ти ћеш лево, а ја ћу десно. Лаку ноћ!

— Лаку ноћ...

Стигох кући. Жена ми даде писмо једно. Отворих. Мој познаник, кмет из Ж..., јавља ми, да је крава у његову селу, него да пожурим што пре могу.

Повечерах мало, па легох. Спавао сам као после купања...

Те јесени био сам позван Драгану у сватове. Он је узео Марицу... Како ме је угледао, он ми приђе, повуче ме за рукав, те се издвојисмо мало на страну. Он рече:

— Ала си погодио кô да си у Рожданик гледô. Све онако би кô што ти рече! Митра се само шалила, а тата од све збиље испроси за ме Марицу...

— Јеси ли срећан?

— Не би' се с царем мењô!...

ДЕВОЈЧЕ

раво веле: не вади душу мука, него суђен сат... Промучила се Петра Иванова, од како је Иван умро, као Јуда. Помисли, болан! И човек и жена, и ратар, и копач, и преља, и ткаља, и домаћин и домаћица: — све!... И опет жена, дао јој Бог, те је некако разговорна.

А могло јој је, вала, бити да се не мучи. Јављало јој се лепих прилика, али она неће да се уда.

Питају је жене:

— Што се, Петро, лудо, не удаш?

— Нећу због Љубице — вели она.

— Па проживеће и она, лудо једна, поред тебе у оном дому!

— Тешко оном кога туђа рука 'рани! Кад нема оца, нек има бар мајку!...

Жене слегну раменима па — ућуте... А шта ћеш јој?...

И да оде бар каки ћа̑к (рђав глас) за њом — него ништа. Све часно и поштено...

У њезину малом кућерку све је успремљено, чисто, што 'но веле: — меда да лазнеш. И она свуд доспе да завири.

— Љубо, рано! Јесу квочке на'рањене?

— Јесу, нано!

— А шта је с ћурићима?

— Ено их у воћу, нано!

— Пази, кућо. Тичија се овуда једнако врзма.

— Пазим ја, нано! — вели Љубица.

Лепа девојчица. А што неће и бити? Гајила је милост материна, па је и сама милошта. Да је поједеш као јабуку. Тек петнаест година, протегљаста, бела као сир, образи као да се ружа на њима расцватила, очи граорке, а трепавице дуге, црне, па гледа испод њих као испод дебела хлада; а обрвице црне, танке, сјајне — не може их никаки молер онаке намоловати; а она пуста коса мека као свила, па се спустиле две витице низ леђа као две гује... Па чело ведро, па уста насмејана, па она уначка снага... да зажели човек, — Боже прости! — да до века бећарује!...

*

* *

— Куд ћеш, нано?

— 'Оћу да накупим мало жита, да идем у воденицу. А ти, рано моја, — и 'нако је свечаник — истерај овце ту, у пашњак.

— 'Оћу, нано!

Петра упрти торбу па оде, а Љубица зајми овце, отвори стругу, и отера у пашњак.

Дан леп. Ћарлија поветарац, пева тичија у честп, а небом се гањају жбунићи од облака. Љуба седе под трешњу, па гледа како се јагањци играју. Гледа и смеје се, па хтеде и сама да устане да се са њима игра; мило јој нешто... Али најеларед замрачи, и она погледа на небо. Жбун облака наткрио сунце... Она погледа даље, а тамо сија лепо... „Што ли то, Боже, овде не сија, а тамо сија?" — мисли она... Прође облачак и опет сину сунце, а она све то гледа, па не може да се чуду начуди...

Пролетеше голуб и голубица, па падоше на граб што је на увратинама. Окретоше се једно другом, па почеше гукати и љубити се. Гледа Љубица, гледа, па се смеје... „Што ли се љубе 'нако!"... мисли се. Па онда јој сену мисао кроз главу: „Тако им је рекô Бог!"...

И опет их гледа, али се више не смеје. Дође и њој некако... не умем да ти кажем... некако... постаде нелагодна... Гледа њих, а њој се дижу прса па запрежу јелек; а у грлу је нешто гуши... И не зна куд ће с рукама; а образи горе као ватра; а срце бије, бије — лепо се чује како бије...

Она устаде, оде јагањцима, милује их; гледа у небо — ама јој се једнако око отима на граб... И поче је пробијати зној, а крв само струји по жилама, па лепо забрекне...

— Бог с нама! Шта је мени? — пита се сама.

А једнако гледа на граб!

Док ти прхнуше и голуб и голубица; одоше у честу.

Она се врати под трешњу и седе... Не седи јој се. Откопча јелек, па дише... Опет је дави нешто. Она скиде ђердан с врата, па га метну у крило... Гледа у њега, гледа па јој паде на ум песмица што је чула од девојака... И дође јој нешто, па запева:

Мој ђердане, моје суво злато!
Ко ли ће те младој потргати?
Да л' удовче, да ли младо момче,
Или драги, или ће недраги?...

Па јој ударише сузе на очи, па се лију и падају на ђердан... Али се срцу хоће да пева; нека суза... И она запева даље:

Не дај мене, мајко, за недрагог!
Волим с драгим по гори 'одити,
Глог зобати, с листа воду пити,
Нег' с недрагим по двору шетати,
Шећер јести на свили спавати!...

Али је сузе загушише, и она наслони чело на ђердан, а руса јој се коса просу по мишицама... Лепо осећа да јој је лакше; нема оног терета у грудма и не дави је ништа у гуши.

— Шта ли ми је, Боже?... Шта ли ми је, Боже?... — пита се сама.

Наједаред јекнуше двојнице; јекнуше из честе, али као да гласови с неба долазе... И шта се то свира?... Зар баш: „Мој ђердане"?...

Скочи Љубица као опрљена...

— Сачувај, Боже, ако ме још ко буде видео!

Па да јој је да побегне, да пропадне у земљу, тако је обузе неки стид.

Из честе се појави Маша Ђојин. Како је смотри, задену двојнице за појас, па право њој.

— Помоз' Бог, Љубо!

— Бог ти помогô! — прошапта она, а сагла главу, па обема рукама купи ивицу на лекедову.

— Шта ти радиш?

— Ништа.

— Напасаш овце?

— Jä!

— Чујем ја песму, па дођох 'вамо... Него, нисам знао да имаш таку гушу; нема него грòјп̑ће!...

Она не умеде ништа рећи, само прогута пљувачку.

— Седи — вели Маша.

— Нека.

— Седи, молим те!... Па што си сагла главу кâ да си нешто изгубила?

Она се само мења у лицу.

— Е, јеси лепа — дан ти твој — кâ вила!

— Jä!

— Сунца ми, јеси!

— Jà!

— Наворе ми!

— Jà!

— Јеси, очију ми!... Ако те лажем, испале ми, па слеп...

— Не говори тако!.. Што се, болан, кунеш очима? — викну она преплашена.

— Па, кад ми не верујеш — морам!... Их!... ал' су ти очи — пос' ти твој!...

— Jȁ — рече она, па саже опет главу и поцрвене.

— Ама, седи, молим те!... Што, болан, гужваш тај лекедов, шта ти је он крив?...

Љубица испусти лекедов.

— Је ли?

— А?

— Што гужваш лекедов?

— Не знам!...

— Седи!

— Нека ме!

Он је ухвати за руку; она задрхта.

— Немој-де! — рече и трже руку.

— Што ме, болан, толико мрзиш? Де-ла, реци: шта сам ти учинио?

Она ћути.

— Видиш, Љубице!... Ја, кȃ што ме видиш, како ме је Бог створио, нисам, да рекнеш, кака лепота, ја богаташ, јок... Ја сам сирота кȃ и ти, па, кȃ велим, и ред је, и право је: овај... хм... ја!... И шта ту вазданǃ... Ја, овај... овај... како да рекнем... 'нај... ја кȃ велим — ш'но онај казȏ: — ти сирота, ја сирота — да живимо за живота!... А, сунца ми, јес'!...

— Иди, славе ти! прошапта она, а сагла главу, па прстима чимка ресе од појаса.

Он убриса зној рукавом, па рече:

— Славе ми, јес'!... Не знаш ти, — волим ја тебе као очи!...

— Jä!

— И дао би' за те све: и Смиљевачу њиву, и кућу, и плац, и оба вола, и таљиге и кобилу, и... све би' ја за те дао!...

— Иди, Бога ти!...

— А ти мене кар мрзиш! — рече он љутито.

— Јок ја!...

— Ама јес' чула?... Знам ја све... Гледаш ти на мене — пос' ти твој — ка̑ крме на сикиру!... А што то?... И знаш ли кад те видим таку, а мени дође, па би' се заплако̂!...

— Није тако! — рече она и погледа га.

— Није jä!... А знам ја!... Ја... овај... и што хоћеш... Па, ет'!... Де како је?

Она опет саже главу.

— А што кријеш очи?

Она ћути.

— Јес' чула?... Недеља је огледало... Видећу те у колу кака си; а дотле ја ћу пречекати... Сад, с Богом!

Па пребаци гуњ преко рамена и оде...

Гледа Љубица за њим, гледа како се вије његов вити стас, па јој се опет напрегоше прса, и заигра срце, и засузи око...

„Боже, Господе, шта је мени?... 'Оћу да га викнем!... ал' јок!... Ко то сме?... Сву ме нека ватра обујмила... Ал' је леп!“...

— Љубо!

— Ој нано! — одазва се она и брзо убриса сузе.

— Јеси ручала, рано?
— Нисам, нано.
— А што, очи моје?
— Нисам гладна...
— Дођи овамо...

Она веза ђердан око врата, закопча јелек, па зајми овце у двориште.

*
* *

Небо ведро, месец сија, звезде трепте; певају птичице; блеје одлучени јаганци; лају пси у мали; заклопарају по нека кола на шору — остало ћути... Само Петра и Љубица седе пред кућом. Петра мисли о кући, а Љубица, Љубица гледа звезде.

— Што ћутиш, рано?

— А шта ћу, нано?

— Што си се окарила?

— Јок, нано, само гледам како звезде трепте... Видиш, нано, како се она сјаји!...

— Видим, кућо моја, 'ајде да спавамо; ваља уранити.

— Ја би' спавала у вајату, нано, врућина ми у соби.

— Па, 'ајде, кућо моја!

Љубица оде у вајат, а Петра прође кроз двориште да види, да што није на пољу остављено, па онда оде у собу. Прекрсти се неколико пута, помену Љубино име у молитви, па леже и заспа.

Љубица, кад је у вајат ушла, скиде јелек, изу се, па се пружи по кревецу... Нешто је лака као перце, а срце бије и крв струји...

— Баш, 'вала наји што ме пусти да у вајату спавам! — прошапута.

Па се онда замисли... Падоше јој на ум голуб и голубица, на ђердан, на песма, на двојнице, на Маша... и ту јој залупа срце још јаче, а неко миље прође је целим телом... Онда се сети како јој је казô: „Е, јеси лепа — дан ти твој — кâ вила!“...

„Зар сам ја баш тако лепа?... Али, како се само куне... Па ми говори о очима... А његове се црне кâ зивт!... Па како 'но ме гледа!... Да ли сам, Боже, баш тако лепа?“...

Па устаде, пронипа се по недрима и нађе огледалце, без кога није ни једна сеоска девојка...

„Ал' овде помрчина, а врата шкрипе — чуће наја!... А после, не ваља се ноћу огледати!... 'Ајд, нећу баш!... А што не би'?... Неће, ваљда, ништа бити!“...

Ошкрину врата полако, ца на прстима — као да ће је неко чути — изиде на поље... Месец сјаји, а она наднесе лице на огледалце, па се огледа; па јој криво што месец боље не сјаји, да боље види...

„Их, Боже!... Да ми је да сам најлепша, па да он ни једну више не погледа!“...

Ноћна тишина и хладовина прожеше је... Она седе на траву и баци поглед на небо... Звезде тихо трепте...

„Ал' су лепе звезде! Веле, чим се човек роди, роди се и његова звезда. Које ли је његова?... Да ми је да је знам!... па би' је гледала сваку ноћ... Ала нешто мирише!...

А, то је моја ружа... Од сад ћу само цвеће садити, на нек мирише сва авлија... Донећу од Иванке каравиља и зумбула, а од Степаније дикин брк... Сву ћу башчицу засадити самим цвећем. Баш оно славља пева!... Како је жалостиво, ка̂ да двојнице свирају!“...

И учини јој се као да чује двојнице... Нешто се залепрша на трешњи — она се trже. Крај ње проуја совуљага...

„Не ваља се ноћу на пољу седети!“ — прошапута.

Па се полако врати у вајат, те леже на креветац.

И опет се занесе у сањарије о Маши... Престави себи: као њих двоје се пазе и не крију ни од кога. И кад се сретну, стоје једно с другим; и кад пођу у коло, иду заједно; и кад се враћају, враћају се заједно; ухвате се за руке, па иду шором; а попа и попа седе пред капијом, и они им назову Бога, а попа тек рекне:

— Бог помогô!... Живи и срећни били!

„Баш је то лепо“!...

„Ал’ ја још нисам права девојка!... Ено, још у ћошку стоје моје „младе“... а... морам сутра побацати... Или, јок!... Нећу бацати него ћу их дати Смиљи Јовиној; она и онако једнако гледи у њих... Баш ћу их дати!... Па од сутра ћу једнако да се чешљам; и пазићу да се не упрљам ка̂ до јако... Хоћу да будем права девојка!“...

„Да ли он мене баш тако пази?... И што ли то, Боже, даде, па сад о њему да

мислим? Није ми ни род ни помози Бог, ето туђи човек!... Зар се то баш мора запазити?... Али... ја не бих, ал' кад ме 'нако нешто тера, те само о њему мислим!"

Залаја пас у суседову дворишту — она се трже.

„Глувно доба — а још нисам заспала!... Шта ли ће ми наја казати, кад позна да нисам?... Знам, биће свашта... А ко јој сме казати?... И како би' јој то казала?... Јок, волим умрети!"...

Све мисао за мишљу иде... Почеше јој излазити неке слике шарене, па онда коло, па диркање, па као на некој ливади бере цвеће, и кити се, и смеје се, и шали се; а као нека мека рука дирка је у срце... Њу и боли и опет слатко јој, па и пева и плаче... А тиха, блага и мирисна пролетња ноћ шаље ветрић кроз брвна, да слађе спава девојче, успавано првом љубављу...

*
* *

Заплавела зора, али затече Љубицу на ногама. Седи Љубица, па чешља своју дугу косу и певуши, а оне једре прси дижу се и спуштају...

— Ако се лепо очешљам бићу његова...

Кад оплете витице, она узе огледалце и огледа се... И лепо је и све је и — опет није најлепше... На ведро чело навуче се облачак... Узе јелек да обуче, али јој нешто паде на памет да броји пуца на њему:

— 'Оће — неће, 'оће — неће, 'оће... 'Вала Богу, 'оће...

И чело се разведри.

Оде у баштицу, да узабере ружу, да се закити. Руже се расцветале, па се румене.

— Шта их је!... 'Ајде, ако буде лиjо, бићу његова; а ако буде тако, нећу...

Броји, броји — шеснêст!...

Тешко јој — не може теже бити... Саже се да узбере једну — ал' гле: још један пупољак...

— 'Вала ти, пупољче!... Ал' си красан!... Тебе ћу узабрати па се закитити; а довече ћу да те метнем у недра, да ми миришеш!...

Закити се, донесе воде, помете кућу... Кад се Петра дигла, све спремно.

— Ти уранила, рано?

— Jä, нано!

— И уредила све?

— Све, нано!

— Па се и очешљала и накитила, кућо моја.

— Ја, нано!

— Моја лепа десна руко!...

И Петра је пољуби у оба образа...

Љубица излете из куће и оде у двориште... Сунце се рађа, а она га гледа, па као да се само њој рађа, та ... јој нека милота... Пева једнако, ал' јој ...јслађе кад запева: „Мој ђердане“... чист... ој горе образи, и тако јој мило као да је на ...ебу...

Гледа је Петра, гледа, па се жена готово

— Аја!... ово није добро — помисли она. — Ово неће бити према добру.

— Љубо, рано!

— Ој, нано!

— Шта је теби, кућо, те си тако весела?

— Па... ништа... 'Нако сам весела, нано!... А зар би ти волела да сам жалостивна?...

— Не дај Боже, рано!

— Ја велим, кад певам, и теби је право...

— Јесте, очи моје!...

— 'Оћу ли помусти?

— Помузи, кућо!

Љуба оде у кућу, те узе музлицу, па оде у стан...

Кад се сасвим одјутри и ӧсла̑ви дан — Љубица се ућута... Оде јој памет за јучерањим даном... На памети само Маша...

— Шта ти је, кућо?

— Ништа, нано.

— Што ћутиш?

— Нешто ми се све ћути...

— А што не певаш, ћери, жива била нани својој?...

— Певала сам, нано!

— Певај опет!

Она оде у вајатић, те узе рад. Поседе мало, мислећи коју ће песму. Али као за пакост, ни једна јој не паде на памет сем: „Мој ђердане“... Букнуше јој, истина, образи, али је запева...

Не дај мене, мајко, за недрагог!
Волим с драгим по гори 'одити,

Глог зобати, с листа воду пити,
Нег' с недрагим по двору шетати,
Шећер јести, на свили спавати!...

Петра се досети...

— Не дам ја тебе, дико моја, за оног, за кога ти нећеш. Немам ја деце на одмет!...

Љубица не одговори ништа. Али говорише оне сузе што се са знојем слеваху низ њене румене образе...

* * *

Освану и недеља... Љубици куцаше срце још од како се пробудила. Нека страва обузимаше јој душу... И једва чекала тај дан, и ето — сад се поплашила од њега!... И није, да рекнеш, да се поплашила, него и воли и стрепи што је освануо! Ђаво га знао, ал' ето, баш и таких дана доживи човек у свом животу... Кад говори, дршће му гуша; кад ради, дршћу му руке!... То је цела истина!...

Љубица све гледа да је сама. Или је око квочака, или око јагањаца, или у башти — само да је даље од матере... И после никако није мирна: сад је обузме нека зима, па дршће, као да је — сачувај, Боже! — ухватила грозница; а мало прође, па је тек напопасти нека ватра, да крупне грашке зноја избијају по челу... А после лупа срце и набрекле жиле од неке напасти...

— Јеси ли здрава, рано? — пита је Петра.

— Здрава сам, нано!

— Па што не једеш?

— Не могу...

— Нешто си се много зајаприла...

— Па од врућине, нано.

Петра је прихвати за главу.

— А чело ти 'ладно!...

— У мене је свакад овако, нано...

— 'Ајде, ћери, да те мајка покропи богојављенском водицом.

Љубица пристаде... И Петра је прокопи...

— Бојим се, рано, да те није ко урекô!...

— Није, нано... Сад ми је боље — рече и осмехну се.

— Богојављенска водица помаже, рано моја!... Кад будеш имала своју кућу, нека ти никад не буде без те водице... Она лечи од свих болести...

После подне дође Милица Јовина и позва Љубицу да иду у коло.

— А мо'ш ли, рано?

— Могу, нано!

И оде с Милицом...

Коло као и свако коло. Онамо седе старији; жене на јенденцима... Момчад ћерета с цурама, задиркује их; а ове уз весели кикот бију их руком по прсима. Маша стао с Ивком Глишиним, на нешто разговара.

Иде Љубица, а пламен јој лиже уз образе; чини јој се: сад цео свет зна да се она пази с Машом... Дошла међу девојке, стала па се — окаменила... Девојке, као девојке, питају шта јој је...

Из забуне је извуче свирала. Момчад појури у коло, а девојке за њима. И Љубица се примаче, па се ухвати до Милице. Сагла главу, па онако, испод ока, погледа Машу... А он, лола један, смотри то, па само кресну оком...

Пусти се коло. Маша јој приђе.

— Шта радиш, Љубице?

— 'Вала Богу!

— Јеси здрава?

— Здрава сам.

— А што си се ућутала?

— Ништа.

— Шта ти је, те стрепиш тако?

— Не знам ни ја!...

— А је л', славе ти, шта би за оно што те питах онда?

— Па...

— Шта: па?

— Не умем да ти кажем...

— Како: не умеш?... Зар ти је то тешко казати?... Мрзиш ли ме?

— Јок! — рече она и погледа га.

А срце само откуцава.

— А волиш ли ме?

Стегло је нешто у грлу, па пиште уши и нешто грми у глави...

— А?...

— Jä!...

И као да јој неко скиде сву муку — тако јој одлакну...

— 'Оћеш поћи за ме?..

— Ако нана...

— Не брини ти за нану! Кажи само: 'оћеш поћи за ме?

— 'Оћу — прошапта она...

— Их, славе ти: 'оћеш?!

— Jä...

— Чујеш, после кола да идемо заједно...

Свирну свирила, и опет се ухвати коло... Маша је сад играо до Љубице... Девојке гледе, па неке се чуде, а некима, богме, и криво.

— У шта се загледô?

— Бар да су јој очи кâ у света, него — кâ у мачке!

— Знаш, 'наке су најсрећније!...

— И џаба им...

А свет је — свет. Он хоће да прочеше језик, па ма о шта било!...

Захладило, па се коло разилази: све момак и девојка... И Маша се узео у поруке с Љубицом, па иде позади.

— И баш 'оћеш да пођеш за мене?

— Jä!

— И није ти ништа, да рекнеш, мрско?

— Јок!...

— Знаш, пос' ти твој, да ћемо живити кâ голубови!... И... само гледај чуда!... Ко је оно?.. Jä: ко је — веру вам вашу!... Оно је Маша и Љубица!... Ама чујеш! Е, весео сам ти јако, и волим то него пун ћуп дуката!... Каки ћуп!... Море волим него сву Мачву и сву земљу до мора и преко мора

и све царевине на овом Божјем свету! Не знаш ти, како је то нека милота!...

Она ћути, а он се искашља и пљуну.

— Па знаш шта још?... Ја од тебе не тражим много. Гледај ми мога тату, чича-Ђоју; њега намири и 'нако, часно и поштено, кâ што треба, па — мени право!... Је ли, 'оћеш ли?

— 'Оћу — вели Љубица.

— А после, море, да в'иш ти само живота!... Нема ту, него само руши овај баћа!... Знаш ли: — не би' те дао за по света!... И... овај... jä! Знаш — што јес' — јес'... Наја ми је кâ добар дан, и њој ти се неће бити тешко умостити... Ми смо, знаш, доста „танки“ људи, нисмо знаш 'нако, да рекнеш, с имањем, ал' — ништа то!... Љуба и Маша све ће зарадити, па ће бити кâ Божја воља!... Шта велиш?...

— Даће Бог!...

— И 'оће!... Он је мени свакад пријатељ... Молим се ја њему: „Дај ми, Боже, да Љубица буде моја, и да ме воли кâ свој живот, и да буде моја жена!“... И ето, Бог добар, па — даде... Рецп, 'вала му!...

— 'Вала му!...

— А што велиш за твоју матер — то је лако!... Њој док само дође чича Ђоја, па је све — готово. Не знаш ти како он уме око жена... Ама кад им говори, тако лепо срочи кâ да у књигу гледа...

Љубица се осмену.

— Уме он, уме!... Ама кад ми се осменеш, кâ да се Бог на мене осмене!... Знаш, сад би' те волео пољубити — него царево благо!... И да ми је да ти испијем те очи, што тако ђаволасто гледе... Добро вече, попо!...

— Бог помогô, синко; жив и срећан био! — рече попа.

Дођоше већ на раскршницу, и ту се морадоше растати.

— Где да се нађемо? — пита Маша.

— Не знам.

— Дођи у Миљевића травњак у недељу.

— Доћи ћу...

— Е с Богом!

— С Богом пош'о!...

* * *

И Миљевића травњак, и њиве, и ливаде, и честе, и мобе — све то беху састанци... Љубици је само требало да чује двојнице, па не би је чета задржала; а њему да чује: „Мој ђердане,“ па да баци и мотику, и срп, и да остави бона оца и матер на постељи...

Тако до јесени; а о јесени запроси чича Ђоја од Петре Љубу за Машу. Петра припита ћерку, па је онда даде без речи... Дође прошевина, свадба, весеље. Сад су Маша и Љуба муж и жена. Доста је пута нагна да пева „Мој ђердане“, али јој сваки пут вели: да јој више не гројиће гуша...

Браћо... Има једно време, кад човеку само куца срце; кад су му и саме сузе — радост; кад му задрхће грло; кад му се све чини и лепше и милије него што је... То је време рај, кога се доцније сећамо, али га тада не осећамо; бар не умемо да га уживамо... То је време младост.

МАЛИ СТОЈАН

рирода се сасвим изменила. Нигде ништа зелено осим бршљана и зимзелена. Дрва гола, само се на понекој грани види жут, увео листак; трава спарушена, поцрнела као да је ватром изгорела... Нигде веселе птице да запева осим врабаца, који жалостиво цвркућу око кошева и амбарова, или врана, које гачући летијаху, да хране потраже; небо се натуштило као чело срдитога старца — само што није киша ударила... Оваких дана ретко ћеш срести весело лице — све је тужно... Ето то је позна јесен...

Најпосле паде киша. Јесења киша не мисли престати. Три дана је већ како не видим плавога неба. Дане проводим на часовима, а ноћи седећи, ништа не радећи. Време има јаког утицаја на ме...

Јаруге од кише бејаху надошле, те зато задржах неколицину ђака на конаку... Смрче

се сасвим, и ја сеђах у мраку крај пећи, грејући се и пушећи. Часовник на зиду тиктаaше: кишне капи лупаху у окна прозорска; ветар звиждаше своју песму; јаруге хучаху, а деца подигла жагор, па се смеју... Готово заспах седећи, и да деца не ућуташе, ја бих баш и заспао!... „Што ли се ућуташе" — помислих и пођох да видим. На вратима се сукобих с послужитељем.

— Шта је?

— Неко лупа — рече он.

— Упали свећу, па дај овамо.

Изиђох у ходник и примакох се вратима. Чух куцање.

— Ко лупа?

— Ја сам, отворите! — одговори ми један слабачак гласић.

Послужитељ принесе свећу, и ја отворих. На пољу помрчина као тесто; киша лијаше као из кабла. Потражих па према се и ухватих као лед хладну ручицу... Уведох унутра једног маленог дечка.

Јадник!... Беше веома слаб створ... Главица као песница, обрасла плавом косицом; чело му се чисто наднело на лице; мутне и сузне плаве очице једва шкиљаху испод надувених очних капака; нос му изгледаше као усађен, па се на десну страну мало накривио; уста повелика, из којих провирниваху крупни лепи зуби; лица подбула; врата танка, да би га човек — велике шаке — могао обухватити; прсију тесних; ручица сувих: једва

кожа држаше кости да се не расну... Дрхташе сироче као прут.

Од одела имађаше на себи ново гуњче без рукава, кошуљу и гаћице — исцепане толико, да му се виђаше на више места наго тело; опанке и чарапе, кроз које му провириваху голи прсти. Беше сав мокар и каљав.

— Чији си ти?

Помодреле усне не беху у стању да одговоре. Он само дрхташе. Поведох га у собу. Он бадољаше, као да на туђим ногама иде. Чим смотри нећ, приђе јој, рашири руке и зину... Дрхташе још неко време, па се онда примири и спусти руке низа се... Јагодице му поче обливати румен.

— Чији си ти? — понових ја питање.

— Питаш мене? — рече он промукло.

— Јест, тебе.

— Ја сам Миличин.

— Које Милице?

— Степанове.

— Кога Степана?

— Та оног из Б..., што се зове Саватић.

— Како ти је име?

— Стојан.

— Па од куд ти овде?

— Био сам у служби.

— У служби?!

— Jä, код оног сакатог Тодора.

— Од куд ти у служби, кад ти је отац доброг стања?

— Није он мени отац.

— Него?
— Очув.
— Па јеси ли ти био пре код њега?
— Јесам, две године.
— Па што ниси сад код њега?
— Отерô ме.
— А што?
— Е што?... Ко му зна што?...
— Па да ниси опет њему пошô?
— Нисам, пошô сам тутору.
— Ко ти је тутор?
— Марко Симић.
— Зна ли твој тутор да је тебе Степан отерао?
— Зна; он ме је и наместио да служим код Тодора.
— Зашто те је Тодор отерао?
— Не требам му више. Док је требало чувати марву, вр̂ћи, купити шљиве, — био сам. Сад ни он нема посла.
— Кад те је истерао?
— Синоћ.
— Синоћ! Па где си ноћио?
— У његовој слами.
— Зар тако го?...
— Само нисам имао овог гуњчета.
— Па од куд ти сад?
— Добио сам од овог чиче што држи дућан.
— Је ли ти платио Тодор?
— Није, платиће тутору.

Ја га гледах... И Бог зна шта у тај мах помишљах о газдама што држе слуге и о туторима.

— Јеси ли гладан, Стојане?

— Јесам.

Рекох послужитељу да му донесе што да једе. Пошто вечера и прекрсти се, измаче се.

— Хоћеш спавати?

— Још би' се грејô.

— Хајд, греј се, греј...

Ућутасмо. После кратког ћутања ја га опет упитах:

— Је ли, Стојане?

— А?...

— Ти си одавде родом?

— Јесам.

— Како је било име твоме оцу?

— Моме тати било је име Милан.

— Где вам је била кућа?

— Тамо близу шуме.

— Памтиш ли оца?

— Кô да га гледам... Много ме је волео... Из Шапца није никад дошô, а да ми не донесе колач. Онда ме узме на крило, и тепа ми... Кад год ме је наја хтела да туче — он ме је бранио... Није ме смела кључити пред њим.

— Јеси упамтио кад је умрo?

— Као сад. Па да видиш, није то давно ни било. Сећам се да сам тога лета први пут обуо гаће, јер тата говорио да ме да у школу... Ето да ти кажем како је то било:

Ја сам био већ чобанин па сам отишô са свињама у шуму. Кад пред вече једног дана чујем запевку. Где ли то запевају?

мислим се... Смамим свиње и потерам кући. А на капију, погледам: пуна авлија жена и људи. Шта ли ће овај свет? — помислих и уђох унутра. Натерам свиње у воће, па уђем у кућу. Чича Сретен и Цвеја (комшије) седе гологлави и нешто разговарају. Прођох мимо њи' и уђох у собу... Пуна соба жена, а у ћошку, готово, лежи мој тата. Жене нешто плачне, а у нане се сливају сузе низ образе. Чим ме опази, она ми приђе, узе ме за руку, приведе ме ближе тати, клече и окрете опет запевати. Мени жао што она плаче, па заплаках и ја...

Право да ти кажем, чича, ја нисам могô ни да помислим да је тата мртав... Гледам га — кâ жив, па заспô... Плаках тако мало, па му онда прићох ближе и ухватих га за руку — она беше 'ладна; помиловах га по образу — и образ 'ладан; гурнух га, не би ли се пробудио — он ћути; виках га — он ћути... Што ли је то?

Питам нану, а она се само више облије сузама; питам стрина-Марију, тетка-Стану — оне се зацепу од плача. Изиђох из собе.

— Чича-Сретене! Што се мој тата мени не одзива?

— Зато што је мртав — рече он.

— Мртав, Бог да му душу прости! — рече чича Цвеја.

Ја све мислим на то, што ми рече чича Сретен. Мртав тата... мишљах 'одајући по авлији... мртав тата... мишљах ушавши у собу и погледавши га... мртав тата... миш-

љах легавши уза њ... Те речи ми се врзоше по памети, и ја заспах... Сутра дан, кад се пробудих, видим тату где лежи онако исто. Изиђем у авлију — људи нешто тешу.

— Шта то тешете?

— Сандук...

Ја врљах по авлији, по воћу, а често и у кућу улазих. Жене готове. Нaja једнако нариче над татом, а неколико жена, што с њом у соби беху, само шапутаху... Изиђем из собе, одем тамо онима што тешу, они пуше и разговарају. Стојим тако и слушам, па онда одем у воће... Прешло је било подне, кад дође попа. Сандук је био готов, и тату метнуше у њега. Ал' му је лепо!... мислим се гледајући у сандук... Прострла нaja шареницу доле, па онда око његове главе наметала пуно босиљка' и јабука.

— Је ли готово? — пита попа.

— Јесте — одговори чича Сретен.

— Изнесите сандук на поље.

Изнеше сандук и наместише. Попа узе једну књигу и поче читати. Чита, чита, па се прекрсти, — крсте се и људи, крсти се и нана... И ја се прекрстим, ал' не умем онако лепо... Чита попа, чита, па онда узе и пољуби крст, па рече и нама да љубимо. Љубе људи, па жене старије, па онда нана, па подиже и мене, те и ја пољубих тату у 'ладан образ... Попа онда рече:

— Хајд', товарите!

Људи затворише сандук, метнуше тату на кола, па попа напред а ми за колима...

Запева нана ка̂ да јој зуб ваде, а ја идем најлак крај ње. Дођосмо на гробље. Сандук скидоше с кола, па одоше до једне рупе... Чича Сретен мене узе за руку, па ми рече, да стојим крај њега...

Попа још нешто чита, па онда рече да спуштају сандук у рупу. Стаде јаук жена. И мени би криво, што да спуштају тату у рупу. Окретох се, да упитам чича Сретена, ал' ми он само пружи један бусен, обрастао травом, и рече:

— Пази!... кад ти кажем, ти ћеш спустити овај бусен на сандук. Јес' разумео?

— Јесам.

— Дела сад! рече чича Сретен.

Ја спустих.

— Реци: Бог да му душу прости!

— Бог да му душу прости! — рекох.

Попа се измаче. Од једаред почеше бацати земљу на сандук. Ја викнух на чича-Сретена, и молих га, да не да. Они не слушају него затрпавају... Нестаде и сандука испред мојих очију — затрпаше га... Ја окретох јаукати, и хтедох да скачем у рупу... Чича Сретен узе ме за руку и одвуче од рупе... Он ме и кући доведе... Ето то памтим, кад је тата умр̂о...

— Па шта после би с вама? — питах ја.

— После смо ја и нана живели сами у кући све дотле, док се она не удаде.

— Шта је с тобом било после њене удаје?

— И ја сам с њом отишао Степану.

— А кућа?

— Кућу је издô тутор неком Швабн, што ту срађује људима летину.

— А имање издао под кирију?

— Издô под кирију... Наврати лепо нану, те ме крете из куће — па данас сам ево туђи слуга...

— Ама што тако уради Степан?

— Е, што?...

— Чујем да се поделио; да ли је истина?

— Истина је.

— Због чега?

— Због свачега, ал' највише због нане.

— Због твоје матере?

— Jä.

— Како?

— Ето како. Кад смо ми дошли у његову кућу, у њега лепо, Боже, кâ у газдинској кући. Осим њега били су у кући Баћа и Миленко. Они су оба били ожењени, па су њихове жене служиле Степана, кâ старешину.

— Шта су њему Баћа и Миленко?

— Синовци.

— Па шта би даље?

— Они су живели лепо. Степан заповеда, а они слушају. Кад смо и ми дошли, он мени предаде да чувам марву. Из јутра, како устанем, а ја у торбицу, ако је мрс, парче сланине или сира; а, ако је пост, главицу-две белог или мрког лука и парче 'леба — па за марвом. Ако сам у потесу, ја нађем још деце; саставимо марву сви заједно, па се играмо, а поредом обилазимо и враћамо,

да не би у штету ушла, те бисмо морали бити бијени. Ако сам гдегод сам, а ја седнем на врљике, узмем моју свиралицу, па свирам до миле воље.

И они у кући живљаху лепо, само је нана мало вр̀чала на Баћину Петрију. То сам дознô једног вечера... Нешто не могу да спавам, али сам се ућутô. Тек ће ти нана Степану.

— Баш ову Петрију не могу да гледам!

— А што? — пита Степан.

— Што је гад!... Не знам где нађе овог акрепа...

— Она је од добре вамилије — вели Степан. А била је вала добра и вредна.

— Може бити пре... али сад, Степане, да је видиш!... О лења је, о ђубретара је, о језична је, о анатема је било, кака је!...

— Ама зар Петрија!?...

— Она главом!

— Шта ти је тако учинила?

— Да је она само мени, ја бих њој и опростила, него што она теби...

— Мени! — викну Степан љутито — а шта је то о мени говорила?

— Ништа... Чуди се жена где су ти очи биле, кад си се женио. Назива те и ћорканом и...

— Мене! — прекиде је Степан. Мајку јој њену, искијаће то она!...

— Само ти ћути!... Ја ћу теби показати, па ћеш се и сам уверити... Онаке језичнице још нисам видела... да она против

свог свекра и против свог старешине онаке речи говори!... Срам је било!

Степан само псоваше и претијаше. Ја се уплашио, па се ућутô — ни да писнем! Не смем честито ни да данем, а џаба ти да се накашљем... Нана му прича и говори против Петрије скоро до пола поћи, па се онда ућута. Настаде тишина — и ја заспах. Сутра дан ја мислим биће свашта — али прође на миру: Степан не рече Петрији ни речи...

Некако те јесени заболи мене нога „на здраво“, отече сва кâ стуна — па не могох ни маћи, а камо ли да идем за марвом. Степан, видећи шта је, не хте ме ни гонити да идем, него оде он... Баш око подне сео ја уз ватру, па пурим зелењак. Петрија редује нешто по кући, а нана села код врата на столичицу, па нешто преде. Живана, што је за Милинком, беше изишла на поље. Петрија хтеде да прође мимо мене, да дохвати ватраљ из ћошка, па ме увреди. Ја јаукнух. Нана скочи.

— Шта ти је дете криво? рече она Петрији.

— Нисам ја хтела њега увредити.

— Шта ниси, кад јеси!

— Нисам, очију ми!

— Што лажеш?

— Не лажем, нисам хтела!

— Јеси!...

— Па најпосле, шта ми можеш?

— Могу те ударити овим оплавком! — рече нана љутито.

— Оплавком?

— Јес', оплавком!

— Чик!...

Пуче... Докопаше ти се њих две, па се понеси по кући. Отуд-одовуд — па на ме... једва испузах на поље. У кући само пуца ценка... Чује се где једна другој вели: „а тако те хоћу!“... „а 'вако теби треба!“ Живана стала пред врата, па не сме у кућу... У тај мах се указа на капији Степан. Затурио капу, узео штап, стегô га у руку, па хита овамо. Живана побеже.

— Шта је то тамо?

Ја само грцам. Он се надвири, па кад смотри шта се ради, упаде у кућу и затвори врата... Настаде лелек и кукњава. Кука Петрија, за небо веже, а нана виче:

— Удри кујурину! Удри, посветила ти се! Тако... тако!...

Живана само облеташе око куће и плачући викаше:

— Уби душман, Бог га убио!... Ох душманска сорто!...

На јаук и запевку допадоше комшије. Допаде и Баћа. Ја како ли беше страшан!... Отвори врата, уђе унутра, докопа Степана и избаци га. Овај се распљоsви као жаба, али одмах скочи и потеже нож. Комшије салетеше:

— Не, Степане, од Бога не нашô!...

— Ама пуштајте ме! — викаше Степан.

— Пустите га, да видим шта ће, пустите га само! — дераше се Баћа.

— Пуштајте ме — викну Степан и отрже се.

Комшије сколише са свих страна, ухватише Степана и отеше му нож. Он се само дераше. Бела пена чисто му беше на уста ударила. Скоро промукȏ мољаше, да га пусте „да само падне Баћи на прса“...

Баћа се распомамио на другу страну, па се дере и прети. По сто пута налети се на Степана, али га људи уздрже.

— Отмите им оружје, па их пустите нек се излупају кад хоће... рече неко.

— Јес', тако је... Ево вам ножа, па ми сад пустите чича-Степана! викаше Баћа.

— Пуштајте ме, људи! — рече отржући се Степан.

Долете Баћи, докопаше се по средини, па се понеше по авлији. Свет приступаше за њима. Они се само носише... Омањиваху, да би оборили један другога, ал' се десили оба снажни, па се не даду један другом. Најпосле Степан пусти... Баћа му полети рукама у косу, ал' се људи нађоше за час међу њима.

— 'Оћете бити мирни? — питаху их.

— Пуштајте ме! — викаше Степан.

— Пуштајте ме! — викаше Баћа.

— Трчи један по кмета! — викну Спасоје Голубовић.

— Кмет је отишȏ канцеларији.

— А оно за члана.

Један оде. Не потраја много, кад ето ти и кмета и члана.

— Шта је? — питаше кмет.

— Праве неред, треба њих у апс! — рече Голубовић.

— 'Оћете бити мирни?

— Нећу — рече Степан.

— Ја нећу — вели Баћа.

— У апс! — заповедаше кмет — у апс обојицу! Па док их прође љутња, они ће се намирити...

И тако их обојицу уапсише.

Сутра дан, пред вече, ето ти их кући. Степан уђе у кућу, а Баћа у свој вајат. Жене од јуче само ћуте, једна другој ни речи да је проговорила... Вечерасмо ћутећи, па после вечере сваки па своје легало. Пита нана Степана:

— Шта би?

— Ништа — вели Степан — 'оћемо да се делимо.

— Да се делите?

— Јес', Станимир (тако је Баћи било име, али су га у селу сви звали Баћом) неће више да живи у задрузи.

— Па шта си ти реко̂?

— Моро̂ сам пристати. Сутра ће доћи кмет са два-три човека, да нас намире.

— А ако се не наредите?

— Онда ћемо ићи власти и бирати судију.

Нана ућута. Степан се окрете, па рече:

— Бога ми ово није добро... На ово време људи траже човека из света, па га примају у кућу, само да их је више. А ми? Ми се делимо...

— Боже мој, Степане! Па нека их, нека иду! Ми ћемо радити колико можемо… Шта би ти и било вајде од њих, кад те не слушају.

— Слушали су они лепо… Ама не могу да будем паметан: шта ми би јуче?… Кад видех вас две где се гушате — мени се смрче пред очима — и не знам шта урадих! Нисам онако љут био, има десет година… Није требало онако да радим!…

— Него како је требало?

— Е! како је требало?… Сад је доцкан већ — рече Степан уздахнувши.

— Ти се готово кајеш? — питаше нана.

— Бога ми, па да видиш, кајем се.

— А што?

— Е што?… Ето види: остајемо после ја и ти сами. Имање тражи радина, а ми, богме, не можемо више да радимо кô пре…

Нана ућута. Нисмо те ноћи никако ни спавали. Степан је устô, ваљда, сто пута. Изиђе на поље… нема га неко време, па тек на једаред уђе. Пружи се по кревету, онда се подигне, те седне — па онда устане и почне ходати тамо амо преко собе… Једва свану. Нана устаде и одложи ватру. Живана донесе воде, умисмо се, па седосмо код огњишта. Сви ћутаху; нико ни беле.

Једва око ручанице ето ти кмета с Јованом Јовановићем и Спасојем Голубовићем. Поздравише се и седоше. Донесе наја ракије, а Петрија им испече каву. Они тако разговарају, док ти се окрете кмет.

— А где је Баћа? — вели.

— Тамо је у авлији — рече Петрија.

— Иди де, зовни га.

Петрија изиђе. Потраја мало, ето ти Баће. Поздрави се са свима, па стаде код врата.

— Ама, ето, ми дођосмо — вели кмет — да вас кô људе намиримо... Ви сте у једној кући, једна крв — није било лепо од вас, што сте 'нако урадили.

— И није — вели Степан.

— Није, није... Зар је поштено да вас и бољи и гори попира по устима.

— Од куд ће бити поштено? — вели Степан.

Баћа само ћути. Наслонио се на довратак, па ваља оним црним очима.

— А да је због чега завада — наставља кмет — па да човек и не жали, него због жена! И ви људи илетете се у женске послове... То је баш срамота!

— Срамота, велика срамота! — вели Голубовић. 'Ајд, што се чује у селу — то није ништа... село је кâ и своја кућа; али кад чује власт — биће бруке.

— Боље намирите се — вели кмет. — Ти, Баћо, пољуби свога чичу у руку, па од данас пазите! Сваки својој нека завеже језик... Ја да имам власти... ја би' њи' обе научио памети!

— Ја 'оћу деобу! — рече Баћа.

— Каку деобу ти помињеш! Намирите се ви кâ људи, вели кмет. Ви мислите да ће вам деоба добра донети. Јок, брате! Гледајте ви, те се намирите. Видиш, Баћо, то-

лико имање сад ће да се распадне. Степан има један тал, а вас двојица један. Вама ће бити мало — а њему много... Најбоље ће бити да ви останете у задрузи.

— Боље, боље, — рекоше и Јован и Спасоје — бићете бољи и срећнији!

— Ја 'оћу деобу — вели Баћа.

— Ама, батали ти то, човече! — вели му кмет. Остани у задрузи!

— Нећу! 'Оћу деобу!

— Ама, какву деобу, Бог с тобом јутрос!

— Лепу. 'Оћу да се подели имање, да знамо шта је чије. Ја ћу кућити моју кућу, а мој чича нека кући своју. Ако бисмо остали у задрузи, доћи ће опет до окршаја — не може валити!... Боље да изиђем сад с миром...

Скочише сва три, да одврате Баћу од деобе; ал' он се само наслонио на довратак, ваља очима то на једног то на другог — и тражи деобу. Степан се naљути, па викну:

— Путо њега; јучерање багане, па хоће да се дели! Добро, да се поделимо, али после немаш посла на мој праг!

— Нисам ја ни до сад живео о твом комаду, чича-Степане — нећу вала ни од сад!...

— Добро... Шта тражиш?...

И тако се поче деоба. Свађаше се, викаше, доказиваше један другом, док се једва намирише.

— Је л' ти право? — питаше Степан љутито.

— Право ми је! — вели Баћа.

— Е сад се пољубите! — вели кмет. Ви сте били своји, па треба и да останете. Живите лепо као сродници и комшије.

— Добро — вели Степан. — 'Оди, синовче, да се пољубимо.

Баћа приђе с Милинком, те се изљубише. После намирења седоше да вечерају.

Сврши се тога дана све. Степан кад испрати људе, дође у собу. Прекрсти се неколико пута, па леже. Нана само ћуташе. Он уздану, па рече:

— Нема ништа, Милице; што би — би!... Нама ваља пропасти!

— Не дô Бог! — Шта ти је, Бог с тобом, те говориш којешта?...

— Није којешта, него кô да гледам како пропадамо...

Нана се прекрсти. Он само уздисаше... Тишина овлада, и ја заспах, пошто прошле ноћи нисам спавô...

Степан с почетка добро. Он и нана идоше на рад. Ја иђах за марвом — све кâ и пре. У вече, кад с рада дође, он се ухвати за кичму или крста, па се тужи, како га боли. Али је све лепо. Прође неко време, па се мало промени у нарави, поче викати на нас кућане; богме, мене и тући.

Дође и зима. Степан све љући. Пре је увек, кад се сунце смири, код куће — а сад поче да задоцњава. Дође по неки пут и пијан, и онда нападне на нас, те нас изудара... Једне вечери, како дође, он приђе нани.

— Што ти мени кућу растури?...

— Остави ме на миру! — викаше нана.

— Што ме изгоре?

— Бог с тобом!

— А? Је л'?

— Окани се ти таквих разговора, молим те!

Он скиде пиштољ.

— Шта велиш сад?

Нана скочи, докопа мене, па на врата. Он стаде пред њу.

— Стој! — загрми.

Нана стаде.

— Шта хоћеш ти? — питаше га она.

— Зар ти је мало, што си ми кућу растурила; што ти 'раним то твоје штене — него би још 'тела и да ми заповедаш?... А?...

— Ко ти заповеда, Бог с тобом?...

— Зини! — рече он подигавши пиштољ на више.

— Степане! — викну нана уплашено.

— Зини, да зуба не кварим! — рече и опсова крупно.

Тад запе пиштољ. Нана се докопа рвати с њим. Гурну га у ћошак, ухвати мене за руку, отвори врата — и боси и голи, једва с душом измакосмо на 'ладну зимску ноћ. Побегосмо у комшилук чича-Радовану Стевчићу. Он нас прими, па пошто му исприча нана што је било, даде нам конака. Сутра дан оде он кући и нађе Степана. Пошто се с њим разговорио, врати се натраг и рече

нани да моје кошуље донесе, јер, вели, 'оће да ме води моме тутору.

— Па шта ће бити с њим? — питаше нана.

— Живеће код тутора и радити; па кад буде пунолетан, он ће у своју кућу — рече чича Радован.

— А ја да се вратим Степану?

— Јес', ти се врати.

— А ако опет 'тедне да ме убије?

Чича Радован само слеже раменима.

Нана оде Степану, а мене чича Радован доведе тутору. Код тутора бејах једну недељу дана, па ме онда он опреми Тодору.

— Како ти је било код Тодора? питах га ја.

— Како? Кâ и другом слуги. Тодор је бездушан човек, тера ме да радим и што могу и што не могу.

— Па јеси ли ти то јављао тутору?

— Jà шта сам. Ал' шта мари тутор! Он ми рече: ко год 'оће да једе, он мора и да ради, јер нигде нема бадава.

— Па и он те истера?

— Jä, не требам му више.

— Па, сад хоћеш тутору?

— Jä; идем њему — на Бог му, а душа му!

Ућутасмо. После дужег ћутања опазих где Стојан дрема.

— Хоћеш да спаваш, Стојане?

— 'Оћу.

Викнух послужитеља да му простре, али ме он замоли да спава с децом. Рекох послужитељу да му простре близу пећи и да га покрије. Одоше.

Рђаво сам спавао те ноћи. Слушах непрестано кашљање Стојаново. Кад сам устао и отишао у послужитељеву собу, нађох га где седи крај пећи и ћути.

— Јеси ли спавао, Стојане?

— Нисам.

— А што?

— Не да ми кашаљ. Цркох кашљући, па баш ништа не могу да испљујем.

— Назебао си — рекох ја.

Он ћуташе, као да није чуо шта сам му рекао. Ћуташе, ћуташе, па тек рече:

— Је л', чича, каква је ово кућа?

— Ово је школа.

— А ти?

— Ја сам учитељ.

— А ово?

— То су ђаци.

— Тучеш ли ти ђаке?

— Не тучем.

— А мени нана једнако прети, да ће ме послати у школу, па ће тамо тек учитељ да бије.

— Твоја нана није имала другог посла, него да ти то прича.

— Знаш шта је, чича?

— Шта?

— Би' ли ја могô учити?

— Би; али мораш да јавиш тутору.

— 'Оћу, вала...

Ућутасмо. Мало по мало почеше се будити и остали ђаци... Пламен лампин бледијаше, јер на пољу освајаше дан. Стојан устаде.

— Хоћеш да идеш?

— 'Оћу.

— Е добро.

— Чича, ја ћу да питам за оно тутора, па, ако ми одобри, ето ме одма' теби.

— Добро, ти дођи.

— Чича, ја би' те још нешто молио.

— А шта?

— Имам четири паре, па да ми и ти дадеш четири — да узмем опанке.

Рекох послужитељу те отрча дућану и донесе опанчиће. Дадох му. Пошто се обу, приђе ми руци и рече:

— Ја сад идем. С Богом!

— С Богом пошао!

Он ми не дође тога дана.

*

* *

Те зиме бејах премештен из С... Кад дођох о распусту у С... ја питах моје пријатеље, и нико ми не знаде ништа казати о малом Стојану... Пропаде као у мутну воду...

СЕЈА

I

ио тако неки Сима Секулић. То је био човек доста имућан: ни богат ни сиромах. Имао је — што 'но кажу — у својој кући и мрсно и посно.

Био је човек инокосан. И да му није било у кући жене Јелене и сестре Бојане, мучио би се као ђаво. Овако, с њима двема, срађивао је пољске радове доста добро.

Био је задовољан својом срећом. Човек још млад, а Бог му дао и доста лепа порода. Два синчића и једна кћерчица вили су се око њега сваке боговетне вечери и тепали; жена се на њега смешкала, а сестра крај њега милова́ла своје мале братиће!

— 'Валим те, Господе! — помислио би он — не дај горе, а 'вако се да трпети!

И заиста, он бољу срећу нигда није ни тражио. Њему је било довољно. Ништа више

није желео, него да дочека да види свога Богоја и Цveју, како један узима волове за порожје, а други хајкачу и узвикује: ајс, пероња!...

Доста пута у летњој, месецем осветљеној ноћи, пошто би се с децом насмејао, лешкарио је под сенком од такуше. Тада би му мисао летела небу под облаке. У мислима је гледао своју децу како расту и напредују, како постају момци „кâ громови“... Онда би их женио; у дворишту им је одређивао места за вајате; уз припомоћ њихову покрио је своју кућу, кровињару, црепом, покуповао све њиве и ливаде око свога имања, па их спојио у једну ограду...

Он мислио једно — Бог друго. Његова Јелена наједаред заковрну. Радили на њиви. Дан летњи, врућина да умори. Јелена се сва зајаприла, али ради. Наједаред паде... Дотрчаше он и Бојана. Она не зна за се ништа. Није се ни разабирала из бунила, него до мрака сврши...

Божја воља!...

Сад у кући он и Бојана. Она око ручка, кућанског рада и деце, а он у пољу. Бојана трчи свуд; — разлете се, па опет ништа. Он је гледи.

— Шта ћу? — вели — до јесени, па и она оде у своју кућу. Куд ћу онда?... А ко сме Бога вређати, па је зауставити?

И, заиста, Бојана беше девојка здрава као од брега одваљена. Много је домаћинско око за њу запело. Здравље, здравље се свуда тражи.

Сима је на сваке јаде окретао, али му не би друге; — морао је прегнути да се ожени. Ваља гледати ону кућу и децу; није ту беснило, него невоља.

Зајесенило се, и већ Сима мерка себи жену. Нашао је у селу једну удовицу. Жена није Бог зна како на очи, али је чистуница, добра, а без деце. Сима је онако и тражио, мислећи: кад своје деце нема, бар ће моју гледати.

Баш на Михољ-дан лицем изиђе Сима у забран, што је имао под кућом. Понео секиру, колико да не иде празних руку. Шта ће човек?... Да подбере који суварак, тако штогод. За увар, знаш!...

Спази да се на једном грму цела грана осушила.

— Дај да се препнем, да је одсечем; суши 'вако дрво.

Метну секиру на руку, и успуза се као мачка до грана. Онда с гране на грану, док дође суварку. Стаде на грану до њега и измахну секиром... Ништа ти не даде Бог — пуче она грана под ногама, а он доле...

Бојана га је нашла и донела у кућу. Јауком и запевком сазва све суседе. Људи се окупили, гледе га, па тек одмахну главом. А кад изиђу из куће, они веле:

— Неће остати.

Тако је и било. Само једаред отвори очи. Погледа децу, погледа сестру, и — крупне сузе скотрљаше му се низ образе. Заусти да нешто рекне, али само застења од бо-

лова. Бојана му приђе и приведе децу. Он хтеде да их помилује, али се сломљена рука не мицаше. Сузе га облише...

— Брато!... Брато!... Брато!... зајеца Бојана.

— Бог па ти!... Се-јо...

И ту пресече. Кључ крви удари на уста...

Онда му заигра доња вилица... Помодре, помодре сав као чивит, опружи ноге, а прса се напрегоше...

II

Симо брате, јабуко од злата!
Ајој брате, од злата чеденко!
Ајој брате, мили 'ранитељу!
Ајој брате, мили родитељу!
Ти си мене 'лебом од'ранио,
Ти си мене малу надгледао,
Ти си мени говорио, брате,
И да ћеш ме удомити младу.
Па зар црна сеја дочекала:
Да раније свог брата опреми?...
Куд ће, брато, сиротиња твоја?...
Симо, брате, јабуко од злата!
Сеја ти је сузу угледала.
Што си њојзи малој некад био,
То ће сеја твојој деци бити!
Они ти се неће потуцати
Од немила, брате, до недрага!
Сеја ће ти кућу одржати;
Сеја ће ти свећу сачувати!...

Тако је нарицала Бојана. Њен јасни глас разлегао се свуда. Расплетене смеђе дуге косе обујмиле јој целу снагу; бистре сузе лиле су из оних смеђих очију и падале на сирочад, која се као пилићи склонила у њено крило...

Сам камен би сузом проплакао, а то ли неће живо тело. Плаче сав народ, што се ту окупио.

А она тужи, тужи онако, како само сеја за братом уме тужити. Набраја његове врлине, помиње његову милошту, сећа се и часова његове срдње, назива га својом срећом... Онда грли сирочад, и наново се заклиње мртвом телу: да ће се бринути бригом материнском о њима; обећава да ће их научити да се Богу моле, да би се за оца молили; да ће их научити, да се на оца угледају; да ће их довести до снаге, извести на пут и добро њихово очувати...

Глас је издаде. Уморна клече крај мртваца и подними се. Људи и жене стадоше је тешити, говорећи да је то Божја воља, да ћемо сви за њим, да је судбина његова така, и да му је то Бог досудио...

Она се диже и изиђе у кућу, да види шта се ради. Чича-Павлова жена је наређивала посао, а њој рече да се ништа не брине.

Жалост беше погледати оно троје дечице, како су се припили уз Бојану, као да знају да им је она од данас све и сва...

Она је децу пригрлила себи и полако плакала. Сваки час је улазила мртвацу у собу,

одакле су је изгонили, истина лепим речима, али ипак изгонили.

Али све је морало ићи својим редом. Најзад донеше и сандук, у који сместише мртваца. Она је запевајући китила вечну кућу братову јесењим цвећем и јабукама.

Сврши се и опело, и мртваца понеше да сахране.

Чудна мешавина беше у души Бојаниној. Као нека празнина у грудма; али баш та празнина беше оно што ју је највише мучило. Као све јој је једно; ни једна суза да кане; ишла је, али као да не иде путем, него као по неким рупачама; ни срце јој не бије; није јој више жао!... Буди Бог с нама, баш ништа!... Све јој је једно!... Гледа очима онај свет, али то јој све изгледа као да су дрва само налик на људе... И ни гласка не пушта... Неки црвени колути избијају пред очима; кроз те колуте избијају људске главе и крстови на гробовима.

Стадоше... Попа чита нешто. Њој све једно... Погледа у раку. Све једно!... Попа се сагне, те узе крст са руку мртвачевих, покров узбаци на лице и заповеди да спусте сандук у раку... Све једно!... Попа преди мртваца, метнуше заклопац, дадоше Богоју бусен, први бусен да баци оцу чело главе. Дете узе бусен и спусти га на заклопац.

Шуп!...

На једаред Бојани залупа срце, осети ужасан бол, као да га неко чупа у грудима. Крв брзином муње заструја по жилама...

— Јој брате!... јекну она и скочи у гроб. Паде по сандуку и сузе је полише...

Једва је извукоше и поведоше кући...

Сузе су је умириле. Издала је вечеру трудбеницима и деци, па је децу наместила да спавају.

После вечере разиђе се народ. Чича-Павлова жена оста да с њом преноћи. Запалише свећу и оставише у соби где је Сима умро, а њих две изиђоше у кућу и поседаше око ватре.

— Шта мислиш јако, Бојо? — упита је Јела Павлова.

— Хе!... Шта Бог да! — рече она.

Стеже је нешто у грлу, очи се наводнише, а затим почеше капати сузе.

— Е, рано моја!... тако је, jȁ!

Обе заћуташе.

Ватра пуцкараше. Кроз тишину чујаше се како деца дишу...

Дуго су ћутале. Јела поче зевати.

— 'Оћеш да легнеш — упита она Бојану.

— Нећу — рече Бојана.

— Ја би' мало прокуњала...

— Па можеш... лези ту с децом.

Јелена приђе постељи, зену још једаред, прекрсти се, рече: Боже, помози!... па леже крај деце... На скоро захрка...

Бојана устаде најлак, отвори кућна врата и седе на праг.

Лепа јесења ноћ без месечине. На небу светлуцаху звезде. Тишина владаше свуда. Ни пса, ни петла, ни птице да се јави...

Бојана се загледа у оне звезде. А оне жмиркаху као сањиве очи. Као да су јој хтеле рећи: такав је живот! Ништа није вечито, само смо ми вечите...

Бојанина мисао оде далеко. Она је лутала за оним звездама...

— Где ли је брата јако?... питаше се она. — На којој ли је звезди?... Да ли он гледа одозго на нас?... Гледа... гледа!... То је сигурно!... Он сад види мене и вели: Ено Боје!... Да ли ће ми децу гледати?...

Срце јој живо залупа. Она осети неку изванредну снагу и самопоуздање у себи, па рече:

— Гледаћу и', брате! Гледаћу и' кâ очи своје!... Тако ми здравља мога и тако ми младости моје!... Што си им оставио, сеја ће им очувати и... довешће и' до снаге, и...

Сузе јој грунуше. Она се врати у кућу, приђе Богоју, пребаци руку преко њега, а главу прислони уз његово лице...

Мртва тишина. Само зажутло лишће шапуће; само ноћ говори неким својим тајанственим говором небу и земљи и јеца млада девојка над својим малим братићем...

III

У кући се живело како је Бог дао. Бојана је гледала кућу, децу и имање. Да се разлети од силна посла. Али је она радила. Није знала шта је уморити се. Па, Бога ми, и људи су јој били на руци. Чували су оно

имање и чували стоку од њега. Комшије беху пријатељи. Оду у воденицу, те самељу мало жита, или довуку дрва. Бојана се није могла на њих потужити...

О њој су лепо свуда говорили.

— Девојка ка̂ тресак!

— Јӓ, бра̄те!

— Мушкобања, ради све!

— И гледа ону децу.

— Бог јој дао!...

Њена највећа пажња беше на деци. Гледала их је као очи у глави. Беше озбиљна као каква старица.

И кад се у вече седне за вечеру, она их учи како ће да једу да се не би исполивала. После вечере седела би с њима, прела или плела, и одговарала на њихова запиткивања.

— Је ли, тејка? — пита Богоје.

— Ој, роде.

— А где је јако тата?

— Он је код Боге.

— А где је Бога?

— Он је на небу.

— Је ли, тејка, је ли оно Бога што се сјаји — пита дете и показује на месец.

— Јесте, рано.

— Па је ли тамо тата?

— Јӓ, рано.

— Па како он не спадне?

— Он слуша Богу, па га Бога чува.

— А како Бога не спадне?... Има ли он тамо своју кућу?...

И тако само питање за питањем, док не поспе.

Научила их је да се моле Богу. И Богоје и Цвеја умели су да се прекрсте, и сваког вечера, пре него што ће лећи, они се прекрсте и рекну:

— Ва име Оца и Сина и Светога Духа! Амин! Бого, дај ми здравља и среће, и, Бого, чувај мога тату!...

Кад би децу покрила, она би поседела још мало, онда би оставила рад и молила се Богу дуго, дуго... Молила му се за здравље дечје, за кућу и свећу да се одрже и за душу свога брата... и тад би легла.

Једне ноћи трже се иза сна. Груди јој се надимале, срце лупало, а образи горели као у ватри. Горело јој је цело тело... Она се диже и прекрсти...

Да је могла побегла би од својих рођених мисли, али није могла...

Срамота је и причати шта је сањала. Као дошао јој на сан Крстивој Иванов, а она је с њим стајала, пре Симине смрти, и хтела да пође за њега. Елем, он дошао, па је загрлио, и поче да је љуби. Буди Бог с нама, као на јави!... И онда као поче је миловати. И — буди Бог с нама — поче као и она њега... И обузе је некаква — простиђете — ватра и... и... већ... свашта...

Скочи она, а срце лупа, па лепо хоће да је обори. Дође лепо душа у нос, па не може да дише. Она отвори кућна врата и изиђе на поље. Стаде тумарати по дворишту,

па онда изиђе у башту. Таман се примирила, док нешто беласну преко плота. Она се поплаши и загушеним гласом упита:

— Ко је то?

— Ја сам, Бојо, ја, Крстивој.

Она стаде као укопана.

Он јој приђе и назва Бога.

— Шта ти радиш?

— Ништа — прогрца она.

Обоје заћуташе. Оба су срца лупала. Обоје имађаху једне и исте мисли, али се ни једно не усуди да их искаже.

Крстивој зену. Зену и она.

Њега нешто врело прође целим телом. Зазину да много нешто упита, па само рече:

— Па?

Она ћуташе.

— А? — упита он опет.

Она опет ћуташе. Разумела га је, али ћуташе баш с тога, што га је разумела. И он је знао да га је разумела. Протеже се, зену и упита:

— Шта велиш?

— Ништа.

— Зар ништа?

Она ћути.

— А ја се надô и — Бог зна како!... Велим: да очекам мало док прође жалост, па ћу је питати... И... чекаћу!... Шта велиш?...

— Ништа!...

— Зар баш тако?... Ама не мора то одма' бити!... Чекаћу ја годину, две!... Чекаћу...

Она се заплака.

— Шта је?

Она пружи руку на кућу...

— Па шта то?... Ја ћу све... И овај... децу и кућу и све!... Не знаш ти, ја могу да радим за петорицу, и овај... могу шта 'оћеш и...

Она одмахну главом.

— Не! — рече. Ја сам се заклела мртвом брату.

— И онда нема ништа?

Она ћуташе.

— Чујеш, Бојо!

Она га погледа.

— Ако 'теднеш да се удајеш, немој за другог поћи, тако ти оба ока! А ја знам своје! И с Богом!...

Оде...

Она гледаше за њим. Гледала је све дотле, док могаше видети да се у ноћи бели његова кошуља... А кад свега нестаде, она се заплака и врати се у кућу. Дуго, дуго се молила Богу, а сузе се слеваху низ њено мало грубо, али ипак пријатно лице.

Тек у белу зору клону и њена глава. Сањаше, сањаше свог брата, где се на њу смеши и вели јој: 'Вала ти, сејо!... 'вала ти што гледаш сиротињу моју... и Бог нек ти плати...

IV

Дан за даном низао се. Минуше месеци и године. Ишчезе и сама жалост, али оста

дужност. Бојана је вршила своју дужност. Њој беху она деца највећа светиња на земљи. Око би своје ископала за једну влас косе њихове...

Прошли су Бојану млади дани. Она их је провела у плачу и тузи, у муци и раду. Други осећаји сада надимаху њене груди: то беше материнска брига и материнска радост.

Она је гледала Богоја и Цвеју, како се с дана у дан отимају од детињства. С мрким науснацама Богојевим расла је нека тајанствена радост у њеним грудма. Она је осећала како лети онај срећни дан, када ће га гледати пред олтаром, када ће имати своју заменицу, своју снајчицу, своју „десну руку“...

Сан јој ретко долажаше на очи. Ноћи је проводила у мислима о срећи деце свога брата, која су данас њена. Захваљивала је Богу на милости његовој...

Седне, па мисли о себи. И то њој Бог дао да доживи!... Њој, која је мислила да ће цео век провести у сузама, њој Бог даје толику радост: да чује некога ко ће је звати мајком и умиљавати се око ње као маче, коме ће она моћи заповедати.

Сујета јој мало напири груди.

— Па шта?... Ја нисам тако ни стара. Шта ми је то. тридесет и четири године... Чек'! да л' је толико?... Јест! тридесет и четири године, па свекрва!... Кроз годину дана имаћу малог унука и он ће бити само мој!... Нико око њега неће баратати осим мене.

Ја ћу га купати, успављивати, криваћу му старинске песме, ја ћу га гајити и одгајити. Он ће бити момак ка̂ златна јабука и онда ћу и...

Жеља јој беше отишла далеко...

— Тејка!

— Ој рано!

— Поручила ти стрина Смиља да одеш до ње.

Бојана се смешкала.

— Добро, отићи ћу. Је ли, рано моја, 'оћеш тејки својој казати истину, али праву истину.

Богоје се сети, па се зарумени.

— 'Оћеш ли?

— Па... 'оћу!

— Ама шта ми та Смиља једнако о оној Маринчићевој Пели прича?

Богоје оборио главу.

Бојана га гледаше испод ока и смешкаше се.

— Чуда, Боже! — рече — ка̂ да нема и други' девојака!... Ето Ђокина Петра, па Јоксимова Милојка, па...

Богоје помрче.

Она је то спазила.

— Ја, не дај, Боже, да би' тебе натерала да ти узмеш ону коју не бегенишеш, јок!... Само ја велим... Него ако ти велиш за Пелу, и ја јој немам шта замерити: девојка је добра.

За све време посматрала је Богоја. Виде да му лице веселије сину...

Знала је шта треба да ради.

Једно вече дође им и кум Јован. Богоје тек дође из њиве.

— Божо, рано!

— Чујем, тејка.

— Дела, рано, спреми се!...

— Куда?

— Обуци се, кућо моја!...

— Па?

— Да идемо на прошевину.

Сва је дрхтала од неке унутарње радости.

Богоје једва дочека. Дође и чича Павле, па сви заједно одоше Маринчићевој кући, и испросише Пелу...

*
* *

— Снајо, голубице моја!... 'Оди, рано, да ти покажем рад у нашој кући. Ти си јако наша. Мене зови: мајком.

— 'Оћу, мајко!

— 'Оди, ћерц! Видиш ово овде 'вако, ово овде 'вако!... А ово овде!... а ово овде!... Све нек има свој ред!...

— Добро, мајко!

Сваки пут, кад јој Пела каже: мајко, њу обујми нека радосна стрепња.

Трчала је свуда, причала јој све, показивала све, учила је раду у кући.

Нека радост напела јој груди, готово подетињила.

Једаред затече Богоја и Пелу где се милују... Кад је угледаше, они побегоше у ћошкове као мачићи... Она се заплака, заплака се од радости која јој је душу обујмила.

— Милујте се, Бог вас миловô!... Милујте се, анђели вас миловали!... Грлите се, срећа вас грлила!...

Па их ухвати обоје за руке, привуче их себи, па их стаде љубити.

Сузе су лиле низ њено лице.

— Што плачеш, тејка? — запита Богоје, тргнувши се.

— Од радости!... Од радости, радости моја!... Од среће, срећо моја!... Симо! Брато!... Гледаш ли?... Видиш ли, како ти је сеја срећна!...

Па се узе молити Богу... Моли му се, захваљује, говори тако сро̏чито, као да из књиге чита....

Врхунац среће њезине беше тек пошто мину година од дана венчања Богојева. Пела роди мушко дете, лепо и пуно као ла̏не.

Бојана је тога дана запевала.

V

У радости дани лете... Бојана је оженила Цвеју, а удала Радојку. Кућу је предала Богоју, оставила се свега, само је гледала једно, гледала је малога Милоја...

То јој беше све. Она је с њим спавала. Чинила му је сваки измет и бринула се о њему и кад је будна и кад спава.

Хиљадама лудорија она је измишљала. Кад га је куд износила, увек је био нагарављеног чела, а на ножицама беху разне чарапице, да дете не би урекли.

Није дала да се много с њим смеју, а није дала ни да ко год на њега викне.

Човек се морао смејати кад види ову матору девојку како пуже с дететом по соби и како га учи да каже: баба...

Дете је расло као цветак. Њена је прва брига била да га школује.

И за све време док је дете школу походило, она је редовно одлазила и носила учитељу разних понуда само да га пази и учи.

Најпре јед и брига, а после опет радост порушили су је прилично. Образи беху још румени, али се смежурали, а њена смеђа коса већ се прогрушавала седином... Али, она беше срећна...

* * *

Срећа је трајала дуго, дуго. И Милоје већ израсте, треба га замомчити. Бојана се креће собом у варош, па поручује рухо за унука. Бира чоху, бира срму и нарећује терзији да му скроји рухо, па да стоји „кô смишљено“.

Кад се вратила из вароши, она поче нешто поболевати. Не боли је ништа, али је сва клонула.

— Ваљда сам назебла — вели.

Али слабост како који дан узимаше све више маха, док је не сveза за постељу.

Лежала је тако неколико дана. Једног јутра трже се иза сна и прекрсти се.

— Пело, рано!

— Чујем, мајко!

— Дај ми онај постав што сам га саткала.

Пела донесе.

— Зовни ми Милу.

Милоје дође.

— Приђи, дико, ближе баји. 'Оди да омерим.

И узе омеравати платно о Милоја, мери дужину кошуље.

И скроји му кошуљу.

— Дај ми иглу и конце.

И поче шити.

Тога вечера донесе и Богоје Милоју рухо из вароши.

Нагоне га да обуче да виде како му стоји, али Бојана не даде.

— Чекај до сутра!...

Сву ноћ је шила...

Сутра дан кошуље беху готове.

Она позва сву чељад. Милоју даде кошуље. Он је пољуби у руку, а она њега у оба образа.

— Иди, голубе бајин, обуци и кошуље и руво, да те види баја.

Милоје изиђе у другу собу, а она се пружи по кревету, налактила се и чека. И сви укућани чекају.

Уђе Милоје. Беше леп као анђео.

Она се загледа у њега, загледа се дуго, дуго... Две сузе, бистре као роса, крупне као трешње, скотрљаше се низ њене образе... Глава јој клону...

— Умре тејка! Свећу!...

И док донеше свећу, њене очи већ се беху устаклаисале...

Ветрић пирка завело лишће и диже паперје од живине са земље. Сунце сија... леп јесењи дан...

САМРТНА ЧАША

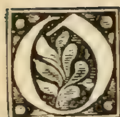

Ослáвило је пролеће. Дивота у Бога! Врбе улистале, па ти је, некако, драго да погледаш у оне зелене листиће и ресице, како дрхте и трепере од најмањег ветрића. Лепо видиш како пупе дрвета, како се лишће отима из пупка, како трава расте, како цвеће цвета — па ти мило! Не можеш ни да се надишеш оне лепоте; па, баш, да су ти прса као највећи кошар — опет се не би могао надисати!... Све ти је лепше у пролеће него у друго доба. Ето: оно сунце некако милије сија; оно небо некако је плавље! Па и птицама милије. Шта је шева? — ништа, проста птица. Али кад је погледаш у пролеће: ни она шева — ни дај Боже! Бога ми јест! О игра се, о скакуће с гране на грану, о залети се у оно плаво небо: видиш само како јој беласне трбушчић — па тек зацвркуће као да је мајчина мезимица... Хвала ти, Боже, на твоме дару, али ти кад дајеш — дајеш оберучке.

Код цркве б...чке силан свет. Цвети су велики год. Из свију околних села народ је допао да се Богу моли. Црква пуна као јаје, а око цркве двојином толико. Крсте се и помињу Бога у својим молитвама: неко да му роди, неко да му помогне у свима пословима, неко да му дође ко му је у туђини, неко да му да здравља и среће — као свет. Сваки има по нешто што га тишти и боли, и ја — баш и да сам вољан — не бих вам могао казати за сваког за што се молио.

Сврши се служба. Ко је спреман да прими свету тајну — тај се и причешћује. Остали су изишли, поседали по соврама око цркве, пију по коју чашицу ракије, или ходају по црквеној порти, састају се, здраве и љубе који се нису одавно видели. На Цвети је код б...чке цркве, у неку руку, и вашар; ту су дошле и кујунџије, донели су разног сребрног, позлаћеног и паквонског прстења, игала перишана, разних чиода и сваке згоде што кујунџије имају на продају; ту ти има свачега: и бардака и топрака и чинија и древених заструга и малих и великих крчага. Ту је и чича Митар, меанџија, приставио велики лонац уз ватру, па у њему вари ракију за своје госте; а вала, кад би попа и други поштени домаћини поискали и каву — чича Митар би им и каву испекао, па вољ' им „горку“ — турску, или да осладн — он је и шећера имао — свега је било у чича-Митра. Ту је било слепих који су уз гусле богорадили, да им добри људи штогод уделе;

ту је било и сакатих, и оних што су се правили да су слепи и сакати, а нису били; ту је било и свирача с ћеманима, тамбурама, сановима, бубњевима и зурлама — свега ти је било — као на вашару. Људи су кроз ту галаму пролазили и разговарали; деца су се провлачила између њих и застајкивала то код кујунџије, то код чича-Митра и разгледала све и чудила се свему. Нека од њих гледала су велики цигански бубањ, са страхом додиривала га рукама — као да га милују — гледећи плашљиво својим малим очицама у крупног и црног Циганина, који их и не опажаше него гледаше забленуто у даљину. Жене су се налазиле свуда, гледале све, узимале у руке, цењкале се — на што би се кујунџија и бардагџија клели да немају рачуна да даду по то, да њих толико стаје итд.

Дође време ручку. Поп Јевта беше већ изишао из цркве. Састао се са свима бољим људима: с Милинком Чолићем, Петром Ивковићем, Станојем Љикићем, Марком Мојсиловићем, из К..., с Продановићем и Цавићем из В... и другим поштеним домаћинима. Сели су, попили по чашу две препеченице, па су онда отишли сваки у своју совру, да ручају.

У соврама их очекиваху њихови млађи. Марко Мојсиловић уђе у совру. Међу њиховим укућанима беше и један младић.

— Јес' дошô, Милоје! — питаше Марко.

— Дошô сам, чича-Марко!

— Е добро, децо; да се руча.

За мало — и би постављено. Ручак беше посан. Све хладна јела. Мало папуле од кромпира, мало од граха, понека кисела паприка и нешто осушене шарање рибе — беше све. Разуме се, валда, да има и хлеба, и то беле погаче од оне Маркове белије, што је била чувена у целој кнежини.

Пошто ће Марко и Милоје овде бити најглавнији у овој приповеци, дај да, за време ручка, рекнемо коју о њима.

Марко Мојсиловић беше човек трговац, богат и задружан. Био је висок читав хват, пун и снажан, лица округла и црномањаста, очију црних, обрва великих, бркат, косе проседе. Кад говори, чисто ти баца речи у брк; кад се наљути, па те пресече оним сјајним очима — ти мораш оборити главу и, не знам зашто, почешати се иза врата. Носио се дикли. Чакшире и гуњ од сукна, копоран од чоје, по три четири дугачка појаса око па̂са, по врх њих силаје, за силајем пећашке — неће слагати на оца! На дому осим браће и синова имао је још и стару мајку коју је врло поштовао. Кад год с пута̂ дође, сјаше с коња и одмах иде, те мајку у руку пољуби. Пошто се тако поздрави, пита је: да ли ју је чељад слушала за време док је он на путу био; да је није које, у чем било, увредило. И кад би мајка казала да је све било добро, он би се онда насмешио, позвао би снаје и дао би им по какав леп дар; мало би се с децом и нашалио, и тиме би показао да је потпуно задовољан својим млађима. У селу су га врло

поштовали. Бирали су га и за кмета, али он се лепо замолио својим сељацима, да њега оставе и да узму Миленка Чолића, јер је њему то немогућно што је трговац, а обећао је да ће у свему потпомагати Миленка — и тако је Миленко изабран за кмета. У кнежини и нахији био је познат као ваљан трговац марвени.

Милоје је био син покојног Вељка Лазића и први сусед Марков. Марко и покојни Вељко живели су као два брата, па кад је Вељко био на самрти, заклео је Марка да Милоју буде у место њега. Милоје беше самац. Он није имао никога осим мајке. Истина, покојни Вељко оставио је после смрти доста и у имању и у малу, те Милоје није морао ни у чем оскудевати. Марко му је увек био у помоћи, ако је требало да се сради. Беше то младић жив, окретан, весео и здрав као дрен. Старији људи су га радо призивали, јер им се допадао с окретности своје. Био је увек чисто и лепо одевен. Мило човеку погледати за њим! Прав као свећа, око живо па сјајно, па оне дуге трепавице, рекао би, бациле сенку чак до јагодицâ. По лицу му се осуле здравице, па мрка наусница, па прсат, па плећат, па кад корачи — тресе се земља под њим! Па још кад припаше силај, па метне Вељкове пиштоље — момак, момак, Бога ми!... На ону препорцију нема данас момака. Море маторим људима заврти мозак, а девојкама... питајте само Миленију Станојеву...

Али доста. Ручак је већ свршен. Младе снаје прибирају остатке од јела, па међу у

торбе. Старији пијуцкају још по коју. Пошто се прибра и остави све, домаћини отпуштају младеж да иде и она да се провесели, а они, по један или двојица, прилазе попиној соври која је била баш до цркве, међу своје чутуре уза се — да би сваки могао послужити кад устреба — и тако почињу разговор. Разговор се изнајпре беше повео о домаћим, кућинским стварима: како је који намеран да потражи цуру за свога сина, па ако нађе и цуру и пријатеља по вољи да ће с места дати паре, баш неће сина ни запитати; мало после разговор узимаше други правац: почеше говорити о селу, о сеоским стварима, о порези. Поп Јевта, сêда и поштована старина, дође у том разговору мало и у ватру. Њега љућаше много зашто да он балији Турчину плаћа толико, кад нема мира ни он, ни други поштени брат, нити икоје српско чељаде. Он викаше на сва уста: зашто да се плаћа арача три гроша, на кућу тридесет пара, на казан тридесет пара, на воденицу двадесет пара; зашто да му даје од све стрмнине и кукуруза десету оку, од кошница десету кошницу, од винограда двадесету врсту; зашто да му даје на говече десет пара, на коња десет пара, на овцу четири паре и на свињче четири паре, кад је Турчин непоштен; кад није сигуран ни главом ни имањем; кад све што има није његово... И дуго би поштени старина викао и љутио се, да га не опоменуше да у сабору има неколико Турака, који су одређени да

чувају наше девојке, да их не би Турци из сабора отели, па га лако могу чути.

— Не марим ја; нека чују! — рече, али опет ућута.

Разговараху још мало, али разговор тецијаше више шапућући, опрезно, па се онда подигоше и сами мало у вашар.

У вашару галама, вика. Купује се, продаје се, свира се, игра се и пева се. Баш пред чича-Митровим огњиштем игра коло. Чича Митар понуди попу и домаћине да поседају на храстову клупу. Они поседаше, а чича Митар им укува каву, усу у шарене филџане, и они пијући гледаху веселу младеж како игра.

— Које је твој син, Краљевићу? — тако попаназиваше Марка.

— Други од коловође, оче!

— Нек ти је жив и здрав. А чији ли је онај младић што коло води? — питаше опет попа.

— Покојног Вељка!

— Зар Лазића?

— Jä!

— Кршан момак. А она цура до њега?

— Моја, оче! — рече Станоје.

— Леп пар. Да је покојни Вељко жив, не бисте се распријатељили.

— И овако можемо бити пријатељи — рече Марко.

— Па... можемо... затеже Станоје.

— Треба, Станоје, да је дадеш — рече попа.

— Па кад ти, оче, велиш и — даћу је.

— Тако соколе! — вели попа.

Марко се осмејкиваше. Срце му живље закуца. Осећаше некакву милину у души својој. Он је одавно тако оснóтô. Мислио је дуго и дуго, па није могао за Милоја наћи боље прилике. А Милоје му лежаше на срцу, као и његов Станко. Милоје му је, шта више, аманет који му је предат, да се за њега побрине и постара. А аманет да очува, да испуни што је обећао — то је Србину највећа дужност. Он мишљаше у себи: „Доћи ће дан, кад ћу и ја скрштених руку Богу на истину; кад нађем Вељка, могу му мирно у очи погледати, јер сам испунио што сам обећао.“ ...

Сунце се спушташе на заранке. Свет се поче разилазити, особито женскиње. Коло је још мало трајало, па се и оно распршите; кујунџије, бардагџије и сви који што беху донели на продају, прикупљаху своју робу и товараху у кола ... Попа се спремаше да иде. Домаћини такође. Младићи опремаху коње за пут.

Попише још по неку. Попа беше изазвао Марка и Милинка, те им нешто дуго шапуташе. На растанку рече им: да памте што је казао. Они обећаше. Још се једном поздравише, па појâше хитре коње и окретоше сваки дому своме...

II

Петнаест коњаника јâху кривудавим сеоским путем који вођаше у К... Напред иђаху старији, па млађи за њима. Пролажаху кроз зелена поља, на којима бујаше стрмнина; овде

онде виђане се и заоране земље, коју су орачи за кукурузе узорали. Сунце беше на заходу, па разбацило своје сјајне зраке, те њима позлаћиваше зеленило или трепераше између тек улисталих грана, па ти се чињаше као да златна киша пада. Оно би срце камено било, које не би заиграло! Она би прса ледена била, из којих се не би отео узвик или песма!

Песма се разлегаше, а праћаше је непрестано пуцањ из пиштоља̂...

— Па вели попа, скоро ће? — рече Миленко Марку.

— Скоро; тако му казиво̂ поп Матија.

— И вели да будемо спремни?

— Ја̏, и то потпуно спремни.

— Еј, Боже, 'вала ти!

— Док се сместимо у нашим луговима, и султана ће проћи воља за ратом, а камо ли да неће ове наше голаће — рече Марко.

— Само да ми је оног Авдију! — рече Станоје.

— А шта ти је учинио?

— Много ми је учинио пас!

— Пашће ти шака.

— Дај, Боже!

— И то пре него што мислиш!

— Ко ти каже?

— Попа. Тамо је свуд спремно.

— Бог га поживео! Еј муку ли му!...

И пиштољ из кубурлије доврши остало.

Милоје ја̂ше са Станком позади.

— Јеси ли је пито̂? — питаше Станко.

— Хм! хм! — одговараше Милоје.

— Па шта вели, славе ти?

Милоје, обузет мислима, као да не беше чуо шта га Станко питаше.

— А? — рече он.

— Шта вели?

— Шта ће рећи? „Како год рекне бабо и нана“ — ето шта вели — рече Милоје уздануввши.

— Да ли те бегенише?

— Рекô би’.

— По чему?

— Е! по чему... по свачему...

— Па што си се тако окарио?

— Не знам да л’ ће ми је дати чича Станоје.

— То је татин посао.

— Е?

— Не бери бригу. Ја ћу казати баби, па кад му она рекне, послушаће.

Милоју се разведри чело.

— Е да ми се није заломила арбија, сад би’ опалио — рече он.

— Окрени у поље.

Он извади пиштољ иза појаса. Из њега вираше заломљена арбија, запе га иману руком да опали. Коњ плашљив окрете се и скочи у лево. Пиштољ пуче...

Пошто се дим ризиђе, видеше они где се Марко на коњу љуља. Милоја ледну, нека страва прође га целим телом.

— Шта оно би? — питаше он Станка.

У тај мах сви поскакаше с коња.

— Шта ти је, Марко? — питаше Миленко.

— Не могу више да се држим на коњу — рече Марко, а лице му побледе.

— А шта ти је?

— Ударен сам.

— А где?

Он показа на ртеницу, па се онда пови по коњу. Скидоше га.

— Распашите га! — викаше Станоје.

Он махаше главом.

— Још да можете да ме опашете да би' могô до куће стићи... Ал'... дигните ме опет на коња.

— 'Oћеш се моћи држати?

— Мислим да могу.

Дигоше га. Он баци поглед на Милоја који још држаше пиштољ у руци.

— А учини ли ти то, синко?

Милоје не одговори ништа, само је гледао, или боље да рекнем, бленуо у њега; услед овог случаја био је ван себе.

— А што, синко; шта ја теби учиних?

Он као дође себи, обори главу доле и на дугим трепавицама засјаше му се сузе; ухвати се оберучке за косе и једва од силног јецања изусти тресући главом:

— Нисам 'тео...

Марко не могаше седети на коњу. Узалуд га Станко, који му је одмах дотрчао, придржаваше — ртеница му беше пребијена и он не могаше тела усправити. Скидоше га опет и положише на земљу.

— Боли ли те? — питаше Миленко.

— Не боли; само сам сав изнемогô, и овде ме жуљи — одговори Марко показујући на пâс.

— Да те распашемо?

— Па распашите.

Отпасаше силај, па онда појасеве. Кад отпасаше последњи, покуљаше црева на рупу коју је арбија начинила. Ама ни да мрдну, ни да зену; само што стиште и развуче усне — ваљда од муке — па издану.

Милоје, кад виде шта би, окорачи коња и одјури трком, као да га сто ђавола гоне...

* * *

Миленко му склопи очи. Станко пао по њему, па нариче као кукавица. Пошто му склопише очи, дигоше Станка. Узеше наново појасеве, те га почеше утезати. Кад бише готови, Станоје се вину на коња и потече у село да добави каква кола, да га кући донесу. У путу срете Маркова брата Ранка који јураше у трку; на колима сеђаше и јадна Иконија, мајка Маркова. Они су добили црн глас; донео га Милоје који беше ван себе.

— Где је? питаше Ранко.

Станоје не рече ни речи. Окрене и ободе коња... Стигоше на место. Стара Иконија, како спази сина, скочи с кола, паде по мртвом телу, љубљаше му поплаветнеле образе, грљаше га, чупаше своје седе власи и бусаше се у груди, наричући тако тужно, да сви оплакаше...

Нема жалости над жалошћу мајчином!... И отац жали, и брат жали, и сеја жали, и љуба жали, и чеда жале, и пријатељи жале, али — нада свима мајка жали. Њена жалост нема границе; она догони до лудила; па кад би било нешто и преко лудила — жалост би њена тамо ишла!... Ви мислите смрт... Не, смрт је у таким тренуцима нешто слатко, нешто најмилије; нема мајке, која не би пожелела смрти покрај мртвог чеда свог!...

Јадница! Дигла је главу с мртваца и гледала га је нêмо без и једне речи. Шта ли јој се по памети није врзло! Мислила је да није сасвим мртав; можда се притајао; можда ће се повратити; можда га је жестоко ранио — али није убио... И загледавши се, учини јој се да образи мрднуше... Осети како јој неко миље пролети целим телом... Али то беше варка, својственост дугог гледања, где нас и око вара као машта наша... Кад је видела да се преварила, закукала је још већма.

Мртваца натоварише. Мајка му је села чело главе, а Ранко узео узде. Остали jâху тужно око кола.

У селу их дочекаше. Сви Маркови укућани беху изишли. Мушкиње беше гологлаво, а Маркове ћери расплеле своје дуге косе, па спустиле низ леђа. Јаук, запевка — ври!... Женскиње нарицаху, а мушки брисаху сузе својим дебелим рукавима... И није да рекнеш да га само укућани жале — него цело село. Пре, браћо моја, није било оваке распре и кавге међу народом. Није то зато, што су

пре људи били бољи. Људи су — људи. Они су увек једнаки. Него, пре им је требало да буду сложнији, да се лепше живе, јер су имали јарам који је свима врат тиштао. Тај јарам били су Турци. Ви сами велите: „Кад је мраз — онда су миш и мачка заједно.“ Тако и то: Турска обест сложила је Србина. Сви су имали једну мисао: да збаце тај јарам. Ето зашто су жалили Марка. Он је био човек, који је умео не само рећи, него и учинити што рекне.

Скинули су га с кола и унели у кућу. Којекако окупали су га, па су одмах опремили једног да дозове поп-Јевту да мртваца опоје. У том се спустио мрак. Вечерњи поветарац ћарлијаше, слепи мишеви осетили топлоту, па излетели из својих топлих кутова, где су зиму преспавали; пун месец сјајаше на плавом небу, на ком се још беху оретко осуле трепераве звезде као стадо по пољани; људи беху поседали по дворишту и разговараху тихо, полугласно о покојнику, називајући га „правим Србином“, „слатким човеком“, „поштеним трговцем“, „најбољим старешином“ и свакојаким најлепшим именима. У нас смртних то је обичај, да човеку после смрти одајемо толику почаст и хвалу, да би му, за живота, била доста и трећина од тога, па да постане најсрећнији човек, коме би се морало завидети... Чудили су се случају који су им очевидци причали и назвали су га „Божјом вољом“ и „судбином“. Још им је неки Симула — крупан човек, коме је било име Сима и

који је мало по манастирима учио књигу — доказивао да је то баш Богом тако наређено, да анђели сваком створу, кад се роди, на челу напишу и његову судбину, и да му тако мора бити како је написано... Жене су биле подељене на редаре и на оне које су код мртваца нарицале. Оне, које су редовале, готовиле су вечеру, вичући једна на другу; а оне, које су биле код мртваца, и плакале су и нарицале и, најзад, тешиле стару Иконију, молећи је да не плаче; доказивали су јој да је то „Божја воља“, да је њему, мртвацу, мио онај свет — „јер се, вели, насменуо“, итд... Јадна Иконија седела је и гледала сина, не слушајући ништа од њихова разговора. Она је била занета својим мислима; сећала се како га је, простићете, носила под својим појасом; како га је родила и гајила; како је желела: најпре да проседи, па да пропузи, па да прохода, па да постане ратар, па да га ожени, па да добије унуче — и све је дочекала... И ето кад је она требала да умре — изгуби њега!... Јадна мајка!...

Прошла је ноћ и освануо велики понедељник. Људи се ужурбали по дворишту: неки су тесали даске, неки склапали сандук, неки се, с Ранком, спремали на гробље да копају гроб; жене су опет готовиле и опет нарицале...

Око подне дошао је попа. Пошто се најпре исплакао, од свег срца, за својим „Краљевићем“, онда га је опојао и на гроб отпратио. Ту га је прелио вином, очитао мо-

литве, ашовом са четири гробна дувара узео по мало земље и бацио на сандук, од прилике направио као крст, говорећи опет неку молитву — и онда се вратио бившем дому покојникову. Ту је био на даћи, па — пошто је попио мртвом за покој душе, а живима за живот и здравље — отишао је и он својој кући, као и остали трудбеници.

Пошто су сахранили Марка, треба да видимо шта је с Милојем. Божје створење не може тако лако пропасти! Зато је на земљи правда, суд. Да видимо ту некадашњу правду.

III

Милоја беси расипњаху. Ми смо видели како је, кад је Марко издануо, узјао коња и одјурио. Он летијаше насумце, не знајући куда иде; и да коњ није тежио на свој сент — отишао би преко бела света. Коњ јураше правце селу. Пренео га је испод једног дуда, који стајаше крај пута, чије му гране скидоше нов алеви фес с главе, ма да он није ни осетио. Он је само јурио даље, бијући немилостиво бакрачлијом јадно живинче, које су пене попале. Уђе у село и, не знам зашто, стаде пред Марковом кућом. Иконија беше у дворишту. Видећи га бледа и гологлава, викну:

— Шта је теби, Милоје, рȃно моја?

— Ето бајо... ја нисам 'тео, нисам ни помислио... ал' ето Бог...

Па се пови по коњу и заплака.

— А шта, кућо моја, шта си урадио?

— Нисам 'тео, бајо, нисам, Бога ми!... ал' ето, заломила се арбија... ја, тако, пунио, па се заломила... и... и...

И ту га опет загуши плач.

— Бог с тобом, дијете! Шта говориш ти! — рече Иконија, а нека је језа подузе — Каква арбија?... Ти си неког убио, несрећниче?

Он ману главом у знак одобравања.

— А кога? — питаше Иконија, а глас јој дркташе од неке стрепње.

— Нисам 'тео, бајо, Бога ми! Ја сам 'тео окренути у поље, ал' коњ скочи у лево, и тако би...

— Ама кога си убио?

— Чича-Марка.

Глас изненада — убија, онеми. Иконији се окрену двориште око главе. Она на то није помињала; она је мислила само о Милоју, ал' тај је глас укочи, скамени.

Кад је Милоје виде каква је — он побеже... Ни сам није знао како је у своје двориште ушао, одјао је коња и пустио га онако спремна, па је ушао у кућу. Кад га је мајка видела — јаукнула је. У тај исти мах чуо се јаук у Мојсиловића дворишту. Не пољубивши мајку у руку, прошавши мимо њу као мимо турско гробље не видећи је, ушао је у собу и бацио се на дрвени креветић, у коме сено зашушта, па заронио главу у јастуке. Није могао дуго тако лежати: вртио се као чигра, као да на живом жару лежи. Онда је устао, чупао је своје црне косе, кршио руке, скидао

и бацао своје одело и оружје, тумарао распојас од једног ћошка до другог — па се опет поново бацао на кревет... Клео је себе, свој час рођења, мајку, што га није удавила кад га је родила, оног ко је измислио пушку и барут; једном речју: клео је и Бога и људе. Мајка му је све слушала, звала га, питала шта му је; па кад је руком одгурнуо — онда је плакала. Бојала се, сирота, да није полудео...

Он је био у очајању. Очајање је, скоро, што и лудило. Оно је мост који води лудилу Мало је снагâ које издрже врхунац очајања, а не остану шушументе; таке су снаге џиновске. И шта су телесне муке према душевним мукама? — Ништа. Кад човека мучи каква мука — он не осећа бола руке и ноге зато, што су ови боли малени. Оно су болови, где се диже мозак против срца, где се диже душа против тела, где се диже осећај против осећаја, где се диже дамар против дамара; и кад се сва та бура дешава у једном човечјем телу — онда је тај човек очајник.

Све има својих граница — па и очајање. И душа има свога умора и клонулости, као и тело; и њезина беснођа мора да се умири. И то је срећа: јер бих вам иначе морао причати о лудом Милоју...

Постао је мирнији. Сео је на креветац и заронио главу у обе руке. Збрка, која беше у мозгу његову, поче се рашчишћавати, као магла кад се диже: најпре полако, а после

све брже и брже — док не почеше избијати јасне мисли:

„Ама како то да буде?... Што ме, Боже, не умудри да јутрос останем код куће? Што не сломих ногу; што ме макар глава не заболе; или, што ми, макар, на сну не претказа... па да не идем тој проклетој цркви никако. Или, бар, да не носих оружја?“...

„Шта сад да радим?“... И ту му паде на памет што му је покојни бабо причао за неког Милију Брку, који је убио свога суседа: како му је дошао кмет, везао га и опремио кнезу Ранку у Свилеуву; како га је кнез Ранко опремио кадији у Шабац; како га је тамо кадија оковао и бацио у тамницу; па пошто је распитао и уверио се да је Милија доиста убилац, позвао је породицу убијеног; како је брат убијеног попио Милији „самртну чашу“, па још, шта више, и Милија сам себи напио за испокој душе, како је с места убијен па обешен... Нека језа прође га целим телом, и он се стресе.

„А ако и са мном тако буде, шта ће онда радити моја до́ја (мајка)? Она ће полудети, па ће свет за њом пружати прст и говорити да је то мајка оног Милоја што је убио Ма́рка Мојсиловића, свога првог суседа и добротвора; а она ће се, сирота, потуцати од немила до недрага и скапати гдегод под туђим плотом... Па онда Миленија, шта ће она рећи?.... Па ето и њу сам изгубио. Чича Марко би ми уредио ствар, па би' се ја лепо оженио, узео Миленију, радио моје имање;

живео би' лепо са чича-Марком — па да ме Бог види! А овако... овако нема ништа. Миленија ће се удати, а ја, баш и да не погинем, да ме баш и пусте, — не би' се могô шâле оженити другом — па би ми живот био пуст“...

Па онда замисли себе без Миленије: као она се удала, а он неће више да на женидбу помишља, а. као стара му мајка вели: „Што се не жениш, дијете; не могу више ни ја сама да радим“... а он јој одговара да се не може женити, да не милује ни једне девојке — па поче себе жалити и заплака се...

Сузе олакшавају... Његова мисао летијаше као лептир: сад се заустави овде — сад онде. Он се сећаше како је попа Јевта по неки пут причао: како је Исус подизао мртве, те су оживели.

„Еј кукавац сињи! Да ми је да и сада Господ 'оди на земљи, па да га нађем и да му кажем: — О Господе, молим ти се! А он би мени: — А шта је, синко? — Ето, Господе, да ти кажем право: ишли смо од цркве, па ја се био нешто развеселио, па узô пиштољ да опалим, а у пиштољу се заломила арбија; ја окренô у поље, а коњ скочи у лево, те погодим чича-Марка — и он умре. Молим ти се, Господе, да га оживиш! А он би ми рекô: — Видим, синко, да истину говориш; иди кући, па ћеш наћи жива твог чича-Марка... И кад би' ја кући: а оно чича Марко седи, па се смеши на ме; баја Иконија би ме пољубила од радости; Ранко би се смејô; Станко би

поменȏ баји за Миленију, а баја би казала чича-Марку; он би дошȏ мојој кући, па би ми казȏ да идем с њим да дам Миленији паре; мојој би дóји било мило; а ја — ја би' се сав растопио кȏ снег у пролеће!«

После овог дошла је опет несрећна јава, у којој се видео као у огледалу; ма да није хтео — он је опет убио чича-Марка и он осећаше да није ништа више него убилац. То га опет бацаше у очајање.

Ова борба душевна сатрла га је. Лице му беше побледело, очи упале дубоко у главу, а тело му је стрепело и дрктало као у каквог старца.

*
* *

После погреба Маркова кмет Милинко, Станоје Љикић и још један сељак уђоше у Милојеву кућу. На вратима нађоше Лепосаву, мајку Милојеву, којој беху очи поцрвенеле од суза. Она је јадница дознала за догађај, ма да јој Милоје није ни речи рекао.

— Где је Милоје? — питаше Милинко.

Она само пружи прст на собна врата. Они уђоше.

— Милоје — рече Милинко — спреми се да идемо кнезу.

— Ето сад, чича-Милинко! — рече он.

IV

Милинко је собом одвео Милоја кнезу. У то време беше мачвански кнез Лаза Марти-

новић из Богатића. Примио је Милинка лепо и кад му је овај испричао случај, кнез се врло сневеселио. Жалио је Марка, јер га је познавао и живео лепо с њим; али с друге стране жаљаше и Милоја, као човека млада, који је тек настао да живи. Али све што он могаше учинити — то је да жали. Он не имађаше више никакве власти, осим да Милоја преда кадији. Испитивао је све потанко, и Милинко му је све испричао. Онда је позвао Милоја и питаше га како се то десило. Милоје му исприча оно што знамо. Он му рече да изиђе на поље, а Милинку говораше овако:

— Шта ћеш, брате? С Марком сам живео лепо кô и ти — али њега данас нема. Штета је што је погинô тако несрећно, али ће бити још већа штета, да погине и ово дете, које ми се чини да је ваљано.

— Ваљан је момчић. Покојник га је врло волео.

— А чији је он? — питаше кнез.

— Покојног Вељка.

— А Вељка Лазића! И њега сам ја познавô: био је ваљан човек.

— Па шта ћемо да радимо? — питаше Милинко.

— Велиш, Маркова је мати жива?

— Јес'!

— Онда устаните вас неколико добрих људи око ње; позовите и попа-Јевту. Настојте својски око ње, да му не попије „самртну“.

— Ама мајка је, брате! — рече Милинко.

— Оно тако је... Али, пустите ви попа — он ће то умети. Штета да страда оваки младић — и онако нас је мало...

— Па добро, кнеже, гледаћемо.

— Нека буде насигурно!

— Однећу свима твоју поруку.

— Ја се надам да неће проћи на лијо, кад ви толики устанете.

— И ја мислим, кнеже. Сад с Богом!

— С Богом пошô!

Милинко оде кући, а кнез опреми Милоја у Шабац кадији, пошто га је најпре саветовао како да се тамо влада.

Тада беше кадија у Шапцу неки Ибрајим-ефендија. Беше то чудан човек. Е нисн му могао ухватити верка, па да си не знам ко! Ни Турци нису толико марили за њега — а џаба ти Срби. Вазда набусит, вазда дурновит — у дугу дану он се само издирао на свакога, па било да си дошао да молиш, било да тужиш, било, најпосле, и да му што даш. Он је био оно, што веле: „до подне мрзи на се — а од подне на цео свет“; — људи су га за то прозвали „Мрзаном“... Беше дугачак, сув, брадат, мрасав од краста — нагрда, просто да пљунеш!...

Кад су му довели Милоја и кад су му казали зашто је пред судом — он подиже своје непељаве очи на њ, погледа га мрко, па викну (гласина му беше крупна):

— А што је бре, пезевенк!

Милоје се уздрхта и не одговори ништа.

— Шта си дошô море?

— Па, честити ефендија, упутили су ме овамо теби — одговори Милоје дрхтавим гласом.

— А што море, што?

— Убио сам човека, али...

— Лијепо, Бога ми, лијепо! — прекиде га ефендија — лијепу пјесму поједш; убио си човјека, а?

— Али нисам 'тео, честити ефендија!

— Још љепше: најпре „убио сам човјека", а потље: „нијесам стио". Па што си га убио, кад нијеси стио?

— Честити ефендија, то је било овако...

— Слажи, крсту, слажи, да чујемо! — прекиде га кадија опет.

— Нећу ништа лагати, честити ефендија. Ја ћу казати, по правди, све како је било.

— Е лијепо, лијепо.

Милоје му исприча случај.

— Лажеш, нијеси све казô!

— Све сам казô, честити ефендија!

— Нијеси море, пезевенк!

— Јесам.

— Лажеш море, кад ја велим!

— Не лажем.

Кадија удари длан о длан. Слуга уђе.

— Подај де овог хајдука тамо нек се окује и затвори.

— Честити ефендија, молим те! — викну Милоје склопљених руку.

— Сиктер бре! Води га!

Пандур одведе Милоја. Тамо у авлији оковаше га, па га онда бацише у тамницу.

Ни данашње ансане нису баш тако лепе, али ансане за време Турака беле су грозне. Нешто што се не може назвати ни собом, а ни подрумом, с једним малим прозорчићем, кроз који, у извесно време, падаше сунчана зрака — а било их је и без прозорчића — беше ансана. Тим турским ансанама наш народ дао је најудесније име: тамница. Ту ти беше пре и јада и гада и смрада — него чистог Божјега зрака. Ко је дуже у њима лежао па кад изиђе на чист ваздух, мора онесвеснути и пасти као да је пијан.

У једну од таких тамница затворише Милоја. Кад је упао, јадник, он је онесвесну̏о. Кад је себи дошао, нашао се између четири влажна зида у густој тами с гвожђем на ногама и рукама, с муком у души, опкољен највећим јадом и гадом. Он је плакао, тукао се, грдио, викао, псовао — и најпосле примирио се, не што је имао вере да ће се отуд избавити, него што се осећао немоћан, обезоружан, не надајући се видети никад плавог неба и Божјега сунца. Дан за даном пролазио му је ту, а он није знао ни кад је дан ни кад је ноћ. Његов ансанџија дотурао му је сваког дана црн комад и воде — и то је био сав свет — на који он није хтео ни погледати. Он се претворио у онај камен и у ону таму.

Међу тим док је он лежао, кадија је наредио да се испита цела ствар, и кад је видео да ту нема више ништа осим оног што је и сам Милоје казао, он је одредио дан, у

који ће да се изврши суђење Милоју. То је био Марков-дан.

Тога дана дошли су у Шабац: Павле Митровић човек који је одређен из кнежине да буде при тим суђењима. Икониja и Ранко и Леносава, мајка Милојева. Ту је био и поп Јевта и Милинко и Станоје и многи људи из села, али они нису ишли у суд. При суђењу је била само породица обе стране и човек који је нарочито одређен као Павле.

Што је кнез Лаза наредио Милинку да учини, он је чинио — али је изгледало да ће бити слабе помоћи. Баба Иконија је само ћутала, није рекла ни црне ни беле.

Тога дана и врата Милојеве тамнице отворише се у невреме.

— 'Ајде! — рече апсанџија.

— Куда?

— У мешћем!

— Шта велиш?

— У мешћем, кадији!

— Шта ћу му?

— Да пијеш „самртну“!

Милоје осети неку хладноћу која му прожe цело тело. Постаја неколико тренутака, па онда корачи, изиђе и оде посрћући у суд.

V

Све је било готово. Намештен беше необојен древни сто, на њему стајаше чутура и две чаше пуне вина. Око стола беху по-

стајали: с десне стране Иконија и Ранко, а с леве Лепосава, сва плачна и умузгана од суза; у застави стајаше Павле; кадија сеђаше на своме миндерлуку с дугим трешњевим чибуком, на коме беше такум од ћилибара.

Уђе и Милоје. Јадна његова мајка, кад га виде, заплака се поново. Беше се много изменио. Из његова бледога лица чисто бијаше црна земља; оне се црне очи готово замутиле; нека малаксалост виђаше се у покретима његовим. Сви окренуше очи на њега и гледаху га некако тужно. Баба Иконија, кад га виде, заплака се. Он прође мирно, не поздравивши се ни с ким и стаде пред кадију.

— Ефендија, дошô сам.

Кадија се диже и приђе столу.

— Приђи овамо, ђечко! — рече му он.

Милоје приђе.

Кадија се окрену Иконији.

— Узми чашу — рече јој, па то исто рече и Милоју. Узеше обоје.

— Он је твоме сину „самртну“ испио — рече кадија Иконији — испиј и ти њему.

Настаде тајац. И кроз ту тишину чу се глас Иконијин:

— Нећу да му пијем „самртну“!...

Срца јаче закуцаше. Кадија избечи очи.

— Шта рече? — питаше он Иконију.

— Нећу да му пијем „самртну“!... Ја врло добро знам, честити ефендија, он намерно моме сину није живот одузео. Божја је

то наредба била. А ми, црвићи његови, не смемо се њему противити. Он је власник и господар наш, и ми морамо све од њега примати...

Кадија је пресече.

— А ти му пиј за здравље!

— Е то ћу — рече Иконија, и узе чашу у руку, која јој дрхташе.

— Сине, жив ми и срећан био! Нека те Бог развесели и обрадује! Трпела сам — и праштам ти; трпео си — и опрости ми! И Бог нек нам опрости!...

И испише чаше до дна.

Ко ће моћи исказати како је било онима што стајаху наоколо. Павле плакаше; Милоје љубљаше, заједно с Лепосавом, жилаве руке седе старице која их благосиљаше; Ранко стао, па отегао усне и на плач и на смеј... И само окорело срце кадијино попусти, и он тумарајући и гледећи у ћошкове своје суднице пусти сузе, мумлајући:

— Поган народ — ови ђаури!

Пошто дођоше себи, кадија рече:

— Е ђечко, баба ти је опростила. Отиђи тамо у авлију, нек ти скину гвожђе.

* * *

Ствар је свршена. Милоје се љубљаше са свима: и с попом и с Милинком и са Станојем. Вратили су се кући весели. Милоје је пољубио свој кућни праг и зидове своје собице, а њега опет непрестано мајка и љубљаше и миловаше.

Попа је удесио ствар са Станојем, и Милоје је добио Миленију. Причекао је док се Марку намирила година, па је онда окумио Рашка — те су тако обе куће измирене. Некако је одмах после свадбе Милојеве и стара Икониja испустила душу и сахрањена је до Марка. У селу су је сматрали као светињу. Бог да је прости!...

БРАЋА

I

Ништа ти нема боље од слоге и лепа живота! Кад је човек паметан, па своје кућанске ствари удеси, онако знаш: и да мачке нахрани и да лоја остави; па још и кад Бог дâ доброга здравља — е ту је срећа!... Ко више шта на земљи тражи — луд је!...

Е тако је, браћо моја, било од пре у кући Пантелића, а тако је, вала, и данас; само се у један вакат мало изменило, али... причаћу вам већ...

Некадашња велика задруга сад је спала на два брата: Марка и Маринка. Њихови стари доселили су се у М... давно из Херцеговине. Прадед ових данашњих Пантелића борио се под Кара-Ђорђем и Милошем с Турцима. Био је то — причају стари људи — јунак каквог ретко мајка рађа. У једном боју,

кад је погубио једног турског војводу, задобио је дивну сабљу, с кадифели корицама и позлаћеним балчаком, и два пиштоља у самој срми. И сад све то краси зидове у кући Пантелића. Он је имао четири сина. На самрти заклео их је да се не деле, и да својој деци закажу да се ни она не би поделила. Синови су послушали последњи аманет очев, па су га и својој деци оставили. Та се кућа намножила; имала је самих мушких глава око тридесет; осим тога земље и то на најбољим местима — читав спахилук... Кад им погледаш двориште — зграда до зграде, па се бели као да си бисер просуо. О ма́лу нећу ни да говорим, јер толико зграда и имање и не може се без мала замислити. Свим тим управљао је домаћин. Свако чељаде имало је свој посао, и свако га је вршило потпуно... Али... поче морити колера, па — као што је и друге — затре и ову кућу... Ко ће као Бог?...

Остане Марко и Маринко с нешто женскадије. По реду, који у нашим сеоским кућама влада, Марко, као старији, поста домаћин.

Овако велико имање нису ни могли они срађивати, те га дадоше суседима да ору и сеју, а ови су им у име закупа давали трећу оку. Они су за себе узели само нешто земље око куће, тек да не седе беспослени. Ако ћемо право: Маринко је сам радио пољске радове, а Марко је по мало трговао и господовао. Он је био од оних људи који се не жесте много. Неће ти се он машити ни за

што — док не мора. Као да га гледам! Пун, једар, снажан, висок, развијен, округла лица, великих обрва и бркова, поносит, ћутљив. У дугу би дану пушио, а да ни речи не проговори. Нарави је био онако... како да вам кажем... благе, али за час пра̏сне, па онда лупи чиме дохвати. Пошто се тако мало извиче или издува, онда је опет лепо. Био је добар рачунџија. Кад прода волове или свиње, он ти онако, просто, на памет све израчуна, па тек рекне трговцу: оволико и оволико... Никад га нису могли преварити. Неће он да зна за њихове ворште и банке, него вели: „Дај ти, брате, мени плати дукатима, а теби ако треба 'артије, ја ћу ти купити у Шапцу колико 'оћеш!“... А још, болан, био је и неписмен! Славе ми моје, ми по неки пут и стрепимо! Дођу, знаш, Швабе па окупе швапски брицати: „Шваљ, шваљ!“ — али се то Марка ништа не тиче; он њима каже: по то вам је, па ако ћете купити, добро, ако нећете и немојте!... Носио се трговачки: чохане чакшире са свиленим арчем, копоран, черму везену са срмом, — о врату на свиленом гајтану висила му је кеса; кад је зима носио је постављен ћу̏рак, а кад су блажи дани чохани гуњ. Кад зими куда путује, имао је оно велико џубе постављено... Лети је, кад су велике врућине, ишао у кошуљама; зими је носио чизме, а лети ципеле. Био је чистунац, да му је пара требало тражити. Ама трунци није дао да падне на његову хаљину; одмах ју је прстима скидао!...

Маринко је био сасма друкчији. Он је био средњег раста, плав, осредњих бркова, разговоран и весео. Није пушио. Био је јак, што је реткост. Нико га у селу није могао оборити нити му одбацити камена. За трговину је слабо марио. Али што се тиче куће и кућанских послова, — то нема!... Исто тако и у пољским радовима. Потерати бразду право, па као да си мерио; бацити семе, па да буде свуда добро насејано — то је, чини ми се, само он умео. Обори грм и претестери дебло на ћутке, па онда зови Маринка, да ћутак навезе. Исцепаћеш га као треницу... Бадава! Бог му је то некако дао!... Марка је поштовао и слушао. Никад ништа неће он урадити, а да Марка не запита, ма да је потпуно знао да се Марко не пача у кућанске ствари...

— О Бато!

— Чујем!

— Шта ти велиш, ја би' одлучио прасичиће од крмача?

— Па добро, Маринко!

— А где ћемо их?

— Где ти велиш.

— Ја велим у стари 'ар.

— Добро у стари 'ар — рекао би Марко, и с тим би ствар била свршена.

Марко није имао деце, а Маринко их имађаше четворо: три сина и једну кћер. Најстарији је већ стигао за женидбу; већ су намерни да га жене. Од жена у кући, осим њи-

хових, беху им још две снаје које се нису хтеле удати — оно остало беше сама шилеж...

У кући је био ред старински. Устајало се рано; онда жене принесу обућу те се обују. Пошто се обују, онда се умивају; Марко прићe зиду за који је прилепљена свећа воштаница коју он запали: једна од жена приноси му у земљаној кадионици жара, а он са полице извади из вишечића зрно два тамјана, прекрсти се, меће тамњан на жар, окади себе, Маринка, па онда остале по старешинству; кад окади све, спусти кадионицу на клупу, па се најусрдније моли Богу за живот, здравље и напредак. Ђак, најмлађи син Маринков, чита гласно; „Оче наш", „Богородице дјево" и „Вјерују". Кад дечко сврши све три молитве, онда се и остали дубоко поклоне и прекрсте.

— На здравље молитва! — вели Марко.

— Амин да Бог да̂! — одговарају остали.

Тада сви млађи прилазе руци Марку и Маринку, те их пољубе. Марко угаси воштаницу, маша се руком за чутуру за вратима, прекрсти се и напије, па додаје Маринку. За то време разговарају и у договору нарећују посао.

У вече при вечери — тако исто. Најпре се помоле Богу, па онда сви, и старији и млађи, седају за софију. Сада Маринко окрене своје шале; дира свога Ђака — кога је Марко усинио — како ће и он постати трговац, како ће га Швабе варати итд. Марко се само смеје, али и брани свога синовца.

Са суседима и сељанима живели су не може лепше бити. Ишли су једни другима

често. Дуге зимске ноћи прекраћивали су или песмом уз гусле или шалом и причом. Марка су до сад бирали сељаци три пута за кмета, али се он некако извлачио. Кад га салете — он одговара: да то није баш никако добро, да он воли са својим људима лепо да живи, а „онај — вели он — који суди, не може свакоме прав бити“...

Тако су живели — али не за дуго...

II

Умре Марта, жена Маринкова... Сиротица — Бог да је прости! А била је ваљано чељаде! Са ње је светлила кућа. Није то, да рекнеш, да оне друге нису добре; не брате! Него она ти је некако спре́тала, некако удешавала, па је све добро ишло. Није се ни жива чула, а овамо куд погледаш — све њена руkотворина; била је вредна као кртица!... Али ето — умре!...

Сви су је жалили, али, чини ми се, Марко највише. Као да је слутио шта ће бити!

Лепо је опремише. Дозвао Марко три попа, те су је опојали. Вели: „Добро ме је услужила — нек јој је Богом просто!“...

Жене су нарицале, деца су плакала. Маринко оборио главу, та ето — изгуби друга!

Осврћу се сви по кући. Некако им нешто празно. Све, све, човек се и разговори и насмеје — али га из свега тога нешто лѐдӣ по срцу.

Најтеже беше Маринку. Није то, да рекнеш, што он нема више услуге — њега су

служили и сад као и пре; него, брате мој, нема свога друга — а то човек није научио... И ништа ти се с другом није сравнило!... Бадава отац, мајка, браћа, сестре, деца — друг је одвојио. Ја велим, тако је у животу. Има ствари које ти — не само никоме свом — него, готово, ни себи не смеш да повериш, а своме другу смеш... Бар ми, сељаци, тако мислимо...

Ућутао се Маринко. Не излеће више, вечером, весела шала из његових уста. Све је нешто забринут, све нешто oћуткује. Залуд га теши Марко — не помаже! А и ко може утешити!... Кад смрт дође, ту се не теши! Друго је то, кад је човек болестан, па кад дође разговоран човек, па рекне: „Та не бојте се! Шта сам ја горих болесника виђо — па презправе!"... Ту се човек окуражи; само срце куца радосније!... Али кад ти пољубиш хладно чело — ту нема више... Онда се тек човеку наврзе мисао за мишљу, и онда тек види колико је изгубио...

Како који дан Маринко све ћутљивији, све жалоснији; већ не беше у стању нико да га разговори. Све, некако, гледа да је сам; избегава људе, избегава и чељад кућну. Само обилази мртве. Марко се страшно забринуо. Једно вече позове Маринка у своју собу.

— Шта је теби? пита га он.

Маринко ћути.

—Ниси ти зар дете?

— Нисам, ал'... шта ћеш?... вели Маринко.

— Знам ја да је теби тешко; ал' што се, брате, не жениш?

— Е ту и јест јад! — вели Маринко. — Оженио би' се ја лако, ал' се бојим да не ударим на ђавола.

— Ти си човек — ниси дете!

— То јесам, ал'...

— Батину, па скидај дивље месо! — рече Марко.

— Тешко мени ако будем морô да жену батином догоним!... Али која је ђаво, не боји се ни батина.

— Ради, најпосле, како те памет учи; само ја ти кажем да то није добро што радиш.

Маринко изиђе из његове собе још тужнији него што је ушао. „Шта да радим?“ — мишљаше он. — „Овако није добро — то већ видим; али онако може бити горе!... Довести какву несрећу у кућу, па погасити огњиште што ми га је прандед проширио... Па опет морам се женити!... Овако не могу да бећарујем... Говорио ми је Шиша да има једна добра удовица у К... баш морам отићи да је видим — па што ми Бог дâ!... Ако ми хтедне какве лудорије чинити — ја ћу ајдамак!... Даћу ја њојзи зорове, па јој неће више никад тако шта на памет пасти!... А шта ћу опет за децу?... Лако је мени наћи друга, ал' је тешко наћи деци мајку!... Еј Боже!... на какве ли ме муке стави, кад ми Марту одузе!... Ту не помаже нагонити! Ту не може баш ништа, ама ништа помоћи!... Најпосле неће то, валда, тако страшно бити

кô што ја мислим. Нисам се ни ја, ваљда, на Бога камењем бацô!... Биће ту и старе среће! Даће Бог!... Само ми је због Сретена, он је још мали ђак... ал' неће ни Марко дати да га протерују тамо и овамо. Оно ја сам му отац, ал' њега је Марко усйнио... Их!... самог ме је стид!... Зар ја нисам у стању једној жени на пут стати? Зар ће она мени солити мозак сад, кад ми га у млађем добу није нико посолио?"...

„Јес'!... ал' оно је била Марта! А Марта је поштена душа; она није ни 'тела то да уради!... А ове данашње?... Ух, побио би ове врачаре, што само спајају чйни куд се год човек окрене!... Па није само врачаре — него и само данашње женскиње изучило је да врача... све се провврачало!..."

„Ал' није вајде! Што се мора мора!... Лепо ћу чим сване послати једно од деце нека зовне Шишу... да окушам срећу!... О Господе, молим ти се! Не дај ми, Господе, да нагазим на несрећну жену! Смилуј се, Господе, на моју сирочад што су без мајке остала, па им ти дај добру мајку! Ти управљаш судбином нашом: отвори ми очи да видим ако је зло!... Молим ти се, Господе!"...

Молитва га је мало разгалила. Он леже и заспа као да је цео дан маљем ударао...

Сутра дан, пошто су се, по обичају, молили Богу, он нареди да једно од деце оду по Шишу.

— Што ће ти? — питаше га Марко.

— Казаћу ти после!

— А-ä: сећам се! — рече Марко. — Па куда ћете?

— У К...

— Е ајд, ајд!...

Кад ȍсла̑ви дан, дође Шиша. Попише по неку, опремише коње, па одоше...

То вече вратио се Маркино подоцкан. Нађе снају Јелку где седи крај огњишта и преде.

— Да ли је бата заспо̂? — питаше он.

— Мислим да није.

Он уђе у Маркову собу. Овај лешкаше, очекујући га.

— Шта је?

— Добро је!

— Јеси л' је видео?

— Јесам!

— Кад ћемо на прошевину?

— У суботу.

— Е добро!

Отишли су Марко, Маринко и Шиша у К... кући Милетића и свршили ствар. Кад су се враћали, Шиша одмаче. Маринко притера коња ближе Марку, па га запита:

— Шта велиш?

— Лепа је! — рече Марко. — Гиздава је!

— Зар само то? — питаше Маринко готово прекорно.

— Има још нешто; казаћу ти после.

— Сад, сад!

— Она ће нам кућу разорити!...

III

Ука и бука прође, као што све на овом свету пролази. Сватови се разиђоше и осташе сами укућани.

Марко се није преварио кад је за Павлију (тако јој беше име) рекао да је лепа и гиздава. Она је заиста била лепа. Не зна човек шта је лепше на њој: да ли оно црно око или оне сјајне, црне обрве што су се повиле као пијавице, или оно високо чело што се бељаше као лист хартије, или она уста што изгледају као да се на њима ружа расцветала, или онај струк, или онај понос којим се поноси кад иде и говори... Па да и ритицу обуче, она је лепа и гиздава.

Али... колико беше лепа — двојином беше лукавија. Познао је то Марко добро. Он се никад није преварио, кад би човека погледао...

Да може човек да јој се у душу увуче, да види како јој је у души, кад је онако слатка и насмејана... Служи и двори као да је први пут од мајке доведена. О намешта, о чисти, о уређује: лете јој руке као да су крила под њима... Наспрам свакога је слатка; децу спрема и мије; с јетрвама не може лепше бити; само се Марка клонила, јер је опазила да јој његов поглед у душу завирује. Марко је био много замишљен. Није он овако жалио Маринка, док беше удовац. Сад, сад га је жалио, да га је у срце дирало и до плача догонило. А Маринко? Њему се опет вратила

стара веселост, опет ћереташе, засмејаваше укућане за вечером. Ту живост, то весеље даваше му Павлија.

Али то не трајаше дуго. Мало по мало Павлија се остављаше својих добрина. По неки посао остане неурађен; по гдекоја оштрија реч падне из њених уста. То је опазио Марко, то су опазиле жене, али то не опажаше Маринко. Она је пред њим била исто онако лупка, исто онако вредна и весела; па баш да јој ко и рекне коју окорну реч — она је трпела...

Маринко беше занет њеном лепотом и добротом. У вече кад легну — срамота је и причати — она га мази и милује, па му тепа као да је момче од осамнаест година. А он све слуша, па му још мило!... Буди Бог с нама!...

— О Машо!

— Шта је, Пајка!

Бога ми јес'!

— Нисам ти болан ни причала шта је било данас.

— А шта?

— Ја са Јејом (Јелком) нешто разговарам, а а́га (Марко) уђе у кућу. Како ме је страшно погледо̑! Ја све гледам да му се умилим, а он мрзи на ме. Што ли то он тако ради?...

— А шта му знам, Пајка! Кад смо те онда испросили, ја га питам како му се ти допадаш, а он ми рече: да ћеш нам ти кућу растурити.

Њојзи појури крв у главу. Поћута, мало поћута, па ће тек кроз плач рећи:

— Што да ми то рекне? Шта сам ја њему учинила?... И скиде руку с Маринка.

Маринко скочи. Миловаше је, — простите — љубљаше је, па осу сам против Марка.

— Што се њега тицало? Што да ми каже? Право и вели: шта му је на жао учинила?...

А она се радоваше у души својој, па се још смејаше лудом мужу који је готово обелео а памети није добио. Маринко је праскао и викао, а она га је, тобоже, стишавала. Говорила му је како ће баш од свег срца устати да се Марку умили; па ако не могне, она ће онда оставити ову кућу где је мрзе, само да не би браћу завадила...

Маринко као да се помами!... Опучи се готово дерати, да он неће допустити да му ко на жену напада.

— Коме није права моја жена — нисам ни ја! Ја ћу с мојом женом имати 'леба на леденом мору!...

Она га ћуткаше и ублажаваше, међу тим говораше му како би то било лепо, кад би они били сами, кад им се не би нико натресао... Али га мољаше да за љубав куће, за љубав аманета, кога су им стари оставили, не напада на брата.

— Ја 'оћу да пробам да му се умилим, па ако не могнем, лако ћемо се изделити!...

Тако је то ишло сваког вечера, сваке ноћи, док најзад и сам Маринко не поче на

Марка мрзити. Сва љубав што ју је имао оде Павлији, а Марка погледаше хладним а често и мрским погледима... Марко је то опазио. али се чињаше невешт; није хтео Маринку ни једне речи. Али из све душе мржаше ту жену која је толико успела да га с братом завади.

„Да је тучем?...“ мишљаше он. „Нек је ђаво носи! Зар још и да с једном жентурином посла имам?... А он, лудак, заћорио толико, да већ нема речи, којом би му могô доказати да то не ваља!...“

„Шта да радим?... Еј Маринко, еј кукавац сињи за тобом!... 'Оћу да јој пркосим! Он нема куражи да се налети да ми очита. а она?... О њој ћу ја!...“

Где год беше вашар, није могао проћи без Павлије. Маринко је ретко ишао, а Марко тек да деца нису сама. Само га је срце болело кад погледа како Павлија јури колу и како се хвата све до момака. Смотрио је он добро оне погледе које она с њима мења. У исти мах и обрадовао се. Он је сад видео да она жуди за вашарима, па је смишљао како ће да је што више наједи...

Осванула је Мала Госпођа. На тај дан је вашар код о... цркве. И Марко се с децом на вашар спрема, па је још позвао и чичу Јована Бaћановића, да с њим заједно на колима иде.

Опрема се Павлија, па облачи на се одело што га само Пантелића жене носе. Слаже ниску дуката, па их пере у млакој води са-

пуном, само да још сјајнији буду. Опремају се и Милан и Стана, деца Маринкова, да и они у вашар изиђу.

Марко сеђаше с Јовом и Маринком у хладу орахову. Пред њима пуна оканица рујевине, па разговарају.

— Не заборави, Милане, да вина у чутуру наточиш! — вели Марко.

— Наточио сам, чијо!

Кола спремна, коњи упрегнути, Милан стоји пред коњма, да не крену.

— Ајд, да се седа! — рече Марко.

Уста чича Јова, пријеђоше и деца, ето и Павлије.

— Много ће нас бити у колима — рече чича Јова.

— Једно неће ићи! — рече Марко.

Милан, Стана и Павлија згледаше се.

— Ајд, Стано, седај! Ајд, Јово, седај! Милане, држи узде добро па седај! Па се и он прекрсти и седе.

— А ја? — питаше Павлија.

— Ти чувај кућу! — осече се Марко...

IV

Кола одјурише... То би сувише!... Павлија се скаменила, Маринко се скаменио и жене се скамениле. Томе се није нико надао. Павлија је стајала као луда; није умела ништа да помисли... Кад се мало освести, она готово отрча у вајат, баци се на креветац, па окрете плакати. Ове сузе беху истините, и

оне лијаху као киша. Маринко јој приђе и дарну је прстима у раме; она скочи и гурну га, па му онда приђе и... пљуну у очи...

— Срам те било! И ти си човек! И ти стојиш и гледаш како он мене одби од кола кô џукелу!...

— Али, Пајка!...

— Ћути! Ја немам човека! Ја ћу се вратити мојим, па бар нек се зна да сам сирота!...

— Чујеш...

— Јесам ли ти рекла да ћутиш? — пресече га она — Шта, Пајка; шта, чујеш?... Не чујем него видим како ме срамотите, за мало вам било, да Бог дâ!... „Иди, иди слободно у Пантелића кућу. То је дом један по један!...“ Слепци сте ви, слепци и више ништа!... Гром вас спалио!...

— Нећу ја више с њим ’леба јести! — рече Маринко.

— Да си човек, ти не би одавна. Робе један! Ни једеш, ни пијеш, ни живиш; служиш, ринташ и радиш; па кад си се мноме оженио и кад се ја ’тедох место тебе провести — мене обучену одгони од кола, да повезе једног старкељу!... О Боже, видиш ли?!

— Ал’ ја ти кажем, сад ћу учинити што сам наумио!...

— Ко; зар ти?

— Ја, јес’, ја?

— Никад!

— ’Оћу, Бога ми!

— Е добро — видећемо!

— Видећеш!

Изиђе Маринко из вајата, па окупи тумарати по дворишту тамо и амо. Кад виде где га сви укућани гледају некако чудновато — он окрену па оде у воће. Страшно га је тиштао поступак Марков. Он, Марко, па да тако увреди његову жену — то никад не би помислио! Ал' ето, десило се, десило се пред његовим очима, готово под самим носом. Он то није могао отрпети и одлучио је да се подели с Марком. Само сад смишља како ће му то казати, јер је хтео да му то каже тако, да Марко осети, да га то заболи, па да га Марко моли да му опрости...

„Нећу да знам ни за аманет да се не делимо — мишљаше он — нећу да знам ни за његове молбе; нећу да знам ни за што!... 'Оћу овако, па кад ме буде молио — 'оћу да му се светим: нек цркне!... Уђи ћу му лепо у собу, нећу назвати ни Бога, него ћу му накошмурен рећи: Марко! а он ће мени: Шта ћеш? — Ја више нећу да живим у задрузи! Нећу више да једем 'леба с тобом! Ти си ми душманин; ти идеш на то, да ме сатреш; па кад ти тако радиш — ја нећу да живим с тобом!... Тако ћу ја њему казати, па ћу онда позвати људе, те ћемо поделити имање; ако неће тако лепо — онда ћемо са судом!...“

„Нека цркне — марим ја! Он није научио радити него: умешено па обешено... Ко ће га онда 'ранити кад ја одем?... Ал' што ме се тиче?... Нек му помогне његова тр-

говина! Нема ту, брајко, ништа док не пљунеш у длане!...“

Он тумараше и даље, претурајући те и исте мисли; стајао је па је као рукама доказивао, и — све тако... Сунце се већ смириваше; јесењи мирисни ветрић хлађаше му врело чело. У тај пар уђоше кола у двориште. Он гледаше кроз воће. У закошарку сеђаше сам Марко. Чича Јова морао је сићи. Марко сиђе и уђе у кућу.

Он се пожури; прође мимо децу и не погледа их; Павлија стајаше пред вајатом и намигну му и показа оком да је Марко у кући. Он уђе у кућу.

Прође поред жена и упути се Марковој соби. Отвори врата и уђе унутра. Марко стајаше крај прозора и гледаше у двориште. Кад Маринко уђе, он се осврте и погледа га; погледа га испитивачким погледом. Маринко обори главу. На скоро је подиже, па рече:

— О Марко!

— Шта је?

— Ја дођох...

— Видим; шта ћеш?

— Ја, ја... поче муцати Маринко — дође коса до бруса... ја 'оћу да се делим!

— Да се делиш?

— Јес'!

— Јеси ли се промислио?

— Јесам!

— Знаш ли ти шта је нама у аманет предато?

— Знам!

— Да се не делимо.

— Јес'!

— И ти опет 'оћеш?

— 'Оћу!

— Ал' ја нећу! — рече Марко.

— Не тиче ме се!

— И ти то чиниш због једне жентурине?

— Она је моја жена!

— Маринко! Ми смо браћа. Нема у нашем селу старије куће од наше — не чини то!

— Ти си крив! — рече Маринко.

— Је л' што јој не дадох у вашар?

— Јес'!

— Шта ће она у вашару?

— Кад се ја нисам проводио, нек се она проводи!

— Ал' она није поштена!

Маринко га погледа оштро.

— То више да ми ниси рекô, јер ћемо се побити!

— Не би' рекô, да није истина!

— Па свеједно — она је моја жена — па кака је — така је?

— Ја на непоштење мрзим!

— Ти чувај своје поштење! — рече Маринко.

— Ал' ми се нећемо лако поделити! — викну Марко.

— Ако нас људи наши не могну, а ми ћемо звати суд.

— Брате! Ја те молим!

— Доцкан!

— Чувај аманет!

— Нећу! Не може ни он остати за сто година. Да си био човек, не би до тога ни дошло! Сутра ћу зовнути кмета и неколико људи — па шта буде.

То рече и изиђе.

V

Види Марко своје „добро јутро“, па се много замислио. Шта ће да ради; како да отклони напаст? — То беше његова мисао. Да га моли — молио га је, да му заповеди — неће га послушати. А аманет?... Замислио се човек, главе не диже.

Међу тим Маринко је опричао Павлији све, а ова га само туткаше да не би одустао.

Свану. Маринко оде у механу, да потражи кмета и неколико људи. Причао је свима и свакоме шта је и како је. По селу букну глас, да ће Пантелићи да се деле. Људи, жене, деца све говораше о деоби њиховој. Завидљивци се смејаше и веле: тешто, тешто, пуче тиква!...

Било је искочило сунце с једног копља, кад се од механе крете Маринко с кметом и још неколицином сељака. Уз пут је пристајало једно по једно, а кад дођоше кући — пуно двориште: ври!...

Маринко је свима објашњавао како је то било из почетка. Људи слушаху; неко му одобраваше, а многи га и кораше за тај поступак. Ето ти и попе.

— Добро јутро!

— Бог помогô! Благослови, оче!

— Бог вас благословио!... А шта је то, Маринко, код вас? Шта радите ви људи?

— Па ето, попо — 'оћемо да се делимо ја и Марко.

— Да се делите?... Ни по што!

— Морамо!

У тај мах повикаше:

— Ето Марка! Ето Марка!...

Све се утаја.

Из куће изиђе Марко гологлав и блед у лицу, погледа по народу, па викну:

— Шта ће овај народ овде?

Кмет поче ударати штапом у земљу.

— Па ето, Машо, позвô нас Маринко.

— А што?

— Знаш, 'вала Богу, зашто! — рече Маринко осорљиво.

— Ја не знам!

— Е па лепо: 'оћу да се делим!

— А, за то!

— Јес', за то!

— Је л' те срамота, несрећниче један, да под седу косу чиниш што у младости ниси учинио? Је л' те срамота?

— Немој ти ту мени ваздан; ја 'оћу да се делим — па крај!

— Е добро — рече Марко, и врати се у кућу.

Изиђе отуд носећи оба Пантелина сребрњака у рукама.

— 'Оди овамо, брате! — рече Маринку.

Маринко приђе.

— 'Оћеш да се делиш? — упита он тако снажним гласом, да се свуда орио.

— 'Оћу!

— Држи! — рече Марко и пружи му пиштољ.

Маринко узе.

— Дед' сад! — викну Марко.

— Шта?

— Дед' да се делимо! — рече и упре пиштољ у Маринка.

Маринко побледе.

— Нећу ја тако! — рече он.

— Ја како ти 'оћеш?

— Да поделимо лепо имање.

— Оно се не дели: овако најпре! Та ми смо браћа, на једном смо срцу лежали; ми не смемо бити један другом туђини. Оно што звасмо наше, не сме бити никада моје и твоје, него опет наше!...

Не беху то речи — него грмљавина; не беху то погледи — него муње...

— Ал' ја нећу тако!

— Ја 'оћу овако! А ако нећеш, памти: онда нећеш ни делити. С овим ћемо се на деоби свакад срести!... Удри, брате! Удри! Ако ме преживиш — живи; а ако те преживим — убићу се!... Кад не могу лепим речима, онда оружјем морам чувати аманет!...

Маринко испусти пиштољ на земљу. Као да му спаде нека копрена с очију. На један пут виде колико је забраздио. Он полете и паде Марку око врата, па га грљаше и љубљаше!... Оплака све што беше у дворишту.

— О брате, молим те, опрости ми! — јецаше Маринко.

— Бог нек нам обојици опрости! — рече Марко кроз сузе.

— А оној — мајку јој њену! — заврнућу чупу на врх главе!

— Да си то раније урадио, не би до овога ни дошло!

— Немој ми замерити, бато!

— Не дај, Боже!

Народ гледа шта браћа раде. Сузе лете; попа се моли Богу; укућани се грле и љубе, а Господ оком својим, сунцем јарким, благосиља с л о г у м е ђ у б р а ћ о м...

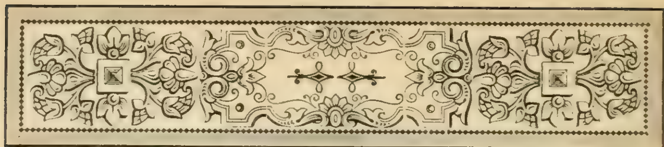

ГРАД

Врућина и оморина... Нигде цвркута, нигде ветрића! По где који сељак прође улицом, прекинуо сашњач, распучио прса, затурио капу на затиљак, па корача тешко, једва Бога назива... Говеда се заобадала, па јуре улицом као бесомучна; коњи стали крај плота, у пашњаку, зној их облио, а они окренули главе један другом на машу и репом се бране од силне муве; пси полегали под стреје, затворили очи, исплазили језике, и лењо регну тек онда, кад им мува на њушку падне... И живина поскапа... Гушчићи полегали по бари; кокоши се склониле у хладове, опустиле крила, па зинуле од тешка зора; а ћурке заболе кљунове у земљу, па се не мичу... И дрвета опустила лишће, и кукуруз се пресукао, и влат пшенице стоји усправно као свећа, ни да се њише... да Бог сачува!... Све игра пред очима; и онај ваздух побле-

део и отежао, па те гуши као пепео; кроза њ те сунце жеже као жеравица, а бледим се небом ваља по неки жбунић: бео, сив, мрк, голубије боје...

Умори!... Не могу сит воде да се напијем: осећам како мућка у желуцу као у бурету... Ђаци оборили главе, мишићи на лицу им се опустили, па дремају.

— Изиђите мало напоље, децо! — рекох им.

Они изиђоше.

Останем сам. Седим — не седи ми се. Устанем — не хода ми се. Запалим цигару — не пуши ми се!... Тежак сам као да сам упртио сто ока...

Уђем у собу, збацим одело са себе, прострем шареницу по патосу, па се почнем ваљати... И тако заспим...

Нисам много спавао. Кад сам изишао напоље, видим да се наоблачило. Облак леп, кишан. Ветрић по мало ћарлија те разгаљује.

— У школу, децо!

Деца одоше, а ја још стојим на пољу. Чисто ме нека милота обузима при помисли да ће пасти киша... Ходам по дворишту тамо и амо и разговарам са суседима, дућанџијама. По неки сељак наиђе, па тек застане и здрави се. У сваког око некако веселије и брк се смеши.

Затутњи из дубина, па тек попирне благ ветрић. Благ задах свежине чисто нам свима рашири груди и срца разигра:

— А помози, Боже! — вели један.

— Да л' ће облак овамо? — пита други.

— Овамо ће.

— Ама видиш куд оде: — неће.

— Ама 'оће, знам ја то!... Шта велиш ти, учо?

— И ја мислим.

— Да 'оће, Бог дô!... Е, згоре, брате, све!...

Затутњи опет, и опет пирну ветрић... Облак, што од запада долажаше, постајаше све већи и већи; већ поче да заокругљује око планинског венца...

— Ама, ви'ш, куд оде — неће овамо.

— Склапа он јако са свих страна; гледај ти само посла...

И опет пирну ветрић, па онда поче прокапљивати кап по кап...

— Охо — хо!... Охо — хо!...

— Дај, Боже!... Дај, Боже!...

— Погледај и на нас, сироте!...

— Гледај како се витлају пера у кукуруза!... И он се радује!

— Како да се не радује, Мићо, брате!... Све се овом благодету радује... Гледај марву, шта чини. Гледај шеницу како се таласа кâ море!... Сад само ова киша, па да ви'ш: — зрно кâграшка!...

— Еј, Боже, молим ти се! — рече Јова и погледа у небо...

Кишица се спусти. Облак склапаше са свих страна, а ја гледам како се кишне капи претају у прашину и осећам како ме запахњава мирис саме земље.

Стока се успролетала по пашњацима; гушчићи лупају крилима и деру се; кокоши веселије; све је веселије!...

Не иде ми се у кућу, док добро не окиснем; зато остадох на пољу и пошто они одоше.

Шетао сам по дворишту тамо и амо. Направим и запалим цигару, па онда гледам оне сјајне капљице где се по трави блистају као драго камење, а мисао ми се отима тамо, у оне мирне кућерке и избице сељакове: хтела би да зна како је у души његовој, да му види, и у оку и на лицу радост, коју му овај благодет доноси...

Хладан ветар трже ме из ових слатких сањарија. Он дуваше од запада, и кишне капље почеше бити косо. Готово и нехотице окретох се... Иза Влашића изби сив омален облачак. Како изби он тако и остаде: нити се миче лево ни десно, него се лелуја као пламен на ветру. Из њега кад и кад сене муња, али се чује и мумлава...

Међу тим, ветар дуваше све јаче и јаче. Облак постајаше све већи и већи, али се не мицаше с места. Учеста севање и тутњава... Ветар дуну силовито и погна га правце овамо...

— Још нам само и то треба! — рекох, па се склоних у кућу, да наредим да се прозори позатварају.

Уђем у школу — деца се ућутала. Није ми било ни до какваа рада; стао сам крај прозора и гледам у двориште...

Чујем мумлаву. Она беше све јача и јача. Као да долази из неке шупљине, тако немађаше одређена звука...

Престаде ветар; преста и кишица... Ама листак на дрвету да се залелуја!... У дворишту ништа живо — све се то склонило; а она тишина беше тако нема и пуста, да се човеку крв у жилама ледила...

Мумлава и само мумлава. Облак се надиесе и на школу. Био је најпре сив — сад је постао црн, а по врху црнило му се претворило у зеленило... Пређе преко школе и замрачи...

Деца ни жива ни мртва.

На једаред дуну силан ветар. Дрва се савијаху до земље. Он крхаше гране и гранчице, па то све ношаше као сламке... Ја погледах у децу. Занемела и поглед им луташе од мене на прозор...

Шину муња — очи засенуше. Онда загрме... Потраја мало — шину друга, трећа... и — чу се лупа по крову. Бацим поглед у двориште и видех како од земље одскачу комади леда велики као песница.

Деца почеше плакати.

— Мир! — рекох, не знајући ни сам шта говорим.

Она се смирише.

Мој послужитељ изнео на поље синију, ватраљ и још неке дрангулије. Сиромах!... мисли да ће то помоћи...

Наста опет тајац... Ништа друго само севање и мумлање, али непрекидно. Видиш

да је зло, као да гледаш самртника у ропцу, па се и сам молиш Богу да издане. Тако и сад. Нека буде шта ће бити! Уби ова страшна тишина...

На једаред осу... Наста лупа... Прозори почеше прскати и стаклени комадићи летети по школи... Деца се почеше дерати... Да заглунем на то!...

— Мир, децо!

Не помаже!

Наредим те изиђу у ходник, јер школа поче прокисавати, а ја останем да гледам јад очима... Погледам у часовник: четири...

Град брисаше све: и грање, и лишће, и влат, и траву. Гране падаше са дрвећа као да их мотком одбијаш; са кућа падаху комади разбијена црепа... Замрачило, па сипа као из продеране вреће, а ветар се напео, дува, па коси све као оштра коса... Не само ја, него ни најстарији људи у селу овако шта нису запамтили. Падао је као најбујнији пљусак. За час побеле земља, а кроз двориште почеше тећи јаруге од самога леда...

Кад већ разби прозор, крај кога сам стајао, и кад ми поче капати са тавана за врат, ја се уклоних у собу.

Али ни тамо не беше боље. Жена стала крај прозора, па гледа и ћути, а дете плаче. Ја седох на кревет. Хиљадама најтужнијих мисли врзло ми се по памети. Сагао сам главу, па не смем да је дигнем. Страх ме хвата и при помисли да погледам на оно голо дрвеће и ону пустош...

А оно само сева, мумла и пљешти...

— Поби све! — рече жена.

— Све! — рекох.

— Ни влата неће остати!

— Море, ни струка, ни сламке, ни воћке; чак ће и сама дрва страдати!...

Она ућута. И ја сам ћутао.

— Па шта ће бити сад од оног народа?

Ја слегох раменима.

— Чиме ће се из'ранити?

— Не знам!

— Ово је побило и ливаде?

— Све!

— Па шта ће с марвом?

— Не знам!

И опет ућутасмо.

Направим цигару и запалим... Пада једнако. На махове ублажи, па после још жешће осне...

— Ово неће никад стати! — рече она очајно.

Ја слегох раменима. Извадим часовник и погледам.

— Двадесет минута како пада! — рекох.

— Нуто-де!

— Шта је?

— Прокисује соба.

— Шта ћу јој?

— Дај да склањамо ствари! — рече она.

И док нешто склонисмо у другу собу, дотле и град умањи. Собе посташе видније. Погледам кроз прозор: од запада беше мало прогале. Загледам у часовник: — четири и по.

Сатрвено је све!...

Весели мучениче, робе незаробљени, ти земљорадниче!... Што си радио, чему си се радовао, око чега си руке савијао десет месеца — оде у пропаст за пола сата...

* * *

Изиђем напоље. Облак већ прешао. Видим како преда мном муње севају: — отишао је да и друге оледи... Падаше још понека „шиштаљица“... Земља сва бела; јаруге су јуриле с хуком као и град с мумлавом; дрвета без лишћа и огуљена па се бели лика... Од усева ништа!... У мојој башти само видим патрљке од кукуруза и тачака којима беше вишња претачкана... Пођем да видим како је на улици. Ноге ми упадаху у лед до чланака...

Дођем до капије. Суседи ћуте. Изишли људи гологлави, па гледе очима пропале наде и радости... Улицом нема још никога...

Сунце се проби кроз облаке... Ништа јадније нисам видео у своме веку... По друму лежаше поодбијано грање и лишће, блатом улепљено... Докле око могаше сагледати — сама пустош. Са висова се дизаше бела пара; дрва штрчаху као ватром да су опаљена; где беше таласава пшеница и кукуруз — ту сад скашена стрњика и патрљица, као да их је војска прегазила... Чисто осећаш смрад изгажене и изломљене траве...

— Ала је ово јад! — рекох.

— Јад, богме, брате!

— А како се радовасмо!

— Сад ми није вајде ни од ово мало радње — рече ми сусед кроз сузе. — Мислио сам, ове ће јесени бити: помози Боже!... а оно ето...

Не доврши него махну руком и окрете главу...

Вода у јендецима поче нагло расти. Ја одох у кућу да обучем што топлије, јер сам већ осећао да ме језа прожима. Кад сам се вратио — јендеци пуни.

— Разваљуј мост! — виче ми сусед.

— Што?

— Развањуј, или да ја развањујем! Вода ми почела у дућан заливати...

— Од куд толика вода?

— Долази Расница (речица).

Ја наредих да развале.

— 'Оћеш на реку, учитељу?

— Хајде вала! — рекох и упутих се реци.

На неколико места морасмо газити, јер је матица јурила преко насипа.

Планински поточићи постају чуда после излива времена. Кад их човек види како су малени, кад кише нема — онда мора да се задиви како они постају страшила... И сам нисам веровао, док нисам видео Расницу...

Као каква река хуктала је она носећи кладе, грање, муљ, ограду и свакојака чуда Божја... Мркожути таласи њени беху плаховити... Све падаше под њихним ударцима. Заровљено прошће, заковану перду — раз-

ваљивала је и кршила као ништа. И све је то носила с највећом хуком... Корито њено беше поред једног дућана, па како је била много надошла, носила је из дворишта ствари и живину...

Свет се окупио ту, на раскрсници. Само хукање и запевка. С рада се враћаху копачи с мотикима, оборили главе, па ни Бога не називају. Жене задигле скуте, па пролазе ћутке; а људи тек застану, згледају се и гледају у реку...

— Јôј, браћо, шта ово би?...

— Божја воља!

— Ово је, браћо, наказаније, што смо се Бога и вере одрекли!

— Јесте, брате!

— Ово поби!

— А нека бије. Гледамо и нако чудо својим очима: — та ето и' вазда живе невенчани! Ово, браћо, због њи' Бог бије.

— И јесте, и јесте!

— Па није само то! — додаје један слабуњави старчић, а сав дршће — говорио сам ја вама: да ми никако не дамо да се Тома у гробље са'рани.

— Па то нисмо ни дали!

— А опет са'рањен!

— Шта ћеш кад власт тако наређује?

— Он је требало да се са'рани онде где се и обесио.

— Е, али шта ћеш?

— Он нас јако градом бије. Кажу, куд је пронесен, тамо је град све у корен потукô!

— И јест! — виче један риђи сељак — ја сам видô пред облаком тицу, па лети све оним путем!

Сељаци придолажаху. Сваки окуњио главу.

— Како је тамо?

— Све убијено!

— И ливаде?

— И ливаде, и телад, и јагањци; овуд је цвеће!...

И наста један општи дубок уздах.

— Па нигде 'леба? — рече један од дошавших.

— Ако се само кукуруз поврати — вели старац.

Неколико њих машу главом.

— Да Бог да, чича-Вилипе!

— 'Оће, децо; кукуруз је јунак! А и зоб ће, која је познија.

— Јој, Боже! Што ме не усмрти, да ово не дочекам!... рече један сув и висок сељак. — Куд ћу ја јако?

— Ја не знам већ 'ко да побијем децу; не могу и' гледати гладне! — рече други.

— Опет, опет — рече трећи — за ме ћу и напросити; ал' шта ћу за стоку!

И опет сагоше главе и заћуташе. Ту су говориле оне сузне очи и она збoрана чела; а речи су се ледиле на уснама.

Страшније слике нисам видео.

Расница постајаше мања и мања. Њена сила прође за пола сата: сад је само лагано шуморила.

И сељаци се почеше разилазити.

*
* *

Спусти се ноћ. Хладан ветрић пирка. Небо се изведрило. С њега сјаји месец, пун и светао, и звезде трепере. Као и да не виде јада, као и да не осећају туге!... Њих као да не боле оне сузе толиких патника. Та они би исто тако светлели и тако треперили — и да је сав овај свет заспао вечним сном...

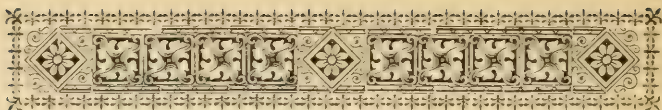

СВИРАЧ

. .

I

а ко не зна Сиротана Раду?... Зна га сва капетанија!... То је онај крупни и здрави младић, што стотину ока забаци на раме, па се не зацрвени; што узме два добра момка под два пазуха, па носи као два снопа докле хоћеш. И... то је најјачи човек што га ја знам.

А сироче!... Отац му умрo пре но што се он родио, а мајка кад му је било три године. Остало му је иза мајке нешто имањица и онај кућерак накрај села... Примио га се кум крштени, и код њега је био до девете године; а кад и кум умре, он оде у најам по туђим кућама, а своју затвори мртвим коцем.

Зато су га прозвали: Сиротан...

И... видео је и сам да је сѝротâн, па се тако и владао. Све му је други био пречи,

сваком се склањао с пута и гледао да умости.. Било је то једно слатко срце, — нема данас више. Да ти учини што зажелиш — а после. да ти никад не каже: учинио сам ти ово и ово!...

А вредан као кртица. Кога служи — он баш служи. Њему не мораш заповедати: радо уради ово и оно. Он зна и сам. Лето, зима — њега ћеш увек видети у послу: — ради.

— Шта радиш, Радо?

— Ето... по мало...

Па тек се сав зарумени... Стидљив као девојка!...

Е, Бог му одузео оца и мајку; али му дао у другом!...

У његовим рукама свирала говори; а двојнице... то се не да испричати.

Недељом се искупи свет на „крсту“. Људи заседну где год у хлад, а младеж стоји и ћути...

— Што ли нема Раде? — питају се девојке.

— Где ли је Рада? — питају старији.

Све сагло главу!...

Док тек ето ти њега, иде шором. Све очи живну; сва се уста насмеше; свако ти то и нехотично рекне:

— Ево га!...

И гледи у њега. А он се зарумenio...

— Камо се ти, море? — питају старији.

— Ево ме. Имô сам посла нешто.

— Дела, дела, дуни мало! Изгибе овај народ чекајући, — рекну тек старији.

Тек јекне свирала, а коло као градина...
— Де, Радо, мачванку!
Он свира мачванку.
— Де, јако, поцерку!
Он свира поцерку...

А кад сунце седне, и кад, у вечерњој хладовини, замиришу и поља и воћа, коло се разилази — тада Рада узме своје двојнице и иде у пашњак.

И ту, под сенком какога дрвета, лешкари, гледа плаво небо и на њему трепераве звезде. И тада његове двојнице говоре са сјајним звездама на небу и славујима у гори.

II

Служио је код Петра Миљевића. Миљевића дом је један од првих домова у селу. То је и добра кућа од старина, а и задруга.

Пазио га је Петар као рођеног сина. Одевао га као и друге укућане; а народ у кући гледао га је као задругара.

Њему је ту било добро. Већ две године како је у тој кући, па није мислио ни тражити другог газду, једно што му је ту добро, а друго... али кад сам почео да вам и опричам.

Петар је имао кћер Миљану. То је једна вижља тек у шеснаестој години, протегљаста, плава, граорастих великих очију, а живи ђаво!.. Није се могла станити на једном месту — већ ако је свежеш, па тако!...

И Рада ту!...

То је било с пролећа. Тек почела да се буди и земља и дрво, Рада се вратио кући од плуга. Ушао на капију, па хоће у кућу. А у баштици иза куће Миљана нешто чепрка... На једаред запева, али запева тако силовито... Ради се учини као да га неко лупи по прсима, и он стаде.

Миљана је певала:

Ој јабуко, зеленико!
Што с' толики род родила:
На три гране три јабуке?...
На четвртој соко седи.
Соко седи па беседи:
Ту јунаци коње кују
Радојица и Јовица.
Радојичин коњ побеже
У девојчин ран босиљак;
Босиљак је потргао;
Љуто га је проклињала:
— Чиј си да си, пуст му остô:
Изгази ми ран босиљак,
Ран босиљак, цвеће моје,
Чим ја китим драго моје!...

Рада пробио зној. Крупне грашке слевале се низ чело и слепе очи... Ни сам не знајући шта ради, он обиђе око куће, приђе огради од баштице и наслони се на њу... Миљана је и даље чепркала.

— Миљо! — викну он.

Она се трже.

— А!... ти си, Радо?

— Ја... Слушам песму...

Она се зарумени и погледа га некако чудновато. Око јој је горело... Њега опет поче облевати зној.

— Зорли добра песма! — рече он — А гуша ти је... рај Божји!...

— Е?... упита она и погледа га.

Он хтеде одговорити; али кад им се погледи сукобише — замукну... Као да га нека мека рука милује иза врата, као да га неко полива млаком водом... Он осети неку неописану милину, и она га толико занесе, да му говор одузе...

— Миљо! — викну мајка Миљану.

Обоје се тргоше. Раде наже око куће, па у качару...

Благо сија пролетње сунце, слатко певају мале птице... Раде је корачао по меком путу, не знајући куда иде. Тело му је горело и стрепело од неке чежње и сласти која беше тако мила...

Да га је ко питао шта му је, он не би умео казати... И не би казао и да уме!... Умро би, а не би речце проговорио!...

Дође плугу. Пита га Гојко, синовац Петров:

— Камо се, по Богу?

— Ево ме! — вели он, а сагао главу.

— Јеси донео порожје?

Он се тек сад сети, да је ишао кући, да порожје донесе.

— Нисам — рече збуњено.

— А што?...

— Нема га!...

— Шта ћемо сад?...

Он само слеже раменима.

Гојко се распаса, узе појас и направи порожје.... Запрегоше волове. Гојко узе порожје, а Раде плуг за руцељ.

— Е, помози, Боже!... викну Гојко...

Бронза на Горјану звонила је неједнако, али њен сетни звук годио је Раду...

— О — о — о!... Ућа! — рече Гојко. — Да пустимо волове да дану, а и ми да ручамо.

Попушташе волове. Гојко донесу торбу и седе.

— Ајд, да ручамо!

— Ручај ти.

— А ти?...

— Ја нисам гладан.

— Море, шта је теби; ти једнако ћутиш?

— Није ништа.

— Ама то не може бити без ничега!... Што си тако црвен?...

Рада окрете главу, и мапу на њега руком.

— Није ништа!... Глава ме нешто боли...

III

Месец се пробија кроз облачке, по нека звездица сјаји између облачака: бронза на Горјану сетно звони; птице цвркућу у чести; из села се чује лавеж паса и као неки говор...

Рада се налактио крај ватре, па будан сања...

Миљана, Миљана, и само Миљана!... Њене га очи гледе и грејy, њена га рука милује, а њему мило, мило... топи се...

И као да му неко набаци неку копрену на очи: трепавице му клонуше... Он заспа...

И као Миљана с њим на неком вису, а пред њима нека честица.

— Миљо! — вели јој он — 'ајдемо онде. Видиш, врућина и сунце пече, 'ајде у 'лад...

— 'Ајде! — вели она.

— Де, да седнемо овде, под ову леску.

И седоше. Она метнула руку њему на раме, па вели:

— Ал' си се ознојио; сва ти кошуља мокра.

— Па... врућина.

И она га гледа, гледа. А њене граорке сјаје се као драги каменови.

— Чујеш, Миљо!

— Шта је?

— Ја би' те загрлио...

— Па... дела...

И он састави руке око њеног тела. А њено срце бије, бије... осећа он како лупа у његова прса...

— Ал' ти куца срце!...

А она гледа у њега, чисто јој се стапа поглед.. Он маче руком и привати за дојку, а она чврста као ђулабија... Она руком одбије његову руку и рече:

— Немој, боли ме!...

Нешто га силно опече, и он се trже: — рука му пала на жеравицу: опрљио се...

Погледа у небо... Зорњача у велико избила; небо чисто као стакло; хиљадама пти-

чијих гласова цвркуће, а с истока прогала бела и румена...

Он се прекрсти, па устаде и оде на бунар, што беше ту, у њиви.

Пошто се умио, он се окрену истоку и мољаше се Богу из свег срца...

Тада узе двојнице... И јекнуше звуци, божанствени звуци. Он тако до сад није свирао. Не беше то песма никаква, беше то душа његова; беше то љубав, коју је он слао Богу, небу, ваздуху, птици, људма... целом свету...

*

* *

Освануше Благовести. Тога дана он оде својој кућици.

Кад је отворио врата, лице му мркну при погледу на раскопано огњиште. Уђе у собицу. Беше то мала собица, али у њој не беше ни једне ствар́чице. Он седе на праг и уздану:

— Еј, кућо моја!...

Тешко нешто навали му се на груди. Кануше и две три сузе...

Кад се мало разгалио, он се опет врати у кућу.

— Па шта?... мишљаше он. — Зар ово опет не би могла бити кућа?... Може, богме, те још како!... Ја ћу ово да оправим, па ће бити ка̂ кутица!... Имам зараде за две године двадесет и четири дуката. Потрошио сам осам за одело. Шеснêст ми још остало код газда-

Петра... Да дам осам, па да је оправим из нова... Замолиһу газда-Петра — кад свршимо орбу — да ми да за један дан Гојка да преровимо и да претресемо ограду... Ја һу којим свечаником сести те начинити кревет, онаки исти ка̑ што сам начинио и газда-Петру... Наместиһу га овде; а овде һу један сточиһ!... Да ви'ш онда што һе бити куһа!... Неһу се застидети ни најбољег газде!...

Срце му је лупало... Та га мисао сасвим обузела. Кад све то уреди, онда һе преко чиче Павла — који га пази као рођеног сина, и који с газда-Петром живи као с братом — поменути за Миљану...

— Што не би?... Ја сам истина сирома, али ко се родио са газдалуком?... Шта ми је то?... Ја могу радити за десет!... И чикам сваког ко може и ко зна боље од мене!... Јес', чикам!...

— Ала һе ово бити куһица!... Ја, Бого, вољани Бого!... Моје среһе неһе бити нигде!... Да ми да краљ краљевину и цар царевину, ја би' им реко̑: џаба вам!... Ево мени моје Миљане, ево мени моје куһице и слободице, и ево ми моје две руке! Џаба вам!... Ја не умем ни краљевати ни цаvровати, а ово умем!...

Није дуго могао да се отргне од својих мисли и своје куһице...

У вече уђе у газда-Петрову собицу.

— Газда-Петре!

— Шта је синко?

— Колико имам код тебе зарађени' пара?

— Имаш, синко, шеснêст дуката. А што питаш; да нећеш да изиђеш?

— Нећу газда! Мени је добро под твојим кровом кâ у мајчином трбуву; али ти знаш да и ја имам своју кућу.

— Да ниси рад, синко, да се окућариш?... Ако је то, да ти сад платим.

— Нећу сад, газда-Перо!... Него како код тебе раде мајстори, како би било да и' погодиш да оправе и моју кућицу?...

— 'Оћу, сине!

— Ал' сасвим да је оправе!

— Сасвим, да буде кâ нова!...

— 'Оће ли бити доста пара?

— Још ће и претећи!... Нећеш потрошити ни половину. Још ћу да је покријем и црепом!...

Ради се завртеше сузе у очима... Његова кућица, па још црепом покривена!... Па још ће му остати пара!... Па шта онда тај свет виче: тешко стећи?...

— И још нешто, газда-Петре!

— Шта, синко?

— Да ми даш једног дана Гојка — пошто изоремо — да претресем ограду на авлији.

— 'Оћу, синко!... Даћу још и прошћа и прућа... А кад мислиш свадбовати, да те бар окућим кâ рођеног сина?...

— Тамо, после!... Кад све уредим... вели Рада, а срце му бије...

— А јеси нашô цуру?...

Горела му је реч на уснама, али не смеде изрећи, него рече:

— Нисам још.

— Добро, синко, а ти меркај. Само пази!... Немој да се налетиш!... Ти си вредан и паметан. У теби је пуно вруће проје!... Немој какву рђу!...

— Нећу рђу, газда-Петре, нећу рђу!...

— Добро синко. Сутра ћу се погодити с мајсторима...

Рада изиђе. Сузе радости лиле су низ његове једре образе. То беше више него што је замишљао...

На вратима се сукоби са Миљаном.

— Миљо!

— Ај!

— Куд ћеш?

— 'Оћу тати.

— Чујеш, кад изиђеш, морам да говорим нешто с тобом. Ја ћу бити у дворишту.

И оде с места у двориште. Мало час дође му Миљана.

— Шта си ме звао?

— Да те нешто замолим.

— А шта?

— Да ово који дан — кад оградим баштицу иза моје кућице — да ми посејеш босиљка.

— Шта?... Ти 'оћеш да изиђеш онда од нас?

— Нећу!

— Па што ће ти босиљак?

— Волим босиљак, и волим овај… да га ти посејеш!

— Добро, 'оћу!

— Е, 'вала ти!… До неба ти 'вала!… викну он и погледа у небо.

Па онда наже и побеже у воће…

IV

Газда Петар одмах, сутра дан, погоди мајсторе, да Радину кућу оправе. Он се прими и да их храни. Погодба беше углављена за шест дуката.

Весео је Рада, нигде се не стањује. Непрестано трчи и ради. И — чему се није ни чудити — избегава сваког, све воли да је сам…

Обично побегне у њиву. Ту се завуче у какву честу. Око њега буја раскошна природа, а он се замисли, или узме двојнице те свира.

Кад свршише орбу, он поче с Гојком да претреса ограду око својега дворишта. Видели су сви укућани да је наумио да их остави. Имао је две њивице, па је и њих поорао и засејао. У свему беше му на руци газда Петар. Он му је дао и семе и плуг и све џабе…

Копају ровић, док га тек Гојко упита:

— Славе ти, Радо, ти 'оћеш да изиђеш у своју кућу?

— Jä!

— То је добро. Истина, мени је жао, — а и свима је — што нас остављаш, али то је добро!… Па 'оћеш да се жениш?

— Jä!...

— А коју ћеш? упита Гојко, па се наслони на будак и загледа у њ.

Он ћуташе. Мислио се, да ли да повери Гојку?... Али не!...

— Збиља, коју ћеш?

— Још не знам ни ја.

У тај пар дође Миљана.

— Ево и мене да засејем босиљка. Јеси ли ускопô?

— Јесам. И земљу сам уситнио, само да се посеје — рече Рада.

Па оде с њом да јој покаже где ће.

— Е, ово је добро. Знаш шта, Радо? — рече Миљана.

— Шта?

— Имам ја још доста другог цвећа, па да засејем; нек имаш цвећа кô и ја.

— То!... то!...

— Е, али није право!

— А шта?

— Ја да засејем; а ко ће њим да се кити?

Ради се окрете дворинште око главе. У мал' те не поста брзојез; у мал' те не рече: ти!... У ушима му је пиштало; али се уздржа.

— Кад год 'оћеш доћи, па набери кâ своје!... рече он.

— Добро.

И она поче сејати...

Он је стао, па се окаменио; не могаше сит да је се нагледа.

— Чујеш, Миљо?

— Шта?

— Ајде болан, запевај ону песму, што си певала кад си сијала свој босиљак.

— Што?

— Волим ону песму...

И она запева: „Ој јабуко, зеленико!...“

Рада је био сав блажен...

*
* *

Дан за даном клизао је. Радини се снови оствариваху. Он виде једнога дана како се забели његова кућица...

Двориште му беше затворено, баштица ограђена, а по њој цвета Миљино цвеће...

— Е, сад морам да уредим кућицу — мислио је Рада.

Начинио леп кревет и наместио га онде, где је мислио да му је најизгледније. Начинио једну клупу дуж зида, па сто, па три столице. Све је то израдио мајсторски. На кревет је метнуо своју сламњачу, застро је шареницом, па онда јастук. Све је он то своје имао. У један крај собе метнуо сандук, у коме му стајаше одело и рубље...

У очи Илина-дне рече газда-Петру:

— Дај ми, газда Петре, два дуката да одем на вашар; 'оћу да купим неке пошурлије за кућу.

— Ти баш 'оћеш да скућиш све без жене?

— А, боље имати него тражити по комшилуку.

— Добро, синко, ево ти!

И даде му паре.

О!... накуповао тај син неких чинија, неких топрака, кашика — сваког чуда Божјег. Смејали су се: од куд да му свашта падне на памет...

Он то све, сутра дан, однесе у своју кућицу, па намести и пропири ватре на огњишту...

— Сад треба 'леба — рече он.

С њиве своје беше скинуо десет товара зоби. Он их размени за пшеницу. И њу склони у један вајатић. На другој њивици беше му кукуруз. Сад је имао храну за целу годину.

Газда Петар обећа му дати двоје свиња, једну кравицу и две овце.

Сад је могао бити миран. Уђе у своју кућицу, скиде капу, прекрсти се па рече:

— 'Вала теби, Господе!... Свега си ми дао!... И здравље, и памет, и снажне руке... дај ми још Миљану: дај ми среће!...

И задовољно се спусти на свој креветац. Баци поглед на беле зидове, па на десну руку...

Жељо!... Ко ће те описати!...

V

Дође јесен, богата, пуна... Гледао је весело Рада на своју њивицу, у којој се испречали клипови кукуруза. Пуно је срце његово, весело је око његово.

— Сад ми треба само да се побринем још за зимницу... Увешћу је у малу, али пуну

кућицу. Ако 'тедне са мном 'леба јести. имаћемо га пуно.

Па се извали под вишњу, коју је његов отац засадио, и која је баш пред кућом, не осети никаквог бола, никакве жалости: чак узе двојнице, па свира и свирком на̏тпе̂ва̑ славуја.

Једнога дана, баш пред Митров-дан, крете се он у чаршију неким послом. У путу је мислио: да ће најбоље бити, да — кад се из чаршије врати — сврне код чича-Павла, те да га замоли, да проговори газда-Петру за Миљану.

Весео је, Боже, весео, казати се не може! Чак накуповао неких ствари и Миљани.

— Ама, 'оћу њом да се дичим свуда!... Само ако ми је газда Петар да!...

У само вече дошао је у село. Уврати се и викну с капије. Једно од чељади изиђе.

— Је л' ту чича Павле?

— А!... ти си Радо?... Није.

— Ја где је?

— Отишо̑ Миљевића кући, Миљана „примила паре", па га одазво̑ чича Петар.

Рада се ухватио рукама за плот, а све се око њега окреће...

— Ајде 'вамо!

— Нећу... грцаше он...

И одмаче посрћући...

Ишао је као махнит... лутао... Сад је трчао, сад ишао сасвим најлак... Испрва беше као у неком мраку, где не виђаше ништа. Глас беше тако изненадан, да га је и убио

и није убио!... Он из најпре не осети никакова бола, никакве жалости, чак и са̂мо срце беше потпуно мирно. Изгледало је: да му је сасвим све једно, као да је то обична једна девојка, као да није Миљана.

Али што више долажаше себи од изненађености, беше му све теже...

Кад је дошао сасвим себи, видео је да је у пољу, далеко од села, и он се врати̂.

Бол, ужасан бол, као да срце чупа, као да са њега жива месо неко сече...

Дође до своје кућице... Уђе унутра. Ватра се угасила на огњишту.

„Нећеш се више никад ни разгорети“ — помисли он...

Уђе у собицу. Напипа онако, у мраку, креветац, и спусти се на њ. Али му беше тешко; непрестано се вртео, као да није под њим постеља него као да лежи на шиљатом камену... У грлу га нешто стегло, грло суво, — не може пљувачку да прогута... Осети се тако немоћан и слаб, да не могаше ни једним удом маћи...

Никад се није осетио овако самохран и остављен. Он до сад имађаше цео свет свој, сад немађаше никога.

Сину му мисао: како се сад тамо веселе и певају, и погледају њега, кад ће банути да им свира и да их весели... Миљана сваки час погледа на капију. Спремила му је и лепе чарапе... Шта је он хтео, па да добије само — чарапе!...

Па му дође тешко, па му се напунише груди: да дуне, отишла би сва кућица!...

И он скочи и изиђе у двориште...

Уздану, страшно уздану!...

Спусти руке низа се, и десна му закачи за двојнице, и он их — ни сам не знајући шта ради — извуче иза појаса, седе на траву, затим леже на леђа и поче свирати...

Шта је свирао?... Ко зна?... Онакве свирке нико живи није чуо, нити ће чути на земљи. То је био пакао!... Плач и јецање!... Јецао је као мајка над јединцем, као сироче над гробом мајчиним, као славуј над изгубљеном драгом...

Звезде су тихо трептале; мирно су жмиркале као сањиве очи...

Једна сјајна звезда полете и угаси се... И двојнице умукнуше: — испадоше из руке.

*
* *

Поветарац пирка, те суши велике грашке зноја са — још топлога — чела; а звезде и даље трепере као да би хтеле рећи:

— Престаше муке!... Ништа није вечито сем нас!... Не жудите за животом. Живот није ништа више него: два точка из блата, два у блато!...

ПРЕГЛЕД САДРЖАЈА

ИЗДАЊА СРПСКЕ КЊИЖЕВНЕ ЗАДРУГЕ

I коло (1892)

1. Живот и Прикључениjа Димитриjа Обрадовића, свеска I. за штампу приредио и предговор написао Ж. Поповић. Цена 2 дин.

2. С мора и са сува, црте др. Милана Јовановића Цена 2 дин.

3. Даворjе J. С. Поповића, за штампу приредио и речник и предговор написао Љубомир Стојановић. Цена 2 дин.

4. Бакоња фра-Брне, написао Симо Матавуљ; с речником и предговором Љуб. Јовановића. Цена 3 дин.

5. Драматски Списи Косте Трифковића, свеска I. за штампу приредио и предговор написао Данило А. Живаљевић. Цена 2 дин.

6. Истинска Служба, написао И. Н. Потапенко, превео М. Ђ. Милићевић. Цена 2 дин.

7. Историjа Српскога Народа с погледом на историју суседних Хрвата и Бугара, написали Љуб. Ковачевић и Љуб. Јовановић, свеска I. Цена 2 дин.

II коло (1893)

8. Живот и Прикључениjа Димитриjа Обрадовића, свеска II. за штампу приредио и поговор и речник написао Ж. Поповић. Цена 2 дин.

9. Мемоари Проте Матиjе Ненадовића, за штампу приредио и предговор, регистре и речник написао Љубомир Ковачевић. Цена 4 дин.

10. Два Идола, написао Богобој Атанацковић, за штампу приредио и предговор написао Андра Гавриловић. Цена 3 дин.

11. Камено Доба, написао Јован Жујовић. Цена 3 дин.

12. Прве Жртве, приповетка из српске прошлости, написао Андра Гавриловић. Цена 2 дин.

13. Из Природе, мањи списи др. Јосифа Панчића, за штампу приредио и предговор написао Ж. Живановић. Цена 3 дин.

14. С Француског Парнаса, преводи Владимира М. Јовановића. Цена 3 дин.

III коло (1894)

15. Антологиjа Дубровачке Лирике, за штампу приредио и предговор и речник написао Милан Решетар. Цена 2 дин.

16. Тамо амо по Истоку, црте др. Милана Јовановића, свеска I. с речником и с картом Индискога Океана и околних земаља. Цена 3 дин.

17. Песме Јована Илића, за штампу приредио Љуб. Стојановић. Цена 3 дин.

18. Драматски Списи Косте Трифковића. свеска II, за штампу приредио и предговор написао Дан. А. Живаљевић. Цена 2 дин.

19. Воденица на Флоси, написао Џорџ Елиот, превео с енглескога Андра Николић, свеска I. Цена 3 дин.

20. Воденица на Флоси, написао Џорџ Елиот, превео с енглескога Андра Николић, свеска II. Цена 3 дин.

21. Историја Српскога Народа, с погледом на историју суседних Хрвата и Бугара, написали Љ. Ковачевић и Љ. Јовановић, свеска II. Цена 2 дин.

IV коло (1895)

22. Басне Доситеја Обрадовића, свеска I, за штампу приредио и предговор написао Андра Николић. Цена 2 дин.

23. Друга Певанија Змаја Ј. Јовановића, свеска I, за штампу приредио и предговор написао Милутин К. Драгутиновић. Цена 3 дин.

24. Низ старијих приповедака, за штампу приредио и предговор написао Андра Гавриловић. Цена 3 дин.

25. Тамо амо по Истоку, црте др. Милана Јовановића, свеска II, с речником. Цена 3 дин.

26. Бијесни Роландо, спјевао Лодовико Ариосто, препјевао Драгиша Станојевић, свеска I. с предговором, напоменама и речником. Цена 3 дин.

27. Тартиф и Тврдица, комедије од Молијера, превели Јован Ђорђевић и др. Владан Ђорђевић, за штампу приредио и предговор написао Јован Ђаја. Цена 2 дин.

28. Из науке о светлости, написао Ђорђе М. Станојевић, с предговором и 158 слика. Цена 3 дин.

V коло (1896)

29. Басне Доситеја Обрадовића, свеска II, за штампу приредио и поговор написао Андра Николић. Цена 2 дин.

30. Друга Певанија Змаја Ј. Јовановића, свеска II. за штампу приредио Милутин К. Драгутиновић. Цена 3 дин.

31. Слике из сеоскога живота, написао Јанко М. Веселиновић, свеска I. Цена 2 дин.

32. Тодор од Сталаћа, трагедија у пет чинова, написао Милош Цветић. Цена 2 дин.

33. Бијесни Роландо, спјевао Лодовико Ариосто, препјевао Драгиша Станојевић, свеска II. с напоменама и речником. Цена 3 дин.

34. Девајтис, роман од Марије Рођевичевне, превео с пољскога Никола Манојловић. Цена 3 дин.

35. Књига о здрављу, превео др. Милан Јовановић —Батут, са 53 слике у тексту и 2 засебне таблице у боји. Цена 3 дин.

Свако засебно коло књига може се добити преко повереника или непосредно од Управе Српске Књижевне Задруге по цену од 10 динара.

[illegible]

1882